

249414

ЗБІРНИК ФІЛОЛОГІЧНОЇ СЕКЦІЇ
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ
ЗА РЕДАКЦІЄЮ Д-РА ВАСИЛЯ СІМОВИЧА
ТОМ XXIII

ТАРАС ФРАНКО

„ЛИС МИКИТА“

КРИТИЧНИЙ РОЗБІР ПОЕМИ ІВАНА ФРАНКА

ЛЬВІВ, 1937
НАКЛАДОМ ТОВАРИСТВА

ЗБІРНИК ФІЛОЛОГІЧНОЇ СЕКЦІЇ
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ
ЗА РЕДАКЦІЄЮ Д-РА ВАСИЛЯ СІМОВИЧА
ТОМ XXIII

ТАРАС ФРАНКО

„ЛИС МИКИТА“

КРИТИЧНИЙ РОЗБІР ПОЕМИ ІВАНА ФРАНКА

ЛЬВІВ, 1937
НАКЛАДОМ ТОВАРИСТВА

НБ ПНУС

249414

Світлій пам'яті дорогого Батька

посвячує цю працю

син

ПЕРЕДМОВА АВТОРА.

»Лис Микита« Івана Франка насуває з наукового погляду чимало проблем. Передусім цікаво, — чи всі зміни тексту, пороблені автором у дальших виданнях, щасливі. А далі — як розуміти загадкові місця популярно-наукового Франкового вводу »Хто такий „Лис Микита“ і відки родом«? Але ж до найцікавіших і не вирішених досі справ належить питання про джерела поеми, що саме спонукало автора написати свій твір: Гете, „Lis Mykita“, чи фольклор? І далі — ступінь оригінальності віршованої казки, становище її в літературній творчості поета. Бо, правду сказати, авторські передмови і вступ до »Лиса Микити« мало допомагають до розв'язки всіх цих питань.

Таксамо цікаве питання, наскільки зукраїнізувати вдалось інтернаціональний сюжет, на що звернула увагу критика, оцінюючи Франкову поему, а чого не добачила. Не цілком ще ясно і призначення твору, у зв'язку з розширенням поеми у другому виданні. Всі ці справи, а далі й генезу, wraz із деякими споминами про Батька, й техніку твору старався я тут роз'яснити.

Уважаю за свій обов'язок на цьому місці скласти подяку всім Вп. п., що були мені помічні при цій праці: Вп. членам Філологічної Секції Наукового Товариства ім. Шевченка (передусім д-рові Я. Гординському) за різні вказівки й замітки, Вп. др. Щуратові за те, що звернув мені увагу на „Lis-a Mykit-y“ та Вп. М. Вознякові за деякі виписки з листів Івана Франка й за інші поради.

Львів, 27. XII. 1927.

ВІД РЕДАКЦІЇ.

Праця, що її друкуємо, була прочитана на засіданні Філологічної Секції ще дня 14. II. 1927, та з різних причин залежалася досить довго в редакційній теці Секції. Найважлива — невідрадний сучасний грошевий стан Наукового Товариства ім. Шевченка, що не дозволяв довго приступати до друку. Крім цього, первісний текст розвідки, написаної з великим і зворушливим піетизмом сина до батька — мусів, відповідно до ухвали Секції, за вказівками її членів, не один раз улягати змінам, а то й основним переробам у деяких частинах.

Приємно зазначити, що праця діждалася виходу з друку у двадцяті роковини смерті великозаслуженого довголітнього Голови Секції, найкращого Сина Галицької Землі й одного з найбільших її вчених, незабутнього — Івана Франка.

Львів, у травні, 1936.

Десять видань „Лиса Микита“.

Перше видання. „Лис Микита“ з'явився вперше в дитячому двотижневику „Дзвонок“, Львів, 1890, річник I, ч. 3—4, 6—21, надрукований т. зв. етимологічним правописом, себто „максимовичівкою“. Всіх пісень первісний текст має 9, ілюстрацій 16. Відбитка з „Дзвінка“: Др. Иванъ Франко, Лисъ Микита, з нѣмецкого переробивъ... Накладом редакції „Дзвонка“, з друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка, Львів 1891, 8°, ст. 100.

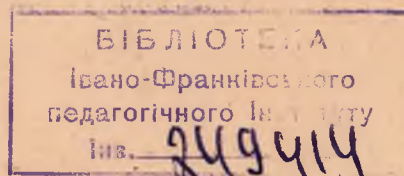
Друге видання: Лис Микита, з німецького переробив Іван Франко. Друге перероблене і розширене видане. Львів, 1896. Видане Р. Т. Педагогічного, ч. 48, ст. 153 + 2, 8°. На ст. 143—153 стаття: „Хто такий Лис Микита і звідки родом?“ Правопис т. зв. фонетичний, автор пише: *світ, тіло*; мова справлена.

Третє видання: Лис Микита, з німецького переробив Іван Франко. Третє поправлене видане. Накладом Р. Т. Педагогічного, ч. 100 (повинно бути 101), ст. XV+141+2, 8°, Львів, 1902. Стор. III—IV: Передмова до третього видання. Ст. V—XV: вступ „Хто такий Лис Микита і відки родом?“ Поправлене на східньо-український лад, передусім VII. й X. пісня. Правопис: *зіла, світ, вияв ся*, але: *снѣг*. Найчепурніше з усіх видань.

Четверте видання — р. 1909, накладом Українсько-руської Видавничої Спілки, серія перша, ч. 113, ст. XV+141 (+2). Ст. III—IV: Передмова до третього видання; ст. IV: Передмова до четвертого видання; ст. V—XV: „Хто такий Лис Микита і відки родом?“ Ст. 143—144. — Зміст. Передрук із III-го вид. з малими змінами. Папір гарний.

П'яте видання — з року 1914, Київ, ст. 149, ілюстрацій 31. Вступ і зміст книжки, 16°. Є це передрук із другого видання. Правопис: *світ, тіло*. Папір тонкий, білий. Нові ілюстрації.

Шосте видання — накладом Кооперативного Видавництва „Рух“, у серії „Дитяча та юнацька книгозбірня“ ч. 31., із передмовою й поясненнями О. Синявського, Харків, 1919, 16°, ст. 155+III; Передмова+2; Зміст. Ілюстрації ті самі, що і в київському

виданні. — В передмові пише проф. Синявський, що „видання це є передрук з 5-го видання »Лиса Микити« Українсько-руської Видавничої Спілки у Львові“, але це не так. Раз, що видання У.-Р. В. Спілки було з ряду четверте, а не — п'яте, а по-друге, в харківському виданні нема тих змін тексту, що поробив автор у третьому супроти другого видання. Це більш передрук із київського видання, що спирається на друге львівське, з малими змінами.

Крім передмови, редактор дав іще збоку і вдолині тексту пояснення мало- й незрозумілих слів і пише про це так (ст. II): „От чому »Лис Микита« для дітей Наддніпрянщини, а особливо Лівобережної України, подекуди буде незрозумілим. Щоб цього не було, у цьому виданні зроблено таке: малозрозумілі або незрозумілі слова відзначено зірочкою, а тут же праворуч на березі їх пояснено: цілі ж вирази або закінчення слів, несхожі з нашими, пояснено внизу сторінки в виносі. Зроблено ще й заміни в самих віршах деяких виразів і окремих слів на зрозуміліші, але цього не багато“.

Всіх пояснень до тексту є рівно 250, нажаль, багато з них невлучних або й зовсім невірних¹⁾. Нема черенок: *л, ї*.

¹⁾ Рекурс (I, 9,) жалоба, радше — відклик, спротив на програну в суді справу, спротив проти присуду I-ої інстанції;
 стрій (I, 28) дядько (родич), — брат батька;
 братанок (I, 39) племенник, небіж — син брата;
 зальоти (II, 36) залицяння, у дужці треба б додати — до судженої, до нареченої;
 збитки робити (IV, 4) дуріти, витворяти що — робити псоти;
 підть або полоть (IV, 17) великий кусок сала, — половинка всього сала, здертого із свині;
 на тік (V, 36) на долівку — земляну;
 з на десять хлопа (VII, 19) дужче як десять чоловіка — далі ніж десять людей наздовж, себто яких 17 метрів;
 гвардиста (VIII, 10) козак — польськвий повстанець, що вступив до гвардії народової;
 ребе (VIII, 36) дурню, навпаки: рабін, жидівський духовник — мудрець;
 гирю (VIII, 55) булаву — гриву, що у Льва є головною окрасою й ознакою величності;
 траскав (IX, 23) брехав — ляпав, галасував;
 аптику (X, 7) ліки, — крамниця, склад з ліками;
 шницці (X, 62) печена телятина, — сікане м'ясо з різними приправами, сформоване в плясканку і припечене;
 кордюк (XI, 54) не гусениця, що, як відомо, язика не точить, а — рана на язичі в худоби і т. д.,
 Інші слова пояснені добре, але я думаю, що тих пояснень за багато. До речі: перше число (римське) означає — пісню, друге (арабське) — строфу.

На 1921. рік припадають аж два видання:

Сьоме видання — Всеукраїнського Державного Видавництва, Харків, 1921, 16^о, ст. 154+III: Передмова О. Синявського+3; Зміст+2 ст. друкарських помилок (яких є всіх аж 49, правда — мало помітних). Друковано, як 1. ч. IV. „Концентру книжок для дитячого читання“ й пояснено, що книжка придатна для дітей від 13—15 років. У тексті нема ані *ї*, ані *л*, бо не було в друкарні. В тексті проведена одна формальна й добра зміна супроти всіх попередніх видань, а саме — третій і шостий рядок кожної строфи, вірші з чоловічими римами, посунені направо.

Ілюстрації київського видання, пробиті по раз третій, вийшли дуже невиразно, тим більше, що й папір найгірший із усіх видань: деревний, тонкий, жовтавий. Зате тираж книжки — 50.000 примірників. Є це передрук із VI-ого видання.

Восьме видання з р. 1921., Відень, накладом Видавничої Спілки „Франко син (Петро) і Спілка“, ст. 142 + 1: Від видавництва + XVI: „Хто такий Лис Микита і відки родом?“ Усіх ілюстрацій, зовсім нових, 20 — двох авторів VC, як у київському виданні, і щось як латинське AG або LC. Барвну окладинку виконав артист-малюв М. Івасюк. VC—Villem Carrik, зукраїнізований швед, що живе в Києві. Передрук із II-ого вид. Єдиного видання з барвною обгорткою.

Дев'яте видання з р. 1925., Львів, накладом Української Книгарні й Антикварні (Громницького), ст. 141 + 6: Пояснення чужих або малозрозумілих слів (В. Дорошенка). У словарці всіх слів 129, з них — кілька пояснень самого Івана Франка з видання „Дзвонк-а“. Ілюстрацій 11, виконав проф. М. Осінчук. Передрук із VI-ого видання.

Десяте видання у збірнику: „Твори Івана Франка“ Кооперативного Видавництва „Рух“ у Харкові, том XXVI, Харків, 1927. Без ілюстрацій.

Формат усіх цих видань малої вісімки, лише восьме має формат великої вісімки, з широкими білими краями. У всіх виданнях на одну сторінку припадає рівно п'ять строф, також у київським (п'ятім), що має формат шістнадцятки.

Одинадцятьте видання „Лиса Микити“, з р. 1918.¹⁾, вийшло в Полтаві. Написав його М. С. Кононенко, банківий урядовець „Союзбанку“ в Полтаві й кооператор. Видав у збірнику своїх творів: „Хвилі“, частина V, ст. 3—141, вел. 8^о, на жовта-

¹⁾ Хронологічно припадає воно між п'ятим і шостим виданням. Т. Ф.

вому деревному папері. Повний заголовок такий: „Лис Микита, поема Івана Франка“ (галицький текст, виправлений для читачів на Україні). Букви *л* нема, багато друкарських помилок. Можливо, що „перекладач“ просив у І. Франка дозволу на свою перерібку. Вона вийшла друком два роки по смерті І. Франка, але автор може і здогадувався, що її готувлять, бо в передмові до третього видання пише виразно: „Надто, як зачуваємо, в Росії приготувляють окреме видання »Лиса Микити«, підладжене більше для розуміння тамошнього народа“. Перерібка вийшла зовсім невдатна ¹⁾. Ілюстрацій нема.

Деякі вірші перерібки нагадують чисто „котляревщину“.

Крім перелічених видань, вийшов ще передрук „Лиса Микити“ в Зєдинених Державах Північної Америки, в Нью-Йорку, накладом „Свободи“, десь коло р. 1910. Нажаль, цього видання мені не вдалося роздобути.

*

¹⁾ До своєї перерібки Кононенко вибрав собі текст IV. видання, не переглянений М. Вороним. У тексті перерібок більше, ніж змін між першим і четвертим виданням Франкової поеми. Кононенко завзявся „очистити“ поему від „усяких варваризмів“ (германізмів, польонізмів і латинізмів) та передусім від „галицьких провінціалізмів“. Подаю декілька цих незугарних змін для прикладу (на першому місці Франків текст, на другому — Кононенкову перерібку):

а) „провінциалізма“: III, 8 звук — Він до мене з криком, гуком; V, 29 хавкнуть — Зникне все з одного гаму; V, 31 Солонини полоть гарний — Коливались шинки гарні; VI, 27 маркітний — охитний; XI, 55 хавка — Горло кляте я запру“!

б) „германізма“: I, 2 листи з печатками — Шле наказ в звірячий рід; V, 33 дратва — Як по ниточці підліз; VII, 15 тама — Ти постоїш низче, там-он; XI, 37 цимбрований — цебрований; XI, 56 грубіян — Крикнув Лис: „Ах ти, буяне...“

в) „польонізма“ й латинізма: III, 12 дільний — Мурцю мій; На все ти вільний; III, 24 пишний — Що, мій Мурцю наймиліший; X, 9 з укритя — з рокити [рокита? — може, те саме, що ракета?]; VIII, 49 ряд — От уряд! Ото держава!

г) грецького „геометра“ змінено на — „земльомир“;

г) італійська „фрашка“ III, 3 — викинена:

— Не прогнівайтесь, вельможе!

Не приніс я щось негоже.

Викидаючи галицькі „провінциалізма“, Кононенко понапихав до поеми своїх т. зв. полтавських: друзяка (I, 32) і дядько (I, 32) зам. — мужик-дупляка (I, 19) зам. — колода, спасибоньки (II, 21), з саківками (VIII 9), підхожі гроші (IX, 31), звияжцем (XII, 17)... і опоганив її вульгарами; бараняки (I, 18), чортяки (I, 19), Лису вісить на матузі V, 11), околїла (XI, 5), хапу (XII, 38) й т. д.

У зв'язку з виданням Кононенка переглянемо ще перерібки „Лиса Микити“. Їх було кілька — прозою й віршем. Хронологічно перша — Антона Лотоцького, прозова ¹⁾, теж зовсім невдатна ²⁾, мова нечиста, стиль шкільний, штучний, зате рисунки у книжечці дуже гарні, таких не має ні одне українське видання.

Друга хронологічна перерібка В. Тодосєва: „Лис Микита“, за Гете переказав В. Тодосєв, ілюстрував П. Лапин, Кооперативне Видавництво „Рух“, Харків, 1925, малої 8°, ст. 96.

Тодосєв у своїй прозовій перерібці держиться в головній основі канви Гетової поеми, яку сильно скоротив, але тут і там помітний вплив Франкового „Лиса Микити“. Назви звірів подвійні: ті самі, що у Франка (Микита, Мурлика, Бурмило, Бабай) і змінені, але не в дусі Гете (нпр., Вовк Сіроманець, Півень Когутун, Собачка Балабайка, замок Лисовичі — Заплутайлівка). З Гете взято лише назву малпи: Мавпенко Мартин ³⁾. Автор не зрозумів тенденції Гетового першовзору. З твору, призначеного для дорослих, наважився конче переробити книжечку для дітей і зробив це дуже незугарно. Головна хиба перерібки, це — цілковитий брак гумору. Затє ілюстрації в „Лисі Микиті“ Тодосєва — прегарні ⁴⁾.

В р. 1935. вийшла в Одесі ще одна перерібка „Лиса Микити“ М. Рильського, для дітей середнього віку, з малюнками Кеша ⁵⁾.

¹⁾ Хронологічно вона припадає між восьмим і дев'ятим виданням. Заголовок: Антін Лотоцький, Пригоди Лиса Микити, з 30 образками, Львів—Київ, 1924. Накладом Видавництва „Молода Україна“. Бібл. „Мол. Укр.“, т. II, 16°, ст. 100, у 12 уступах.

²⁾ На зразок подаємо таке оригінальне закінчення перерібки: Радів і Лис і Лисиця і всі Лисенята. Радоцям їх та утієі не було вже краю. — Тільки птичка-щєбетушка туди прилетіла, сіла собі на берізі й таке заспівала:

Цвірінь, цвірінь, цвірінь, цвірінь,

Ой, ти, Лисе, й ти, Лисихо,

Не радійте дуже,

Що лєсть, хитрощі здобули,

Не на довго сзужить!

Приїде час, і ти пізнаєш

Щє, Лисе, небоже,

Що чи скорше, чи пізніше

Правда перемене. Цвірінь і т. д.

З того виходило б, що один тільки Лис між звірятами живе брехнею й підступом, а вся правда по боці Вовка-ненажеря, брусоватого, Медведя, Льва, найбільшого розбійника, й дурноватого Цапа!

³⁾ Крім цього, виступає ще — й Мавпа Фрузя.

⁴⁾ Не знаю, чи оригінальні, може — запозичені з російських. Т. Ф

⁵⁾ Наклад — 20.000 прим.

Всіх ілюстрацій — доволі гарних — разом із обгорткою, 32. Формат книжки: велика 8^о, з широкими білими берегами, строфи не порозділювані. Перерібка Рильського не така радикальна, як Кононенка ¹⁾.

Крім цих перерібок „Лиса Микита“, вийшла ще в 1912. р. в ужгородському місячнику „Наука“ (ч. 4—11) закарпатська перерібка чотирьох пісень. Зладив її Я. Біленький (псевдонім Гядора Стрипського). Про мету її читаємо у вступі (стор. 13):

„Шановний авторь, славнозвѣстный поетъ малоруської літературы, пай намъ даруе, што мы осмѣлилися его Лиса Микиту переодягнути въ его старшу одѣжу, въ якій онъ уперве передъ многими лѣтамы громадѣ показувався. Хотя се и смѣхотворна казка изъ звѣрячого царства, але така, што має въ собі дуже много поучаючого и для дорослыхъ людей. Изъ сеи причины уважали мы вельми хосновитымъ подати еѣ и угро-руськой громадѣ; та конечно, изза домагань розлучности, яка деякими верхніми формами розлучае угро-руськое письменство отъ украиньско-руського, позволили мы собі одѣжу Микиты подекуди полатати и такъ еѣ до нашего небосклону приспособити“.

Відповідно до цієї передмови пороблено зміни; їх найбільше в I. пісні, в дальших уже менше ²⁾.

Автор переробив, мабуть, цілого „Лиса Микиту“ але друком вийшли тільки чотири перші пісні. Автор хотів „переодягнути“ Лис

¹⁾ Для характеристики праці Рильського наведу кілька прикладів. Ось у шостій пісні, зараз на початку, пороблені на швидку рук зміни вийшли зовсім неадекватно:

Батько мав натуру хитру,
Завжди ніс держав по вітру
І науки різні вчив (sic!).
Сам не дуже то багатий..

а зараз передтим сказано, що в темнім лісі знайшов скарб Гороха (sic)

Відома чорногорська строфа змінена ось так:
На горі на Чорногорі,
Де потоки линуць скорі,
Де нема людських осель,
Де лишень орли літають,
Де метелиці гуляють,
Є печера серед скель“.

Все це гарне (Рильський — великий поет!), але пощо все це р бпти?!

²⁾ Ось декілька зразків змін:

I, 2 Левь, што царь е надъ звѣрями,
Пише листы зъ печатками,
Розсилае на свѣтъ весь:
„Чась наставъ звѣрного збору!
Скоро до царского двору
Звѣрина вся най зойдєсь!“

Микиту в „його старшу одѣжу“, але його правопис не видержаний, він чимало вносить усяких відмін (як, н. пр., апострофи: 'ще, с' зам. съ, в' зам. въ, штоб' зам. штобъ і т. д.)

*

На чужі мови Лис Микита досі не був перекладений. На це склалося багато причин (труднощі в опануванні форми, місцевий і національний колорит, ядерність вислову), але головна, на наш погляд, — неfortunний авторів додаток „переробив з німецького“. Перерібку нікому не цікаво перекладати. Жертвою цієї помилки впав польський перекладач „Лиса Микита“ проф. Леон Жиповський. Міркуючи, що „Лис Микита“ перелицьований із Гете, він написав на своїм перекладі: „Lis-Przechera, według »Reinecke Fuchs« Goethego, wolny przekład w 12-tu pieśniach“, хоч скрізь держиться ходу думок українського тексту, зберігає Франків ритм і строфи ¹⁾. Є це вільний переклад, не диво, що поема розширена ²⁾. Перекладач розвиває думки, розмальовує докладніше ситуації, але й перетяжує цілість маловажними дрібницями, спізнює акцію, затирає й розводнює провідну думку ³⁾.

Досить основно перероблена 16-та строфка:

Якъ они тамъ клятѣ бѣгли,
Якъ доскочили до цѣли —
Я не тямлю. Се было
Якъ бы громъ — таке страшенне,
Разомъ гопнуло на мене
Въ задъ, въ оба боки, въ чоло.

¹⁾ Пор., н. пр., початок:

Zawitała cudna wiosna,
rozkwiecona i radosna,
niby dziewczę w wianku z róż.
Ożywiły się dąbrowy,
tajemniczej pełne mowy
i zielone łany zbóż.

²⁾ нпр., I. пісня збільшена на 34 строфи, II. на — 30, III. на — 21, IV. — на 19.

³⁾ Найсильніші й, може, найкращі Франкові місця, з кпинами, передані дуже слабо, н. пр.: II, 280:

Wtedy chytry Lis - Przechera
przez szczelinę w dąb zaziera:
„Wujciu“, pyta: „Dobry miód?“

Таксамо в III, пісні, замість двох строф (24. і 25.) „Лиса Микита“, є лише пів строфи (202—204):

A lis krzyknął: „Bądź zdrów, drogi
Mruczku. Zbieram za pas nogi,
ty się za mnie dobrze baw...“

Оригінальні й дуже вдатні в перерібці назви звірят: Лис Микита — Lis-Przechera, Мурлика — Muczek, Бурмило — Bartnik, Неситий — Wilk-Żerowiec, wuchowawca kóz i owiec; Бабай — Rujeс. Таксамо гарно виходять описи природи¹⁾. І так узагалі з автора добрий версифікатор.

В деяких місцях видно, що перекладач не зрозумів тексту. Немило вражає пересада, чужа „Лисові Микиті“. Буває хибна інтерпункція. Цілу акцію переніс автор у Татри: згадані тут — Поронін, Косцеліско (осідок Льва), скарб Валігури (зам. царя Гороха) поміщений на Гевонті²⁾ [VI, пор. 191—198]. Таксамо змінене в поганськiм дусі місце проші (VI, 217). Остаточний погляд про перерібку трудно дати, бо цілість іще не готова.³⁾

*

При цій нагоді варто зазначити, в якому числі примірників виходив „Лис Микита“. Нажаль, на виданнях тираж ніде не позначений, з вийнятком харківського видання Всеукраїнського Державного Видавництва з р. 1921. і видання „Руху“ (десятого).

„Дзвонік“ ледви мав більше передплатників, як 1.500, дальші видання „Руского Товариства Педагогічного“ й „Українсько-руської Видавничої Спілки“ розходилися більш-менш у 3.000 примірників, таксамо віденське. Київське видання з 1905. р. було, мабуть, біте в 10.000 примірників, таксамо й видання „Руху“ 1929. р., і Громницького, львівське, з 1934. р. Харківське В. Д. В. надрукувало „Лиса Микити“ 50.000 примірників. Нарешті коопе-

¹⁾ II, 1 i 2.: Hej, kto nie zna dobrze lasu,
ileż miewa ambarasu,
zanim znajdzie lisa ślad...
Trawy leśne i paprocie,
ostre głogi i mchów krocie,
i stubarwny leśny kwiat...
Wszystko to tak ślad zaciera,
że przezorny Lis-Przechera,
co przed karą głowę skrył,
pewny siebie w swojej norze
drwie z grózb sądu śmiało może,
co też czynił Lis, — bo... drwił.

²⁾ пор.: Gdzie Gewontu skalne szczyty
srebrnym śniegiem w słońcu lśnią,
w zawieszanej groźnie skale
ponad regle, ponad hale,
w miejscu, znanem dobrze mi,
w przepaścistej gór pieczarze
ja ci królu skarb ukażę.

³⁾ Вийшла друком у Львові, 1936.

ративне видавництво „Рух“ у збірнику творів Івана Франка обіцяло довести наклад кожного тому до 15.000 примірників, але вибивало покищо по 3000.

Правда, давніші видання, від першого до п'ятого, всі розхоплені, але багато книжок запропастилося підчас великої війни (1914—1918), інші зужилися так, що на руках буде тепер не більше, як 60.000 примірників „Лиса Микити“, на всіх 110.000, що були або в найближчому часі мають бути видані (відбиті з матриц).

II.

Історія тексту „Лиса Микита“. Зміни.

Первісний текст поеми „Лис Микита“ складався з дев'ятох пісень. Та цей первісний текст поет поширив із дев'ятох пісень на дванадцять. Ясна річ, що з тією справою зв'язані й досить великі зміни. Зміни ці, крім правописних, двоякі: додані частини й виправлена мова. Пропуски такі незначні, що можуть не входити в рахубу.

Перейдемо тепер ті зміни, доторкаючися спершу назверхніх змін.

В первісному тексті з 1890. р. I. пісня має 36 строф, у дальших виданнях, почавши від другого — 53. Додано другу строфу, де Лев скликає звірів на свій двір, і строфи 6—21: епізод про Вовка-геометра, як його побили чотири Барани. Цей епізод — один з найкращих у віршованій казці. Додаток є коначним поясненням короткої скарги Вовка: „Вже мені хоч пропадать“ (I, 5) і доповнює головну канву повісти, якою є без сумніву суперечка Лиса з Вовком¹⁾.

В II. пісні на 44 строфи (43) додана лише перша строфа з описом Лисович:

Гей, хто в лісі не буває,
Той не бачив, той не знає²⁾,
Як Микита Лис живе.
Лисовичі — славний замок,
Не один там хід і ганок,
Ям, скриток чимало є.

Ця строфа потрібна для нав'язання подій.

III. пісня мала первісно 48 строф і кінчалася там, де тепер кінчається четверта пісня: „І дітей поцілувавши“. І так автор із однієї пісні зробив дві: третю, що має тепер 37 строф, і четверту із 44 строфами.

¹⁾ Той епізод узятий з латинської поеми „Reinardus“, де він мав символічне значіння, і в дійсності зовсім не скінчився так фатально для Вовка. В Гетовій поемі цієї пригоди нема.

²⁾ у 3. вид. — і не знає.

Третя пісня новіших видань кінчається тепер висилкою Бабая до Лиса Микити:

Царь махнув лиш головою.

В IV. пісні додано на початку три нові строфи: прихід Бабая, привитання, гутірка на призьбі. Далі йде 5 строф давньої третьої пісні: вісті з двору, певність Лиса, розмова у світлиці. Далі є 30 нових строф (9—38), чудовий епізод про гостину Лиса й Вовка в попівській комірці, подвійно зв'язаний із цілістю: Лис оправдовується перед Бабаєм, чому підвів Бурмила запросинами на мед, а саме — за давню кривду; у правдивому світлі змальовує вовчу захланність. Нові додатки зв'язують тісніше події. Прогалини давнього тексту в нових виданнях щасливо вирівняно, оповідання збагачено прегарною вставкою, тісно з головною фабулою зв'язаною.

Пісня V. починається там, де первісна VI., що мала 39 строф і кінчалася там, де тепер V.:

„Ну“, царь каже, „сядь, Микито,“ ...

В теперішній п'ятій пісні, що має 56 строф, додано в 17 строфах (V, 30—46) епізод про те, як Микита з Неситим крали в господині солонину, як Вовк утік з полтем, а Лиса викрили, і він ледви спасся хитрощами й ризиковним скоком через вікно, як потім із спільної добичі Вовк не дав йому нічого, ще й його висміяв.

Це нове оповідання є поясненням слів Лиса (що були і в першому виданні):

А як часом грубшу штуку
Нам вдалось спіймати в руку (V, 29).

Пісня VI., давня V. із 36 строфами, має тепер 35 строф. Пропущена передостання строфа:

Такъ то доля грае зъ нами!
Хто ось-ось бувъ близькій ямы —
Раптомъ на вершку ставъ! Охъ,
А хто гордо дувсь, пишавъ ся,
У кайданы вразъ попавъ ся
И пошовъ въ тюремный лёхъ!

Автор пропустив, певне, в дальших виданнях ту рефлексію з ліричним „Ох“ із двох причин: щоб не псувати епічного стилю й не переривати слів Льва.

Пісня VII. — ціла нова й містить скарги Вовка у в'язниці в 48 строфах. Ця пісня, найсумніша з усіх, на око слабше зв'язана з цілістю, але необхідна для характеристики Вовка, та ще тому, що читачі цікаві були знати, що діялось у в'язниці з трьома в'язнями. Крім того, вона має зв'язок із життям Івана Франка.

В'язничні гаразди, яких довелося зазнати авторові, знайшли в ній відбиток:

Час обідать! Бідолахи
Не привикли саламахи¹⁾
Арештантської вживать.
Як наклали їм три миски,
Нюхають: аж кривлять псики!
Стали (и)чихать і плювать!

У словах Барана:

„Люд мій весь в неволі гине“ (VII, 24)...

кожний чує паралелю до життя українського народу, а в дальших:

Думка в мене розбудити
І з неволі слобонвити

Весь овечий наш народ (VII, 28 і д.) —

до життя й діяльності самого автора.²⁾

В пісні VIII., колишній шостій, що мала 57 строф, а тепер розтягнена на 62 строфи, додано 5 строф некрологу Зайця й Цапа; вони виразно призначені для старших, бо для дітей певне незрозумілі — є тут тяжка фігура: „винуваті без вини“ (оксимо-рон), тяжкі вислови: „жертви злоби й сили“, і сатира на протекційних урядовців та зарозумілих, і при цьому дурних людей. Одні і другі нераз дошкулили авторові, тимто він помістив їх портрети на цьому місці — такі загальні, що особистої алюзії годі дошукатися.

Пісня IX., давня сьома, має тепер 44 строфи без ніяких вставок.

Пісня X., вся нова, найдовша, має 75 строф, найоригінальніша. Містить оповідання Лиса, немов сповідь перед Бабаєм у часі їх подорожі на царський двір. Знать, дорога була неблизька

¹⁾ Арештантську саламаху описує автор докладно у своїх „Тюремних сонетах“, а саме в XIV. сонеті. Сонет написаний 19. вересня 1881. р. Це вже тоді втретє Франко сидів у в'язниці (влітку 1889. р.)

Паралелі не трудно знайти у Франкових новелях із в'язничного життя. В оповіданні „Хлопська комісія“ (написаному первісно польськи 1881. р. й надрукованому у „Pravd-i“ 1884. р.; того самого року друкувалося і в „Зорі“) оповідає арештант:

„От уже отсе дваццятий рік у криміналі сиджу, а ви гадаєте, що то пальцем перекивати? А скоро на світ, я знов мушу до свого — по чужих коморах шарити. Так таки мушу, бо що ж буду робити, з чого жити? Ремесла ніякого не вмю, ні поля, ні ріллі не маю, до роботи ніхто мене не прийме, тільки одне й лишається, що бухацька (злодійська) кумпанія“.

²⁾ Байки про Свиню, Барана і Кравця — для дітей, але тільки дорослий відчує дискретні натяки на обгавини, записані кров'ю життя поета й народу.

з Лисович (Підгіря) на царський двір, коли Микита мав тільки часу на довгі оповідання. Пісня складається з двох частин: 1) напад Лиса на курячу процесію й давніші пригоди з Півнем, провідником процесії, Лисові громи на протекцію, та 2) як Лис познайомився з Малпою.

Лисове оповідання було потрібне, щоб скоротити дорогу, напад на процесію має виказати безприкладну сміливість Лиса і право сили, звичайне не лише у звірячому світі, але й у людських відносинах; нарешті, знайомство з Малпою конечно для того, щоб зрозуміти дальші пісні, чому Малпа помагає Лисові, а не любить Вовка.

І так, із композиційного боку вставка десятої пісні є виправдана.

У третьому й четвертому виданні по 37. строфі у сповіді Півня додана ще одна строфка:

Обіцяли палаючиці,
Штири кірчики пшениці,
Ще й м'ягкого хавтуря;
Та я пункт поклав конечний,
Щоб Микита, муж сердечний,
Був там¹⁾ за паламаря.

Цієї строфи немає в дальших виданнях, починаючи від п'ятого. Склад, тон і мова цієї строфи показують, що вона, здається, не Франкової роботи. Є в ній, правда, галицьке „штири“, але „м'ягкий хавтур“ у Галичині зовсім незрозумілий. Автором тієї строфи (та й інших змін, особливо в сьомій і десятій пісні) міг бути Микола Вороний, якому Іван Франко склав окрему подяку за „поміч“ при кінці передмови до третього видання з р. 1902., ст. XV.

Пісня XI. (давня восьма) має 57 строф без ніякого додатку.

Таксамо XII. пісня з 50 строфами тотожна з давньою IX. на 49 строф, лише закінчення змінене. Первісно було:

Царь сказав: „Иди, мбй друже!
Я й цариця радй дуже,
Що весь смутокъ ихъ утѣкъ!“
Тутъ кончить ся наша казка.
Сли новой слухать ласка,
Приходѣтъ на другій рѣкъ!

Автор, кінчаючи такою апострофою „Лиса Микиту“, мав уже плян або й готові частини другої віршованої поеми, а саме — „Пригоди Дон Кіхота“, що справді були надруковані в дру-гому річнику „Дзвінка“ за 1891. рік.

¹⁾ Третьє видання має — „тут“.

В окремому виданні таке закінчення „Лиса Микити“ було недоцільне, й тому автор його змінив.

В останній строфі старого тексту додав три вірші:

Маеш дозвіл на три днини,
А вертай же, разом з ними,
Щоб я тут їх привитав.

Для рими змінено слово „утік“ на „пропав“. Остання строфа звучить:

Тут кінчить ся наша казка,
Всім, хто слухати був ласка,
Дай же, Боже, много літ!
Най і наш весь сум пропаде,
А тим, хто нам коїть зради,
Най відець ся влином сьвіт!

Закінчення гостре, для дітей і незрозуміле і невідповідне, але серед тодішніх і теперішніх умов українського життя аж надто доцільне.

*

З черги приходимо до порівняння і критики текстів.

Розбираючи подрібно, пісня за піснею, зміни тексту в чотирьох авторизованих виданнях, для порівняння беремо передусім текст, спільний усім виданням¹⁾.

Перша пісня.

Первісна:

I, 1. Надійшла весна прекрасна,
Многоцвітна, тепла ясна,
То царь Левъ и повелѣвъ
Зъ горь, лѣсовъ, дубовъ и зворовъ
До высокихъ царскихъ дворовъ
Поскликати всѣхъ звѣрѣвъ.

Нова третього видання:

Надійшла весна прекрасна,
Многоцвітна, тепла ясна,
Мов дівчина у вінку;
Ожили дуги, діброви,
Повно гамору, розмови
І пісень в чагарнику.

Друга строфа, як опис природи, без сумніву краща, але людський гамір, розмови й пісні слабо підходять до звірячих зборів. Люди на них не були прошені й не мали там чого робити. Для пояснення, у другому виданні, додана друга строфа:

Лев, що царь е над звірами,
де Лев скликає звірів на збори.

III.

I, 4₃ Щоб творити звѣрям суд. Щобъ звѣрямъ творити судъ
Метатеза не має значіння, наголос: звѣрям — наддніпрянський, див. ст. 34.

¹⁾ Шкода, що ніодне з дотеперішніх видань не має нумерованих строф. Доводиться цитувати пісні римськими цифрами, строфи — арабськими, рядки — дрібним письмом.

I, 5 ₄	Первісна:	Нова 3. видання:
Першій вийшовъ	Вовкъ Неситый.	— — — — —
„Царю“, каже,	„вѣдь Микиты	— — — — —
Вже й житя менѣ нема!		Вже мені хоч пропадать!
Дѣтокъ моихъ бе, кусае,		— — — — —
А Вовчицю обмовляє,		— — — — —
Що невѣрна, зла й нѣма“.		Так, що й сором повідать.

Який варіант кращий, годі сказати. Невірістю жінки й у людей сусіди люблять одні одним колоти в очі, але як жінка німа, то хоч би яка була зла, то це ще не найгірше лихо. Може, тому й автор змінив первісну версію, що „зла й німа“ слабо годяться між собою. Але на суді треба казати всю правду, а не заслоняти образи невинним „так, що й сором повідать!“

III.

I.

I, 24₆ Без ваганя продае Безъ зазору продае¹⁾
слово „зазору“ замінено іншим, бо рідке й мало зрозуміле.

I, 25₁ Та ж то нехрист, та ж то Юда Та то нехристь, та то Юда!
„ж“ — скріплює вислів.

I, 25₅ Він всіх нас Жидам на Вѣнь царя бѣ жидамъ на шкуру
[шкуру]

Первісна версія краща, бо не з усіх звірів шкуру купують жиди, а левяче футро таки має вартість. Іронія лежить у тому, що жиди свининою звичайно не торгують. Рись, згадуючи лише про царську шкуру, Царя проти Лиса настроює, зате загальне „всіх нас“ ослаблює думку.

I, 26₁ Заяць ось душа спасенна, Заяць ось — душа почтивна,
Як жие, ні в ніч, ні денно Якъ жие, той зъ добрадива
Зла нікому не хотів.

Гарні рими, але в незугарних словах первісного тексту уступили місця асонансові, без шкоди для змісту.

I, 27₄ Заяця він струснув мов Якъ струснувъ Заяця мовъ грушу
[грушу]

I, 27₆ Сли бы... змінене на — як би... пор. ст. 33.

I, 28₅ Жди від ворога похвали! Вѣдь врага не жди похвалы!

Негація первісного тексту ослаблює думку й залишає архаїзм „врага“, який поет замінив новою формою.

I, 36₄ I — змѣркуй безодню злости! И — змѣркуйте бездну
[злости!]

I 39₂ Всякий проступок безбожний
Перед ним неначе хрін. Є для него наче хрѣтъ

¹⁾ Далі подаємо спершу, зліва, новий текст, зправа — первісний

I, 40, Бач, кумпанія чимала, Бачь, компанія нова я
 Бог зна, звідки причвалала Несподівано являєсь
 З криком, шумом в царський гай Зь крикомъ, зойкомъ въ цар-
 [скій гай.]

Нова зміна багато краща, гладше стилізована й дає гарні рими.

I, 42, Півень перед тронем царським Півень передъ царскимъ
 [трономъ]
 Крикнув тенором лицарським: Жалобнымъ промовивъ тономъ:
 Первісний текст кращий, бо в жалобі ніхто не кричить ли-
 царським тенором.

I, 44, В ліс мені не вибігати Не выходьте жадне зь брамы,
 (IV. вид.: забігати),
 Бо там ворог наш зубатий Тамъ нашъ ворогъ изъ зубами
 Обидві версії рівно гарні щодо змісту, давня має кращу
 риму і з уваги на 48. строфу доцільніша.

I, 45, І з цісарською печатю... А изъ царскою печатю...

Змінено на краще: замість збігу 2 голосівок, лишилася одна.

I, 47 Бач, пустинником я став ся, Можете безпечні бути
 І від мяся відцурав ся, Миръ вамъ діти! Жийте зь миромъ!
 Ім лиш зіде й дикий мід. Миръ вамъ діти! Жийте зь миромъ!
 І, вклонившись за порогом, Поблагословивъ насъ щиро,
 Він пішов собі у світ. Тай пішовъ у дальшу путь.

Зміст і форма в новій едиції кращі.

I, 48, Ну, — тут дітям я говорю — Ну, то й дітямъ я говорю:
 — Воля, діти! Можна зь двору
 Намъ по стерняхъ погулять.

„Стернях“ збережене і в новому виданні, хоч передтим
 (I, 44) Півень перестерігає дітей: „В ліс мені не вибігати“. І то-
 му також первісний текст 44. строфи кращий.

Друга пісня.

II, 2, Лис Микита в своїй буді Лисъ Микита проживає
 Спочива собі по труді, Въ ямъ и гадки не має,...
 Дієслівні рими заступлені гарнішими іменниковими, при чому
 оминено незручний наголос: гадкі, зам. — гадки.
 II, 4, А не хоче йти в мій двір, То тортурь и топёръ
 На тортуря, під топір! Ждуть го — згине мов собака!
 Хай пропаде мов собака!
 II, 9, Суддя мене — з маслом каша! Веє суды мене не страшать...
 Знаю бо, що мудра ваша Знаю бо, що мудра ваша
 Рада захистить мене. Рада освѣтитъ мене.

Зміна приносить гарний і поетичний зворот „з маслом каша“,
 себто, річ приємна, оминає незручне „страшать“ і, замість асо-
 нанци, дає гарну риму.

II, 13, „Вуйку, — каже Лис, — се жарт!“ „Вуйку — каже Лисъ, —
 [жартуешь!“
 Жарти? Дай лиш зо три кварта Що, жартую? Нѣ, що чуешъ,
 То й присягою скріплю! Я й присягою скрѣплю!

II, 19, Ось колода ся відкрита Ось колода знаменита
 II, 28, Выглядає у квартиру — Выглянувъ въ квартиру —
 Хлоп хапає за сокиру. Тай хапъ за сокиру.

Нові вірші збільшені на одну стопу.

II, 29, Репет підійма Охрім Якъ не здійме крикъ
 [Охрѣмъ:
 — краше!

II, 30, У! Кипить в селі тривога! У! Знялася въ селѣ три-
 [вога

II, 34, Аж тут суне Лис Микита Ажъ ту лѣзе Лисъ Микита
 — „суне“ лагідніше й естетичніше.

II, 34, Ну, вуйцуню, — мовить — сита Тай говорить: Вуйку, вы то?
 Вже душа? А добрий мід? Що жь, вуйцуню, добрый
 [мѣдъ?

II, 41, Потім троха мисли ладив Потомъ трохи въ мысляхъ
 [ладивсь
 І з сенатом раду радив И зь парицею поразивсь:
 Приклика... Каже звать...

II, 44, Та що царь дав, їдждо решти! Та, що царь давъ, треба
 Сперечати ся не мож. Спротивляти ся... [нести,

Третя пісня.

III, 5, От не ждали! От візита! Чи се ты? Чи справдѣ
 [ты то?

Щоб як стій іти назад! Щобъ якъ стій и ван-
 [друвать!

Зміна прегарна. „Назад“ римується гарніше з „я рад“.

III, 7, Я про царський суд не стою, Суду царского съ не бою
 А що рад піду з тобою, А щобъ мавъ не йти зь тобою—
 Ти про сее певний будь! Ты про се спокойный будь!

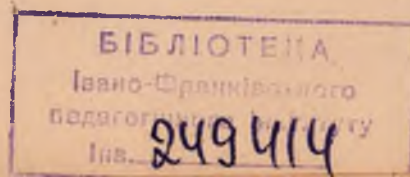
Оминено зміною незугарне „съ не бою“, пор. ст. 34.

III, 16, „Добре! Так ходи ж за нами!“ „Добре!“ каже Лисъ, „я живо!“
 І полізли бурянами... Поповзли вони кропивовъ...

Зміною викинено провінціоналізм, орудн. жін. род. на -ов,
 пор. ст. 33,

III, 18, Війт зо злости счервонівши, Вѣйтъ зь гнѣву почервонѣвши...
 Тут зміну зроблено для евфонії, щоб оминати неприєм-
 ний для вуха збіг аж п'ятьох приголосівок.

III, 20, Хто занадто боязливий, Сли ты, Мурку, боязливый,
 Най такий покине труд! То даремний весь нашъ трудъ!
 про „сли“, пор. ст. 33.

- III, 23₃ Шнур ще дужче горло стис Шнуръ ще гѣршь за горло стисъ.
 III, 30₂ Лиш відсапав тайдо Відсапнувъ тай гнеть до
 [шнура [шнура
 III, 30₅ Шнур урвав ся і втій хвили Шнуръ урвавъ ся — Боже милый.
 Кіт свобідно міг гасать. Кѣтъ свобѣдный бувъ опять!
 Зміною усунено архаїзм і русизм „опять“, пор. ст. 35.
 III, 31₁ Ну, він мишей відцу- Що вже то й казати, милй, —
 [рав ся
 В курнику й не обзирався, Не спочивъ вѣнъ тамъ и
 [хвилѣ,

Зміна цілковита, а зміст однаковий.

- III, 34₆ І сказав при двораках: И сказавъ при всѣхъ звѣряхъ:
 Не сказано попереду, як довго тривали звірячі збори, чи
 ждали всі звірі на прихід Лиса, але „при двораках“ краще, значить — після розпуску парламенту.

Четверта пісня.

- IV, 39₅ Де про що... Де о чѣмъ...
 IV, 42₆ Що всміхнеть ся ще колись Що всміхнесь до насъ колись.
 В обидвох випадках зміни торкаються фразеології та дієслівних форм, пор. ст. 34.

П'ята пісня.

- V, 4₆ Ні, вже нас не підлестиш! Нѣ, симъ насъ ты не зманишь!
 Було, мабуть, краще, бо звичайно кажеться „підлещуватися комусь“, а „підлестити когось“ рідко вживається.
 V, 8₁ Кажуть: злодій я, поганець, Сли розбѣйникъ я й поганець,
 А Мурлика То й мурлика...
 Тут зміна для слова „сли“, таксамо V, 9₆ (сли — коли), пор. ст. 33.
 V, 10₁ Та цар Лев не вів і вухом Але Левъ не слухавъ того,
 І взяли Микиту духом И взяли Микиту мого
 Зміна 2-ого видання дуже гарна: замість бідного „мого“, вдатна метафора „духом“ у значінні — „швидко“.
 V, 12₆ Причинить до смерти глум. Причинити смерть и глумъ.
 V, 17₃ Шнурка, зам. кращого „шнура“; знайшлось, зам. „найшлось“.
 V, 19₁ Завдали на шию сильку, И на шию вергли сильку,
 V, 19₅ Він царю вклонив ся щиро Та царю вклонившись щиро,
 І ось так проговорив: Вѣнъ оттакъ проговоривъ:
 V, 21 Тут в обличю смерти й гробу Ту в обличю смерти злои
 Хочу виявить всю злобу, Хочу я прилюдно зъ своїхъ
 Сповідать ся всіх гріхів, Выповѣдатись грѣхѣвъ,
 „Сповідатися гріхів“ — церковний архаїзм. Зміна тут дуже до речі, виявляє Лисову гіпокризію.

- V, 23₁ Лис Микита беть ся в груди: Лисъ Микита вдаривсь въ груди
 Зміна — збіг 4 приголосівок!
 V, 24₆ Як то шарпав, гриз я вас! Кѣлько я нанищивсь васъ!
 V, 27₆ Нині кара бе мене! Кара днесъ бе лишъ мене!
 Натиск на „мене“
 V, 28₂ Загарчить — не сьмій і пис- Загарчить — я мушу втѣк-
 [нутъ! [нутъ!
 Зміна дуже влучна й дає кращу риму до „тріснуть“. Тут доданий епізод про крадіж солонини, строфа 30—46.
 V, 47₁ Оттаке сказати мушу: Справдѣ ту сказати мушу.

Шоста пісня.

- VI, 5₆ Відометить тобі ко- Відометить ся...
 [лисъ
 VI, 12₂ Та біда, коли вла- Але дурень, сли владыки,
 [дики [пор. ст. 33.
 VI, 14₃ Як була умова знай, Якъ умовилася, знай.
 Там у зрадників тих Купка зрадникѣвъ тихъ темныхъ,
 [темних,

Авторові видалося, певно, слово „купка“ вульгарним — перед тим сказано: „Спілку він зібрав велику“.

- VI, 20₆ Ну, повісьте! Ну, берѣть мя!
 VI, 24₃ Ще про смерть яку- Ще о смерти твоѣй днесъ?
 юсь днесъ?
 VI, 25_{3,5} А гріхи ті...
 Всі не варта (VI. вид.) Не вартують
 „вартують“, як двозначне (і діалектичне), відпало.
 VI, 28 Пішки до Пельопонезу, Пѣшки до святого Рыму,
 Відтам аж до Херзонезу Відтамъ аж до Русалиму
 Шлюбубав ся я піти. Слюбубавъ ся я пѣти.

Міркую, що первісна версія багато краща й більше відповідає народнім уявлінням, бо Рим і Єрусалим знані в нас навіть темним селянам.¹⁾

- VI, 28₅ Скарб відразу весь Скарбъ тобѣ ся весь дѣ-
 [твій стане, [стане,
 (зам. станеш I, — будеш III).

Сьома пісня.

- Беремо під увагу зміни 3. і 4. видання супроти — другого.
 VII, 2₅ Нюхають аж кривлять писки — у 3. і 4. вид.: кривить
 VII, 12₃ Сповідник чи палямар... — у 3. і 4. вид.: Піп чи дяк...

¹⁾ В Гете в „Reineke Fuchs-i“ є Рим і Свята Земля (VI, 270):
 Möchte... nach Rom mich als Pilger begeben
 Und von dannen über das Meer...

- VII, 14₄ З тих гріхів, що непо- у 3. і 4. вид.: З тих гріхів, що не-
[криті] [прощені]
Поросята бач, немиті, Поросята нехрещені
- VII, 15₆ Там обмию я діток — у 3. 4. вид.: Я похрещу там діток
- VII, 16₆ Чесна, бач, Свиня й художна, — у 3. і 4. вид.: побожна.
- VII, 17₆ Треба ж діточок помить — в 4. вид.: Се вона дітей хрестить.
- VII, 20₂ „Ну, гляди-ж чистюху тую, — в 3. і 4. вид.: святошу.
- VII, 20₅ Чи я крілик, чи я в 3. і 4. вид.: Православний, чи
[волик,] [католик.]
Щоб Свиной умитих їв?“ Щоб Свиной хрещених їв?

Варіанти третього й четвертого видання слабо підходять до загального тону „Лиса Микита“. В дальших виданнях, починаючи від п'ятого, їх не взято під увагу.

Восьма пісня.

- VIII, 1₄ Царю, будь мій рідний
[тато,
Поблагослови завзято Поблагослови мя свято
вдатніше, але через говіркове „мя“ змінене на — гірше, пор.
ст. 33.
- VIII, 2₅ Та що вдіємо! Що гоже, Та що вдіємо! Що Боже,
Гожим треба відплатить!“ Богу треба заплатить.
- VIII, 3₃ Що такий побожний ти, Що такъ чесно мыслишь ты,
VIII, 3₆ Хоч чим будь допомогти. Дечимъ въ помѣчь тожь прийти.
- VIII, 4₂ Дуже ласкав ти... Ось бач: Слп такъ ласкавъ ты... ось бачъ:
Я і торби в путь не маю! Я й торбины въ путь не маю!
- VIII, 11₃ Ах, Яцуню, притулись!... Ахъ, Яцуню любый мѣй!
Я... з тобою розстаю ся! Розставати ся зъ тобою —
Ах, подумати бою ся, Я й подумати ся бою.
Жаль пройма мене на- Жаль пройма мене тяжкій!
[скрізь!]

- VIII, 14₃ Вам мясных не треба страв — — не хочесь... — —
VIII, 21₂ — славою покрита — славна й знаменита — —
VIII, 21₆ В ласці царській тішуєся я — Ласковъ цареконь...

Зміна — через нарічеву форму орудника, пор. ст. 33.

VIII, 22.

- Вороги мої запеблі Вороги жь мои завзяті
Десь там нині ледво теплі, Мусяць нинѣ коштувати
Царський гнів їх бе всіх трьох; Любѣть царского гнѣву.
Кіт, Несятий і Бурмило Кѣтъ, Несытѣй и Бурмило
Мусіли стулити рило, Мусѣли стулити рыло
Ще й попали в темний льох. Й вандрувати у тюрму.

Обидва варіанти наче однаково гарні. Зміну викликало, може, те, що автор хотів уникнути чужих слів: „коштувати“ і „вандрувати“ й оминати галицький наголос „гніву“, замість „гніву“, пор. ст. 34.

- VIII, 30₅
Що там Лев мені і проща? Що мнѣ Левъ и що мнѣ проща?
Я тепер сьмію ся з них? Тутка я смѣю ся зъ нихъ.

Первісний варіант сильніший через здвоєний *dativus ethicus*, але нарічеве „мні“ замінено — літературним (пор. ст. 32); так-само нарічеве льокальне „тутка“ замінено часовим „я тепер“ — без шкоди для значіння.

- VIII, 46₈ Лев задрез утіхи хвіст Левъ зѣдре ажъ зъ втѣхи хвѣсть
VIII, 49₄ — — А членом суду — — А членомъ суду,
Що мене судив на згубу, Що на смерть судив мя люту,
Кращі асонанци змінені на гірші — через нарічеве „мя“.

VIII, 50₃ Вже не змиєть ся сей хляп. Та не змиєсь вже сей хляпъ.

Зміна — спричинена вимогою милозвучності.

- VIII, 54₂ В гору винав — Въ верхъ пѣднявши,
VIII, 56₄ Та за те даю їм плату: Та за те имъ нагородовъ
Цапа й всю рідню патлату Буде Цапъ зъ всѣмъ своимъ
[родомъ]

Щасливо оминена какофонія первісного тексту й нарічева форма „нагородовъ“.

- VIII, 57₃ Буде винятій — Вѣнь е вынѣтѣй
VIII, 57₄ Хто де здибле сю облуду, Хто его де здибле, вздрить,
Може вбить його без суду... Той безъ суду може вбить...

Дев'ята пісня.

- IX (VII), 4_{3,6} Друже мій, старий Ба- Друже мѣй Бабаю!
[баю!]

Ще сьогодні почвалаю. — Днесъ ще почвалаю.

Зміна, крім стилістичних різниць, приносить поширення вірша на цілу стопу.

- IX, 12₃ Ні нічвиди, як Сова, Нѣ понурѣ, якъ сова,

„Понурі“ змінене на „нічвиди“, а це краще віддає головну прикмету й засіб боротьби сов за існування.

- IX (VII), 14₂ Хоть то я не маю бою Хоть то я не дужесь бою
Перед військом тим його Той гвардіи его,...

(пор. ст. 32.)

- IX, 17₂ Ліс шумить, тріпочесь — — — хитаєсь
[листе —

- IX, 21₁ Нині, хто рад жить, не Днесъ, хто хоче жить, не схнути
[схнути]

- IX, 24₁ Щож, мій гріх Ну, мѣй грѣхъ
— може й ліпше.

- IX, 25₁ Усьміхнуєсь Микита стиха, И вемѣхнуєсь...

Нюх табаки взяв і чиха . . . пропчивавъ

IX, 31, Що ж, купуйте, добрі люде! Що ж купуйте, люде бо жй,
Як що вам завгодно буде, Я й не що великй грошъ
Дешево візьму від вас. Буду правити вѣдь васъ.

Змінений варіант має гарні рими, замість асонанців — „за-
вгодно“, а зміст той сам.

IX, 33, Друже Шкапа ся лагідна Друже, мовить, Шкапа скрѣйна
І лоша продати згідна Й продать Лоша приклѣнна

Рідке слово скрѣйна = чемна заступлене загально вживаним
і замість асонанци — гарно зримоване.

IX, 36, Як у лоб не вѣдять просто Якъ не вѣдять въ башку просто

Рідке, татарського походження, в росіян уживане слово
„башка“ заступлене — лобом.

IX, 39, Га, ненаісна прочваро! . . . прочвало! (до риму)
З'їв усе, ще й того мало!

Друга на обід не клич! Другови не давши ничъ.

Діалектичне „нич“ щезло.

IX, 39, Заслужив на могорич. То належавсь могоричъ.

IX, 40, Втішна щось вона пішла Онъ туды вона пішла.

Зам. неозначеного „онтуди“ на „втішна“ змінено дуже
влатно.

IX, 41, Се здорово на живіт Се плавдуе — — —

Слово рідке замінене загальним, хоч не таким маркантним,
бо притуплює гостроту наруги.

Десята пісня.

Друге (шосте й дальші) видання:

X, 15, Мимрю, як верзеть ся 3. і 4. вид.: Мимрю: Господи
[в снах. [возвах,

X, 24, Чи тебе беру на сьміх? 3. і 4. вид.: Чи сьвяте...

X, 36, На той другий сьвіт 3. і 4. вид.: В сьвіт загробний,
[безпечний [безконечний

IX, 37, 6. вид.: 3. і 4. вид.:

Бачиш, голос мій чудесний Бачиш, голос мій чудовий

Так вподобав муж той чесний Так сподобав ся попови,

Що годує Кобзаря, — Слава скрізь о нім така,

Мав при нім я учнем стати, Що в єпископськѣм соборі

А тебе він мав узяти При архієрейськѣм хорі

Двом нам за поводиря. Мав я стати за дяка.

У третьому й четвертому виданні по 37. строфі у сповіді
Півня додана строфа:

Обіцяли паляниці,
Штири кірчики шпениці
Ще й м'ягкого хавтуря;
Та я пункт поклав конечний,
Щоб Микита, муж сердечний,
Був там за паламаря.

Тієї строфи нема в дальших виданнях від п'ятого. Склад,
тон і мова тієї строфи показують, що вона, здається, не
Франкової роботи.

Далі йде, пропущена у п'ятому й дальших виданнях, строфа
із ще більшими обіцянками Півня.

X, 38, Три післанчики прийшли в 3. і 4. в. — — каноніки

Запросить на поведарство паламарство

X, 39, Я художник, любий стряку! в 3. і 4. в. Я артист е...

X, 54, Вколо неї... в 3. і 4. в. А круг неї...

Здається, що зміни 7. й 10. пісні, що їх бачимо у третьому
й четвертому виданні, перероблені підо впливом М. Вороного,
та ледви чи з користю для поеми.

Одинадцята пісня.

XI, 2, Так він виступив охоче, Такъ вступивъ вѣнь въ царскій
[дворы,

Всі на нього вперли очи, Всѣ на него вперли взоры,

Тяжкий склад слів уступив місця гладшому, але не та-
кому докладному. Вийняtkово зміна, замість гарних рим, дає
асонанци.

XI, 15, Ваші царські очи знов Бачу, вороги закрыли
Царскій очи передъ мновъ

Легким способом усунене говорове „мнов“.

XI, 15, Бо підданих сила й сьвітло Бо підданихъ жизнь и сьвітло

XI, 24, Сніг був, вітер на бо- Снѣгъ бувъ, студѣнь безъ пар-
[лоню, [дону,

Непотрібна французчина (через польську мову) заступлена
народнім словом, що, крім того, дає гарну риму.

XI, 26, Поквапно на лід присіла Сѣла на лѣдъ на сторонку,
В ополонку хвіст встромила Хвѣсть встромила въ ополонку

Недоладне „на сторонку“ — замінене дієслівною римою.
„Поквапно“ віддає краще легкодушність і захланність Вовчиці.

XI, 31, Люде люті гульк надбігли Люде... тужь надбѣгли

XI, 34, Будь вона порядна й че- Якъ бы добра вна та чесна,
[сна,

Новий варіант кращий.

XI, 40, Пів години вже лапаю, Пѣвъ години ловлю тутки,
Пів ведра вже ось іх маю Пѣвъ ведра набравъ вже хутко...

Первісне (XI, 50) Що їй тамъ прийшлось набрати
Все на радість тыхъ паниць —

замінене дуже гарною високопоетичною метафорою:

Кілько їй прийшлось набрати
Суковатих паляниць.

- XI, 51₅ . . . поступок ехидний... . . . замыселъ ехидный...
 XI, 52₄ Що дала собі накласти Що взяла на себе частъ
 Те, що правно мало впасти Ту, що правно мало впасть
 „Мало“ першого видання, мабуть, друкарська помилка зам.
 „мала“, хоч і „мало“ могло би бути як анаколют до „ту“.
 XI, 54₆ Біле в чорне пробрехав! . . . — — прибрехавъ!
 XI, 56 Крикнув Лис: „Ти грубіяне!
 Думаєш, що лайка стане
 Латкою на честь твою?
 Лайка — латка дуже гарна гра слів.

Дванадцята пісня.

- XII, 2₃₋₆ А ти знаєш, що за день?
 Він рішить, чи до побіди
 Ти дійдеш, чи смерть і біди
 З бою винесеш лишень!
 „Смерть і біди“ гарна поетична фігура — „*ὄσιερον πρότερον*“.
 XII, 3₄ Всю ту ніч вона не спала,
 Все за Лисом промовляла,
 Де в кого лише могла —
 мало ймовірно, бо звірі, як і люди, переважно сплять уночі
 й недоступні для протекційних намов, які, зрештою, Лисові зов-
 сям не були потрібні. Через те, думаю, ліпша була первісна версія:

Покоївкою въ Царицѣ
 И посестрою Лисицѣ
 За дѣвочихъ дѣтъ була.

- XII, 5₁ Фрузя каже: — „Ах, Микито,
 Що колись було прожито, — — — — —
 В мене з тямки не Най се зъ тымъ часомъ иде!
 [зійде!
 Бо жіноче серце любять... Та
 — у значінні — „хай це забудеться“, в новій версії — навпаки.
 XII, 19₄ А відтак на місце бою
 Вкруг обступлене юрбою... товпою...
 (пор. ст. 35).
 XII, 20₆ Так з кістками би й Лиса Лиса й зъѣвъ.
 [зів —
 XII, 25₆ Лис на землю поваливсь — И упавъ на землю Лисъ.
 XII, 26₆ Ты заплачу відбереш! Ты заплачу ту приймеш!“ —
 Зміна для неприємного збігу двох „ту“.
 XII, 30₆ Повну кухню наловлю — замість менше делікатного —
 навалю.
 XII, 31₅ Щоб тебе не вдар и в силь- краше вдарить...
 [но
 6 вид. XII, 32₅ Милість покажу в 2. і 3. вид. покажи
 [велику — краше

- XII, 34₂ Нас усіх озолотити, — Всего мя озолотити,
 — значить, Вовка і всю його рідню, про яку була мова, а не всіх
 загалом звірів.
 XII, 35₅ А з житем уже прощай А зъ житемъ вже попрощай ся
 [ся! —
 Я здурить себе не дам. Я здурити ся не дамъ.
 — шасливо оминений збіг трьох пригосівок первісного тексту.
 XII, 36₄ А Микита поки рюмав, А въ Микиту духъ вступає:
 Хитрість вже нову обдумав, Сли часу хочъ хвильку має,
 Як минув ся перший сграх — То ще не великій страхъ.
 XII, 39₂ Тут заплату за всі зради Бо заплата за всѣ зрады
 Ти дістанеш!“ — Не мине тя!“
 XII, 41₄ Я хотів лиш пляму стерти, — — — — —
 Вовчої не хочу смер- Та его не прагну смерти.
 [ти,
 XII, 42₂ Малпа крізь юрбу пропха- Малпа Фрузя протискалась...
 [лась...
 XII, 43₂ Був би зів його, вив: Бувъ бы зъѣвъ го, гукавъ
 [„Славно! [„Славно!
 XII, 47₄ Хоч у мене сил не много Силь у мене е не много
 XII, 48₃ Жінка й діточки десь там Тамъ десь жѣнка й дѣточки
 Плачуть, тужать... Наї же нині — — — — —
 О шасливій переміні — — — — —
 Сам я звістку їм подам“. Самъ я имъ подамъ звѣстки“.

*

Переходимо тепер до змін мовних, у зв'язку з розвитком поглядів Франка на характер української літературної мови. Ясна річ, що за сорок літ літературної діяльності поетова мова переходила природну еволюцію, як її взагалі переходила письменницька мова на західних українських землях. Від „Народних пісень“ і перекладу „Фавста“ до „Студій над народними піснями“ й „Мойсея“ бачимо у Франка колосальний поступ. Різниця в мові подібна до різниці між архаїчною латиною та мовою клясичної доби. Для мови перших писань Івана Франка, а серед них і „Лиса Микити“, характеристичні чотири ізми: провінціоналізми, германізми, латинізми й польонізми. Ми їх тут і розглянемо.

Іван Франко, поступаючи з розвитком літературної мови, бачив сам дрібні мовні недоладності і в кожному дальшому авторизованому виданні „Лиса Микити“ старався їх виправляти. Про це пише він сам у передмові до другого видання так:

„І в тих частях, що лишили ся з першого видання, мало котра строфка лишила ся без змінн, багато дечого пододавано, повигладжувано, повиправлювано. Я дбав про те, щоби мова моєї перерібки, не траплячи основного характеру галицько-руського наріччя, все таки

не разила й Українців і наближувала ся до тої спільної Галичанам і Українцям літературної мови української, котрої витворене так дуже потрібне для нашого суцільного літературного розвою“.

А в перемові до 3. видання пише він, між иншим, таке:

»Отсе 3-е видане являє ся повторенем другого, хоч зовсім не дословним. Я не вважав потрібним розширювати ще далі старе оповідане або перероблювати його части. Але проте, користуючись по части увагами наших знавців, а головно деяких учителів, а по части й своїм власним язиковим почутем, не в одному далі розвиненим супроти 1896. року, я перед друком шліфував і перебудовував не одну строфу, усуваючи децо таке, що мені тепер видає ся менше відповідним або слабшим, і старав ся довести по змозі до того, щоб оповідане читало ся гладко, плавно, було ясне й прозоре, щоб із кожної строфки віяло нашим рідним, українським духом«.

Найменше змін виявляє четверте видання, про що пише автор у передмові до четвертого видання:

»Отсе четверте видане, по вичерпаню третього, являєть ся накладом Української Видавничої Спідки, крім дрібніших язикових і правописних поправок не змінене супроти третього виданя«.

А проте всіх -змів Франко з „Лиса Микити“ не викинув.

Розгляньмо кожну з чотирьох громад меншезрозумілих і чужих слів.

1. Провінціоналізми займають, може, найбільше місця в „Лисі Микиті“. Мова підгірських селян Дрогобиччини, що була основою мови І. Франка, відбилася не лише у словництві, але і в відміні й у складні.

Провінціоналізми „Лиса Микити“ двоякі: 1) надто яскраві з першого видання й 2) більше вперті, що залишилися ще і в останньому авторизованому виданні. Перші цитую на підставі відбитки з „Дзвонка“ з 1891. р., другу групу цитую з видання 1909. р.

З першого видання назвемо такі провінціалізми: вергли IV, 14; вартують V, 25; взори (очи) VIII, 2; гнеть = зараз III, 26; зворовъ (дебр) I, 1; зазору (ваганя) I, 7; здобрадива I, 9; парканадцять V, 3; плявдує VII, 41; ожог (коцюба) II, 30; скрійна = чемна шира, сердечна (VII, 33).

З форм першого видання відпали передусім енклітичні заіменникові форми: *ми, ти, си; мя; му; го*, та архаїчні форми давальн. і місцев. одн. 1. ос. *мні*. Поет замінює їх новішими, повними формами¹⁾, н. пр.:

II, 40₅: ту *го* дайте — дай мені його; XII, 43: бувъ бы зъбъвъ *го*, гукавъ — був би зів його, вив; IX, 30₅: може намъ *го* на ви-

¹⁾ На першому місці подаємо первісні форми, на другому — форми пізніших видань. Т. Ф.

ховокъ — чей його...; IX, 43₆: радъ бы зъ свѣта *тя* зогнать — з свѣта рад тебе зігнать; VIII, 41₆: дожене *тя* въ часъ досытъ — дожене тебе за мить...; V, 20₆: просьбу *мнѣ* сповни — просьбу вволь мені; VIII, 30₅: що *мнѣ* Левъ и що *мнѣ* проща — що там Лев мені і проща; V, 24₅: серце рве ся въ *мнѣ* ось тутки — серце рветь ся в мені тутки...

Те саме торкається форм: *вна, вни*, які в нових виданнях замінені літературними формами: „вона, вони“, нпр.:

X, 34₁: якъ бы добра *вна* — будь вона чесна; IX, 29₃: то вже вкрасти *вна* не дасть — вкрасти вже вона не дасть; II, 16₅₁: якъ ввійшли *вни* до обору — як добігли до обору й т. д.

А то поет стилізує ще й так, що енклітичні, чи архаїчні форми виходять непотрібними, він заміняє їх іншими словами, а то і пропускає їх, н. пр.:

V, 12₅: гнеть назадъ скрутивъ *му* руки — в зад скрутив Микиті руки; I, 56₆: се *му* строго накажи — строго, строго накажи; III, 6₃: *тя* — нас; VIII, 1₄: поблагослови *мя* свято — поблагослови завзято; II, 12₁: де вонъ е? Веди *мя*, чуешь! — Де він? Де його купуеш?; II, 16₁; *мя* змлоило — замлоіло; XII, 13₆: нѣ за лобъ *тя* не вчепивсь — ні за лоб не причепивсь; XII, 16₃: до побѣды двигнуть *тя* — доведуть все до путя; XII, 39₂: не мине *тя* — ти дістанеш; II, 40₆: то побачить, що *го* жде — то до завтра не дожде; II, 4₄: то тортури и топбрь ждуть *го*, згине, мовъ собака — на тортури, під топір! Хай пропаде і т. д.

Старі форми *его, ему* — замінені скрізь теперішніми літературними — „його, йому“.

Але, коли з ритмічних причин не можна було позбутися архаїчних і енклітичних форм, поет їх залишив, нпр.:

ти охоту в *мні* підвів (IV, 6₃), кожне слово в *мні* велику силу вражінъ підйма (X, 39₂); ще лиш на однім прости *мя*, на деньок домів пусти *мя* (XII, 48_{1,2})...

Відпали й такі скорочені форми: бра — брате; мот — мовить VIII, 30; тож — також VI, 3...

Але найчастішою діалектичною формою було в І. виданні умовне *сли* (jeżeli, jeśli), яке автор безпощадно повиполював з усіх пісень, замінюючи загальноукраїнськими: „коли“, „як“, н. пр.:

V, 55₄: ну, бра, *сли* не радъ здыхати — ну, коли не рад здихати; VI, 27₅: слюбувавъ ся, *сли* не згину — шлюбував, коли не згину; III, 33₃: *сли* ему отсе прощу — коли це йому прощу; I, 52₂: *сли* ти наша наша мила — як тобі в нас ласка мила й т. д.

або висловлюючись іншою конструкцією, нпр.:

V, 51₄; *сли* бъ не вкравъ его Микита — не вкради його Микита...

Не встоялися також західньо-українські форми орудника жін. роду на — -ов: кропировъ III, 16; мновъ VIII, 20, X, 15; нагородовъ VI, 56 і т. д.

І взагалі видко, як поет намагався архаїчні, або наричеві форми та конструкції виправляти на літературні. І так, читаємо в дальших виданнях, замість „*коту*“ (dat. sg.) — Муркови (III, 26₆), замість „*дѣтьомъ*“ (dat. pl.) — дітям (V, 50₅), замість „*лиса мє висѣть*“ — лису висіть (V, 11₅) і т. д. Конструкції: *о смерти* (VI, 20₈), *о сѣмъ* (VI, 28₅) замінено на — про смерть, про се; *о тобѣ* п'якляюсь (XII, 6₂) — за тебе...; *о бѣду* не тяжко (III, 20₂) — за біду...; але для рими поет залишив: *о щасливій перемині* звістку дам (рима до — нині) XII, 48₅.

Таксамо, де тільки це було можливе, повикладав скорочений займенник „ся“ у 3. ос. одн. е-відміни, або замінюючи його повним: *змиєсь* (VIII, 50₃) — змиється, *всмѣхнесь* (IV, 42₆) — всміхнеться і т. д., або пропускаючи „ся“, нпр., *шарпнесь* (II, 32₂) шарпне, *чорнѣсь* (II, 28₅) — чорніє, *зарегочесь*, *потеркочесь* (IX, 37₁) — зарегоче, потеркоче, а то вживаючи іншого слова: *суду царського-сь не бою* (III, 7₅) — я про царський суд не стою; *хоть то я не дуже-сь бою* (IX, 14₂) — хоть то я не маю бою...

Але ж скрізь викинути не вдалося — то для рими (нпр.: *ховаєсь* — обзиваєсь I, 4_{1,2}; *збираєсь* — призираєсь V, 42₁; *днесь* — ведесь XI, 44₃; *накинесь* — гинеш XII, 14₁ і т. д.) — то для ритму (н. пр.: кожний боресь в ній, як знає IX, 11₂; лис любуєсь красою IX, 17₄; ха-ха-ха смієсь Микита IX, 20₁ і т. д.) довелося поетові такі форми 3. ос. sing. залишити аж до останнього видання.

І так узагалі видко тенденцію і в інших формах „ся“ не скорочувати в пізніших виданнях, пор. *обѣстєсь*, то знайте — обістєся, знайте; *лишитєсь*, (III, 11₅), *поживитєсь* (III, 11₅) — лишиться, поживиться, *битєсь* (XI, 53₃) — биться, *вѣдбрехатєсь*, *цѣлуватєсь* (IX, 23₄) — відбрехаться, цілуватись. Можливо, що на останні форми вплинув Вороний.

Тенденцію, щоб нахилити свою мову до наддніпрянської, видко і з наголосів, пор. *цѣлій* (I, 39₄) — цілий; *понесѣте* (II, 36₆) — несетє; *звѣрѣвъ* (V, 19₅), — звірів; *гнѣву* (VIII, 22₄ — гніву), *палѣмникъ* (VIII, 30₄) — паломник . . . Деколи для зміни наголосу довелося слово замінити іншим, пор. *дубовѣ* (II, 17) — з дуба грубая...

Але де цього вимагав ритм, або рима, й переробити було важко, автор західноукраїнських наголосів не щурався, н. пр.: *люблю* над усе I, 9₃ (звичайно — наголошує: люблю); *злом платитъ* найкрашу річ I, 30₃; *дзвѣню* (рима до — погоню) I, 50₁; на найстарших труд *валитъ* (рима до — погостить) II, 8₃; душу збережу *цѣлю* (рима до — смолу) X, 23₆; раз сповнити тільки

мѣлю (рима до — царську волю) V, 53₂; хочеш Баранів ти *спѣсти* (рима до — покласти) VII, 31₄; швидко б хвіст з води *піднесла* (рима до — чесна) XI, 34₂; Лис надбіг і аж *давѣться* (рима до — вовчиця) XI, 21₅; *найдеши* — авже ж VII, 6₃ і т. д. Крім того, є *спасибі* II, 21, і *спасибі* III, 25₅, *звѣрів*, V, 20₂ і *звѣрів* (рима до — вовків) VIII, 13₂; скрізь є галицький наголос: *мишей* III, 15₁; *значить* IX, 7₆, X, 58₃, XII, 11₃; *лікарѣ* (рима до — Комаря) X, 7₃; *мертвий* X, 10₆; *спокій* I, 46₃... і навіть чужі польські наголоси в чужих словах, яких із ритмічних причин поет виправити не міг, пор. *патріотизм* в нього злуда I, 25₂, і *секрѣтар* гоноровий VIII, 60₂...

Видко цю тенденцію й у слівництві, де галицьку церковщину, москалізми, або провінціалізми поет замінює літературними, наддніпрянськими словами, н. пр.:

гласъ (II, 14 ₄) — голос	скрычавъ (II, 12 ₁) — аж крикнув
ожогъ (II, 31 ₃) — кочерга	стоваришєсь (V, 26 ₁) — спобра-
указъ (III, 3 ₃) — наказ	указъ (III, 3 ₃) — наказ
днесъ — сьогодні (IX, 4 ₃) — ни-	парванадцѣть (VI, 31) — кілька-
дні (IX, 21 ₂)	[напѣть
обще (XII, 45 ₃) — спільне	останусъ (VIII, 30 ₅) — лишусь
взыває (III, 3 ₆) — кличе	тріпочєсь (IX, 17 ₂) — хитаєсь
мыслишь (III, 22 ₂) — гадаєш	Лис мот (X, 30) — Лис рік
розѣбранный (III, 26) — роздягнений	прямо (XII, 18 ₃) — просто
хижакъ (V, 22 ₃) — звіряк	товпою (XII, 19 ₄) — юрбою
вєтъдѣ (I, 29 ₁) — сором	вандрувавъ (X, 30) — мандрував
зве (II, 41) — кличе	зманєшь (V, 46) — підлєстиш і т. д.

Але ж ритм і рима й тут не дозволили поетові повикладати всі такі слова й замінити їх літературними, н. пр., *днесъ* вони підпори трону VI, 20₁, *днесъ* кінець сварні і зваді XII, 45₁, ще про смерть якуюсь *днесъ* (рима до — процес) VI, 24₃; *днесъ* — ведесь XI, 44₆; і kota звяжіть і *прямо* засадить (рима до — яму) VI, 35₄; (*стѣд* рима до — кричить VII, 5₃; або до — вгостить X, 69₃); *оп'ять* (рима до — чувать IX, 2₃); зміж звірячої *товпи* (рима до — на кпи) XI, 18₃. Сюди належить своєрідне „тоже“, яке Франко залишив для рими — *гоже* VIII, 2₄ і *може* VIII, 47₅; є і „глас“ — церковна мелодія (п'ятий глас) I, 27₃.

Для рими не змінював поет галицького „*ябко*“ (рима — Лев-батько) III, 32₂, польонізму „*преці*“ (рима — серці) XII, 28₂, загально вживаного в Галичині, та архаїчної західноукраїнської форми дієменника „*занобічи*“ (рима до — річи) IX, 14₆ (це єдиний такий дієменник), а для ритму залишив галицьку форму gen. sg. fem. gener. „*своє*“ (всю захланність своєї жінки) XI, 33₅.

Для ритму довелося залишити західньоукраїнське „ся“ перед дієсловом у двох місцях (хай великі тим *ся тїшать* V, 9₅; і нічого *ся не журить* IX, 15) — і раз для рими (жаль, що стільки їх *ся лишить* — рима до: висить — XI, 41₁).

Таксамо для рими не змінював поет архаїчних форм майбутнього часу у сполуці з part. praet. act. II, вживаних широко в Галичині (5 місць), пор.: вір, *не будеш парікав* (рима до — душу дав) II, 12₆; *будеш ти ковбаси крав* (рима до — розстав) IV, 35₆; і не *буде кари мав* (рима до — спід прав) VIII, 57₆; *будеш в пеклі в сірці мок* (рима до — жінок) X, 26₆; що в смолі не *буду мок* (рима до — курок) X, 35₆.

Рима вимагала залишити форму voc. sing. „Бабає“ (до — тримає) I, 61₁, хоч і є форма „Бабаю“ (н. пр., V, 9₁), а ритм — форму instr. sg. „мишли“ (я б мишли не трактував) III, 14₃. Для гарної внутрішньої рими поет не виправив форми dat. sing. „Бурмили“ (н. пр., на Бурмилу), пор. біль додав сили II, 22₁.

Для ритму Франко залишив скорочені форми „тра“ (вчула, що нам тра проститься) VIII, 33₅; „коб“ (ой, Вовцуню, коб ти знав) XI, 52₁, „мож“ (а хоч гинь, не мож купить IX, 26₆; цього зараз мож навчиться XI, 24₂) — хоч грала тут нераз ролю й рима (не мож — мороз II, 34₆; поки мож — мороз XI, 27₆).

Нарешті не тільки з ритмічних причин (чи для — рими), але просто щоб зберегти галицький, часто підгірський, колорит у своїй мові, Франко залишив до свого останнього (авторського) видання такі слова: *кляпаня* I, 33₆ — шапка з кляпами на вуха; *блам* I, 33₆ — хутро; *нанашко* III, 3₁ — дядько, хресний тато; *фук* III, 8₄ — лайка з криком; *хавкнути* — зжертв і *хавка* XI, 55₆ — писок, паща; *нілть* IV, 17₅ або частіше *полоть* V, 31₂ — половинка із свинячої солонини; *маркітний* VI, 27₁ — сумний, невеселий; *охітний* VI, 27₂ — охочий; *хляп* VIII, 50₅ — ляпас, нечесть, ганьба; *змититися* XI, 49₄ — скулитися, звинутися (як нитка у клубку¹).

Є ще й інші провінціалізми, н. пр.:

а) анаколюти (з ритмічних причин у двох перших прикладах, через риму — у третьому: клич, рима до — могорич):

Мислите, що хоч один
Змилувавсь, хтїв поміч дати,
Що се жінка й дітям мати... (XI, 46)

¹) Галичанам важко означити напевно всі провінціалізми „Ліса Микити“. Ті, що тут виписані, пояснює в словничку В. Дорошенко, але далеко більше знайшов їх і пояснив О. Синявський у харківських виданнях, а найбільше — М. Кононенко.

Ось товар і гроший досить,
Він не скупить ся, ще й просить,
А хоч гинь не мож купить (IX, 26)

Га, ненаїсна прочвало!
Зів усе, ще й того мало!
Друга на обід не клич... (=вличеш) IX, 39.

б) genet. separationis: словідаться гріхів V, 21. зам., з гріхів.

в) accus. зам. dativ-a: ні, вже нас не підлестиш V, 4₆ [нам не підлестишся].

А так узагалі, про мову в нових виданнях поеми можна сказати ось що:

а) Ів. Франко, де тільки це було можливе (з ритмічних, чи інших оглядів), вигладжував свою мову в дусі — загальноукраїнської, наддніпрянської (літературної) мови;

б) він викидав, де лише було можна, прикрі діалектичні форми і слова й заступав їх загально-українськими;

в) недокладні рими, й асонанци заступав чистими римами;

г) речення з неприємним і тяжким збігом приголосівок, чи голосівок заступав милозвучнішими;

д) поробив багато змін стилістичних, вигладжуючи фрази;

е) вислови вульгарні або за гострі заступав м'якшими, так що рідко новий варіант гірший від давнього.

2. Германізми. Дуже помилявся б той, хто досить численні в поемі германізми (усіх коло 50) брав би на карб „перерібки з німецького“. Не треба забувати, що І. Франко був із німецького роду, і що його батько був ремісником. А відома річ, що, м. и., ремісниче знаряддя й досі в Галичині має переважно німецькі назви, яких уживають не лише українці, але й поляки. Чисто українські терміни не відомі не то простолюдинові, але часто й інтелігенції.

Є ще в „Лісі Микиті“ посередні германізми, слова латинського й романського походження (губернатор, канцлер), що перейшли до нас через німецьку мову.

Подаю германізми за порядком пісень:

I: печатка (I, 2) das Petschaft; ґрунт (I, 10) der Grund;

II: ганок (II, 1) der Gang; утрактуєш (II, 12) traktieren; льох (II, 42) das Loch;

III: гак (III, 43) der Haken; фільварок (III, 13) das Vorwerk; війт (III, 18) der Voigt; будинок (III, 15) das Gebäude; ремінь (III, 26) der Riemen; шнур (III, 23) die Schnur;

IV: рахунок (IV, 9) die Rechnung; трафунок (IV, 9) sich treffen; спіжарня (IV 14) der Speicher; коралі (IV, 20) die Korallen; смалець (IV, 25) das Schmalz;

V: машерує (V, 1) marschieren; дратва (V, 33) der Draht, Pechdraht;

VI: фарба (VI, 4) die Farbe; фах (VI, 4) das Fach; вербунок (VI, 14) die Werbung;

VII: товар (VII) die Ware; тама (VII, 15) der Damm;

VIII: вандрівний (VIII, 3) wandernd; пакет (VIII, 51) das Packet;

IX: штука (IX, 15) das Stück; рабунок (IX, 28) der Raub;

X: фельчериця (X, 48) die Feldscherin; дундер (X, 70) der Donner; мур (X, 71) die Mauer;

XI: клейноди (XI, 11) die Kleinodien; цимбрований (XI, 37) gezimmert; грубіян (XI, 56) der Grebian; проба (XI, 57) die Probe;

XII: решта (XII, 11) das Rest; кухня (XII, 30) die Küche; канцлер (XII, 45) der Kanzler.

Але ж усі ці слова, ніби германізми — вже літературні, й ми їх не відчуваємо за германізми, бо вони давно прийшли до нашої мови.

3. Латинізми й польонізми дістались до народньої української мови через вплив польської культури в Галичині (школа й уряди). Іван Франко ходив переважно до польських шкіл, замолоду повертався часто в польських колах, а від р. 1887. був членом редакції денника „Kurjer Lwowski“. В українських писаннях із того часу (1887—1897) попадається чимало польонізмів. Є вони і в „Лисі Микиті“;

бестіон VIII, 26 (звірик), л. bestia; гоноровий VIII, 48 (почесний), л. honor; гречно XI, 33 (чемно), п. grzecznie, але із загально слов'янського кореня гек, пор. до речі; заглада IX, 4 (знищення), п. zagłada; злуда I, 25 (обман), п. złuda; звада XII, 45 (суперечка), п. zwada; креатура V, 4 (сотворіння), л. creare; патріот VII, 27, л. patria; процес VI, 26, л. processus; процесія X, 3, л. processio (похід); ржемичек V, 2 (від личка до ржемичка — od łuczka do rzemyczka¹⁾, то зн.: з нужди до достатку; художний VII, 15 (чистий, харний), старопольське chędożny; протекція X, 47 захист, л. protectio, protegere; руччий VIII 49 (зручний) rączy²⁾;

¹⁾ Ця приказка записана вперше в Żeglick-ого, Adagia, 8, Варшава, 1751, ст. 185.

²⁾ Це слово знаходимо в тому самому значінні в Ів. Котляревського, Енеїда, IV, 125:

Тут військо кіннее валилось.

І дуже руччєє було.

Отже це слово не конче польонізм.

ряд VIII 49 (влада, правління, уряд), п. rząd; стікав ся XI, 35 (лютував), п. wściekał się; пишний III, 25 (чудовий), п. pyszny; дільний (удатний, смілий), п. dzielny, від „діло“ (dzieło), прикметник „діловий“ має інше значіння; капут IV, 31 (загибель), л. caput, capite damnatus.

Крім того, є ще слова, запозичені з грецької мови (геометра I, 8), драб, драбуга з (Ферάπων, нім. Drabant, Trabant, первісно: слуга, раб, потім — у погірдливому значінні), з італійської (гвардія, паяц VIII, 23, фрашка III, 3) і румунської (сарак, VIII, 24), але вони такі нечисленні, а до того націоналізовані, що не впадають в око при лектурі.

В новіших виданнях (2, 3 і 4-ім) чужі слова переважно не були змінені.

III.

Джерела поеми. Її оригінальність.

При кінці вступу до свого „Лиса Микита“ з р. 1896. I. Франко пише:

„Бажаючи написати книжку для молодіжи, я мусів із старого твору, а значить і з того, що написав Гете, повикидати багато такого, що зовсім не годить ся для молодіжи. Натомість я повводив із старих оповідань та з наших людських байок децю нового“...

Докладне порівняння з „Reinecke Fuchs“-ом показує, що в Гетовій поемі нема таких епізодів: 1. Вовк-геометер (I, 6—20), 2. Вовк і Гуси (VII, 10—12), 3. Вовк і Свиня (VII, 13—20), 4. Вовк і Баран-самовбивець (VII, 21—39), 5. Вовк і кравець (VII, 40—46), 6. Кури і пісня про Комаря (X, 3—9).

Перший і четвертий епізод „узяті“ з латинської поеми з XII. в. „Reinardus“, так що на народні оповідання припадало б п'ять епізодів. Пісня про Комаря, в різних варіантах, загально відома по цілій Україні, інші байки списані в етнографічних матеріалах¹⁾ і оброблені В. Гнатюком²⁾. Але й ті байки, що спільні в поемі Гете і Франка, чув автор із усних оповідань, читав у французькій „Ренарді“, так що це зовсім не німецька власність, а більш — міжнародне добро. Навіть зібрання всіх байок про лиса в одну цілість, так сказати, літературна композиція, не є заслуга ані Гете, ані його попередників.

Чи справді переріб із німецької? Трудно допустити, щоб Іван Франко написав ці такі загадкові слова „переробив з німецького“ тільки на те, щоб увести у блуд учених критиків, а потім їдко їх висміяти у „Вступі“. Треба здогадуватися, що зробив це він з надмірної скромности, щоб не ка-

¹⁾ Українські народні байки (звіринний епос), т. I—II, зібрав Вол. Гнатюк, „Етногр. Збірник“ Наук. Т. ім. Шевч., т. XXXVII—XXXVIII, Львів, 1916.

²⁾ Володимир Гнатюк, Народні байки, Львів, 1918, малої 8°, ст. I—VII+278+1, а саме: 5. Дурний вовк, ст. 37—44. І мені не раз доводилось їх чути в оповіданнях селян, деякі з уст пок. стрийка Онуфра Франка в с. Підгірках.

зали, що подає за свій твір, фабулу якого попереду обробили різні автори, а серед них, може, найкраще Гете.

Докладний дослід показує, що Лис Микита“ є твір оригінальний і суто національний. Автім це стверджує й сам автор: „дословно я не перекладав ні відки ні одного рядка“. Тимто зовсім правдиво в дев'ятому виданні „Лиса Микита“ той непотрібний додаток — пропущено.

Які ж були джерела поеми? Цією справою тут ми й займемося.

1. Lis Muktita.

До джерел „Лиса Микита“ треба зачислити польську поему Мартина Смажевського „Lis Muktita“, z niemieckiego wierszem, przerobione z zastosowaniem do obyczajów polskich. Видав Маврикій Країнський, Львів, К. Вільд, 1860, формату 12°, ст. III+267¹⁾.

Іван Франко, здається, мав цю польську поему в руках, хоч не згадує про неї в науково популярному вступі „Хто такий Лис Микита і відки родом?“. Може, взяв із неї заголовок, — хоч в одного і другого автора могло бути спільне джерело: українська народня назва хитрого лиса, — але так більшого впливу на Лиса Микиту“ ця поема не мала. Др. В. Щурат здогадується, що звідтіля узято й мотив націоналізації поеми. Може. Але це ні тріхи не зменшує оригінальности „Лиса Микита“ й не збільшує вартости польської перерібки, бо спосіб трактування фабули й літературна манера у Франка зовсім інші.

Польський автор держиться скрізь тексту німецького первовзору, а саме—Гетового „Reineke Fuchs-a“, хоч подробиці змінює в багатьох місцях довільно. Акція відбувається то в Польщі, то на Україні, Малепартус (Лисовичі) — поміщений у Бескидах, на Підгір'ї. Деяку подібність до Франкових виказують назви звірів. Коцур називається Мручислав (Mrucyzsław) — Мурлика, Медвідь звичайно Miś, а в одному місці — Мурмило.

Польська перерібка написана 11-складовими віршами, що римуються парами, виключно жіночими римами. Рими до слова „Микита“ є в різних відмінках, але інші, ніж українські, з вийнятком Muktita — znakomita і Muktity — znamienity. Польської приказки в „Лисі Микиті“: „від личка до ржемичка“ (V, 25) — в польській поемі немає.

¹⁾ Передрук у видавництві „Biblioteka Powszechna“ Цукеркандля, Золочів, ч. 638, р. 1907. (poemat naśladowany z wzoru niemieckiego), ст. 220, 16.

Щодо сатири, то є чимало натяків на тодішні політичні й суспільні відносини польського життя, а зате пропущена Гетова сатира на католицьке духовенство. Про це перекладач пише в „Zamknięc-i“:

Bo się lisiego pleśń chwyciła futra,
Zgubnem skażeniem nauki tchnąc Lutra.

Більші зміни супроти німецького оригіналу бачимо там, де йде за вимоги ймовірности.

І так, Медвідь сам розпихає рилом колоду так, що клин випадає на землю, і він волочить пень у писку. — Кота визволяє з петлі хлопець Гжесьо, послугач у пастора, таким способом, що, б'ючи Кота, нехотячи вибиває із стіни гак із сільцем. — З криниці витягають люди Вовчицю, не знаючи, що вона у ведрі, й вона тікає — не бита.

Загалом автор не любить описів бійки, хоч сам був колись польським полковником і давнім офіцером із часів Наполеона й Великого Князівства Варшавського.

Зате слизьких місць німецького „Reineke Fuchs-a“ Смажевський не обминає, а навпаки — додає ще масні народні польські анекдоти, н. пр., як Лис насилує Вовчицю, що загрузла у шпарі муру (пор. байку „Лисиця й Заєць“). Розмальовує недвозначно натяк у Гете, коли Вовчиця, ловлячи хвостом риби, примерзла до льоду (XI):

Tak gdy się z lodem o ogon szamota,
Z sitowia na nią lis skoczy niecnota,
A gdy ją lodem skowaną zastanie,
Przemógł ją, zhańbił, najjaśniejszy panie!

Для порівняння наведу ще початок польської поеми:

Świątki zielone! o jakaż uciecha,
Gdy zewsząd luba wiosna się uśmiecha,
Wszystko w zieloność i kwiaty przybierze,
A w krąg powietrzny tchnie wonności świeże.
Wszystko ją wita wesołemi pieśni,
Wraz z nią swą miłość nuca śpiewcy leśni.
Wszystko się pławi w słodkim dźwięku, w woniach,
W siołach czy lasach, łąkach, łanach, błoniach.
A słońce rade weselu przyrody,
Jasno przyświeca, nie skąpi pogody.

Як бачимо, польський опис природи—найобширніший, український — найкоротший, і обидва до німецького мало подібні.

Ще кілька порівнянь із філософії Лиса:

Л. М. IX, 11: Наше все життя — війна є.
Кожний боресь в ній, як знає:

L. M. VIII: W świecie się żyje ciągłą walką, heca,
A wiesz, gdzie drzewo gąbią, trzaski leca —

Л. М. IX, 21: Нині хто рад жить, не схнути,
Той святим не може бути,
Як в пустині той монах.

L. M. VIII: Świat to nie klasztor, gdzie modły, suchoty,
Robią z jednostki martwość beczynną,
Wolną od przywar, świętą i niewinną.

Ще одна паралеля, коли Лис насміхався з Вовка побитого Кобилою:

Л. М. IX, 38: „Гей, — кажу йому — Неситий,
Сам Лоша ти з'їв? Лишити
Не хотів мені ні кус?

Га, ненаїсна прочвало
З'їв усе, ще й того мало!
Друга на обід не клич!...
Адже ж я, невдячний папе,
Перший торг робив у Шкапи,
Заслужив на могорич.

Ну, скажи так правду гладко:
Дешево купив Лошатко?
Людська знать ціна була.
Ви й не довго торгувались,
По-приятельськи розстались —
Втішна щось вона пішла.

А проспавєь ти смачно, друже!
По таким обіді дуже
Се здорово на живіт.
А як славно ти, Вовчуку,
Вмієш вінськую аябуку —
Справді, чудо на весь світ!“

У польського автора (VIII):

Wtedy mu rzeknę: „A cóż, smaczne zrebę?
Cóż kosztowało? Gdzie baraszne moje?
Całe sam zjadłeś, a ja głodny stoję!
Aleś się obżarł! drzymnął po objedzie,
Przebacz, jeśliś cię przebudził, sąsiedzie!“

В Гете (VIII, 67):

— — — — — Herr Oheim,
Wo ist die Stute? Wie schmeckte das Fohlen? Ihr habt Euch gesättigt!
Habt mich vergessen, Ihr tatet nicht wohl; ich brachte die Botschaft!
Nach der Mahlzeit schmeckte das Schläfchen. Wie lautete, sagt mir,
Unter dem Fuße die Schrift? Ihr seid ein großer Gelehrter.

З цих порівнянь важко ще сказати, що саме спонукало Івана Франка написати свого Лиса Микиту, чи польська поема, від якої, може, запозичив заголовок, чи „Reineke Fuchs“. Смажев-

ський виразно зазначає, що свою повість переробив з німецької, з Гете, пор. „Zamknięcie“:

Tak wieszcz z nad Menu słynny, znakomity,
Spiewał swym ziomkom o czynach Mykity,
W nich jak w zwierciadle wskazywał ich wady,
I dawał na nie przyjacielskie rady.
Dla swoich ziomków Polak je obwieścił,
Gdzieniegdzie tylko przykroił lub streścił...

Іван Франко не менш виразно відпекується від Гетового впливу.

Автім — це маловажна річ, хто надхнув, і звідки взяв тему поет, важне, як він її обробив. А що Франко обробив оригінально, це видно не лише з власного признання автора, але і з порівняння з поемою німецькою й польською.

Не шкодить додати, що „Lis Mykita“ в польському письменстві не має ніякого значіння, хоч деякий талант у обробленні чужої теми — видний¹⁾).

2. „Лис Микита“ і фольклор.

Іван Франко згадує в передмові до „Лиса Микита“, що користав і з народніх оповідань про звірів. Вони позаписувані в етнографічних збірниках, хоч і не всі, і не всі такі, як у „Лисі Микиті“.

І так, у І. Рудченка²⁾ [4. „Лисичка-сестричка й Вовк панібрат“] розповідається, як лисичка дурить чумаків, кладучись на шляху ніби-мертвою. Чумаки кидають її на останній віз із рибою, а лисиця скидає з воза по рибі й опісля їсть. На це надходить вовк. Лисичка вчить його ловити риби хвостом у ополонці. Вовк приговорює: „Ловись, рибко, мала й велика!“, а лисичка, сидючи коло нього, каже: „Мерзни, мерзни, вовчий хвіст!“ Потім біжить до села і кличе: „Ідіть, люди, вовка бити!“ Люди прибігають і вбивають вовка. — Ця байка записана в Полтавщині.

В байці, теж із Полтавщини, „Бідний вовк“ (ст. 1), голодний вовк іде на скаргу до Бога і просить поживи. Бог посилає його з'їсти кобилу, що від старости ледви жива. Вовк береться їсти кобилу від ніг, а кобила його б'є. Потім Баран скаче йому цілий у рот і перевертає в кручу, свиня везе його до села, щоб там його вибрати начальником, кравець хапає за хвіст і б'є.

¹⁾ Цікаве, що в його поемі є українізми: Mykita, rozhowory, na dobrydzien, zaguchocze, krzykun, troiste, Murmyła. Воно не диво, бо ж автор сам — із України родом.

²⁾ Народныя южнорусскія сказки. Київ, 1870, випуск 2, ст. 6.

Вплив фольклору на „Лиса Микиту“ замітний найбільш у VII-ій пісні: жалі Вовка у в'язниці.

Найбільше паралель до епізодів „Лиса Микита“ находимо в „Етнографічному Збірнику“ видання НТШ., том XXXVII - XXXVIII. Наведемо тут декілька байок із різних збірників.

91. Як лис учив вовка діставати рибу (записано в Курщині):

Лисиця побачила раз, що мужик їде саньми. Обнюхала сани, почула носом, що він рибу везе. Тому забігла поперед воза, лягла на дорозі, вдаючи здохлу. Мужик бере лисицю на сани, а лисиця поскидала по рибі з саней, скочила на землю й, як мужик уже далеко від'їхав, позносила всю рибу в одне місце, зарила в снігу й почала їсти. На те прибіг вовк і просив, щоб лисиця його почаствовала. Лисиця вчить його, як ловити риби хвостом у ополонці і як приговорювати. Але захланний вовк приговорює инакше. Замість: „Ловись, рибка, велика та маленька“, він каже: „Ловись, рибка, все велика та велика! Рибка, чіпайсь скорійш велика та велика!“ Коли хвіст примерз до криги, лисиця побігла по людей до села, ніби сокири позичати. Люди поприбігали з колами й вилами й били вовка, поки той не урвав хвоста й не втік. Пізніше лисиця радить вовкові, щоб прикинувся мертвим, що мужик візьме його на сани, і він матиме готову рибу. Вовк так зробив, але, на нещастя, попався на того самого мужика, якого вже попередю обдурила лисиця. Так мужик достав з саней сокиру і вбив вовка.

49. Вовк на ловах (Етн. Зб., LXI, ст. 61, записано в с. Далешева, повіт Городенка):

Лисиця радить вовкові йти на лови. Вовк відбирає від злодіїв солонину, але не хоче їсти, бо дуже солонна. Надибає кобилу з лошатем і грозить, що з'їсть лоша. Кобила годиться, але, вважаючи вовка за доктора, просить його виняти їй тріску з задньої ноги. Вовк нагнувся, а кобила вдарила його копитом у голову, „аж му сі шкіра залупила, покачев він сі тай пішов далі“.

Безрога йде мити порося й не вилазить зі ставу.

Два цапи беруть його за суддю у спорі за поле, розбігаються на перегони й „як гопнут вовка у сиридині, аж вовка заголомшили“.

В байці 46. „Невдалі лови“ кобила каже вовкові, щоб відірвати їй спершу підкову, а потім може їсти, щоб до заліза не поломав собі зубів. Вовк береться до підкови, а кобила вдарила його й вибила всі зуби.

В байці 48 („Кінь і вовк“, ст. 66) вовк хоче з'їсти коня, що старий „лише шкіра й кости, а до того цісарський“, на копиті

має написано, кілька йому років, „котрого року асинтирований і кілька літ служив“. Вовк не хоче читати й біжить по лиса. Лис без окулярів не добачує, пробує читати здалека й нарешті просить вовка, щоб прочитав іще одну букву на самій середині копита. Вовк приступив до коня, підняв лабу до копита, а тоді кинь „воўка трас у голову тай убив“ (записано в Бучаччині).

В байці „Нещасний вовк“ вовк надигає чоловіка й хоче його зїсти. Чоловік відпрошується, що не вмиваний. А вовк післав його туди, „де коноплі мочут“. Чоловік пішов, витяг колик та заявив вовкові, що вмився, але не має „в шьо си втерти“. Вовк порадив йому втертися в його хвіст, тоді чоловік обмотав хвіст на руку, та „коликом вовка так вібив, що ледво вовк зайшов“.

Потім баран іде до вовка, ніби сповідатися й тоєче його. Гусям вовк грає, а ті відлітають.

До цих байок можна б іще додати перерібку народньої байки про „Старого вовка“ в Степана Руданського з 1859. р. (Твори I, ст. 335, Львів, 1913).

3. Reinardus vulpes.

Цю латинську поему виразно подає Іван Франко як джерело „Лиса Микити“; тому треба її ближче розглянути...¹⁾

Поема складена в чотирьох книгах елегійними дистихами. Всіх віршів у виданні Моне є 6.600 (вчетверо більше, ніж у Франковій поемі), хоч первісний текст мав їх 6.674, між ними багато інтерполяцій. Хто автор поеми, невідомо. Але певне був ним чернець, родом із північної Фляндрії, й, на думку Я. Грімма і Ф. Моне, написав свій твір між 1148. і 1160. рр. Був він певне шляхетського походження, бо з погордою відноситься до простолюддя, яке називає „rustica probra“ (III, 1022), „plebs insana“ (III, 1017), „ferox turba“ (I, 740), „clamosa plebs“ (I, 936). Автор знав добре монастирські звичаї, але нерідко висміває їх.²⁾

¹⁾ Користуюся німецьким виданням: „Reinardus vulpes, carmen epicum seculis IX et XII conscriptum. Ad fidem codd. mss. edidit et adnotationibus illustravit Franciscus Josephus Mone, editio princeps“, Штутгарт і Тібінген, 1832, 8°, ст. 337, з них на текст поеми припадає 1—297.

²⁾ Пор., н. пр., I, 643:

Monachus oblatum cum viderit affore lucrum
Irruit ut pluvio fulgetra mota polo.

Монах як бачить, де зиск, що можна мати би користь,
Рине як блискавка та, рушена в зливу з небес.

Відписи поеми збереглися по монастирях Франції, Голляндії й Лютарингії. Видання Моне оперте на 3 рукописах — в одному поданий невірною за автора поеми — Jacobus Merlandus.

Поема містить у 4 книгах 15 байок (fabulae), і в них 24 пригоди (exempla). Ось їх зміст:

I. Ненависть і шімста.

1. Рейнардова небезпека й порятунок;
2. Як Ізенґрім ловив риби (є в „Лисі Микиті“);
3. Ізенґрім — геометер („Л. М.“).

II. Двірська рада.

Як Рейнард вилічив короля шкірою Ізенґріма.

III. Давніші події.

1. Ізенґрім на прощі;
2. Проба шляхетства Рейнарда (в „Л. М.“ — сповідь Когута);
3. Ізенґрім — чернець;
4. Рейнардова забава з Вовчицею (є в польськiм „Lis Muki“);
5. Ізенґрімова посвята;
6. Корвігарова печатка (в „Л. М.“: „Як Вовк Лоша купував“).

IV. Ізенґрімове горе.

1. Йосифів скок у пащу (в „Л. М.“: Баран-самовбивець);
2. Ізенґрiмiв поділ;
3. Ізенґрімова присяга;
4. Дике військо Салаяври (смерть Ізенґріма);
5. Жалі.

В одному рукописі сказано, що поема є сатиричний діалог між Ізенґрімом і Рейнардом. І справді — три четвертини цілої поеми займають діалоги між різними звірями. Сама акція поеми дуже купенька, події слабо між собою пов'язані.

Головним героєм поеми є Ізенґрім — Вовк. Рейнардус — Лис не так хитрун, як балакун. Його епітети є, м. и., „orator“ III, 346 і „rhetor“ III, 401.

Ченці (автор та інтерполятори) намагалися конче виявити свою риторичну вмiлiсть і версифікаційну техніку¹⁾.

Стиль поеми перевантажений риторичними фігурами, антитезами,²⁾ серед яких навіть тут і там уміщені філософічні сентенції, й то мало оригінальні, скидаються радше на софістику.

¹⁾ У віршах часто стрічається силувана алітерація:
I, 653+4: protinus illicitum coepit, licitumque licere;
або II, 457: eja nunc subito pilam pilumque parandis;
гра слів I, 1198:

anus anusque pavent, sed magis anus anu (anus — баба й зад).

²⁾ replicat ille nihil, nec tam sibi praestica gaudet
tergora servari, quam tribuisse dolet.

Ціла поема рясно поперетикана вривками з церковних пісень, із літургії, Святого Письма та натяками на всякі обряди й манастирські звичаї. Мова поеми — церковно-латинська, занецижена численними варваризмами, особливо — з старо-французчини.

Крім церковної сатири, подибуємо в поемі політичну й національну сатиру. Найбільше дістається Сатані, що його ім'я „Satan“ і „Satanas“ згадується в поемі багато разів. Ченці висмівають часто простолюддя за те, що, не розуміючи гаразд латинської мови, по-вовчому перекручує святі слова Служби Божої. В багатьох місцях автор натякає, що Ізенгрім був ченцем, і таким чином висміває захланність і жадобу наживи серед духовенства того часу. Автор висміває також народи: готів (II, 382), тевтонів (II, 772; IV., 381), скитів (I, 126) і угрів (II, 34).

Акція „Reinardus-a“ відбувається з кінцем IX. ст. в Льотарингії, що не була ще тоді поділена й займала куди більший простір, ніж теперішня французька провінція. В поемі є багато натяків на історичні події, й навіть самі звірі, це — замасковані історичні особи. Відомості про князів і події з того часу зачерпнуті переважно з хроніки Регінона й літописців, що описували події років 895—900. Автор поеми, надягаючи звірячі маски на людей, мав перед очима дійсних королів, тимто й його герої говорять і діють майже скрізь як люди, а не як звірі. На це вказують, м. и., епітети звірів.

Лев — *Rufanus* займає в поемі, як уже сказано, підрядне місце. Назва його — це прозора анаграма із *Arnufus*, себто — цісар Арнульф¹⁾.

У поемі (кн. II) цар Лев скликає своїх васалів на раду над своєю хоробою. Така нарада відбулася дійсно у Вормсі 897. р., але тоді цісар Арнульф не був хорий²⁾. Під недугою цісаря треба

¹⁾ Арнульф був нешлюбний син короля Карльмана й онук Людвіка Німецького, народився 850. р., панував у Каринтії, звідкіля його епітет „*salignus*“ — солений. Коли влада його дядька Карла III. впала, його вибрали 887. р. у Франкфурті королем, але ж льотаринці не визнали цього вибору. Арнульф переміг норманів 891. р. над Дилею під містом Левен. У двох дальших роках ходив із військом на Моравію. Коли папа закликав його на поміч проти кн. Гвідана із Сполети, Арнульф вирушив із військом до Італії 894. р. і завоював горішню Італію. В 896. р. коронував його папа Формозус на римсько-німецького цісаря. Арнульф воював часто з моравським князем Сватоплюком та ввійшов 892. р. у союз із мадярами. Свого нешлюбного сина Свентіболька велів Арнульф проголосити королем Льотарингії й Вургундії 895. р. Помер 899. р. у Регенсбургу.

²⁾ Дісною хоробою набрався значно пізніше в Італії, і вона звала його до гробу.

розуміти його журбу і гризоту за сина (Свентіболька), що позабирав тоді чотирьом князям їх ленна й публично нарушив мир.

Лис Рейнард радить королеві, щоб напився зілля і вдяг на себе шкіру півчетвертарічного вовка. Під тим віком треба розуміти півчетверта року панування Свентіболька (895—897). Ізенгрім хвалиться на дворі десятима предками, й тільки саме мав їх Свентібольк, нащадок Каролінгів. Шкіру з Ізенгріма здерто, і король подужав. Свентіболькові дійсно відібрали загарбані ленна й віддали їх власникам.

У пізніших німецьких перерібках затерлося символічне значіння здертої з вовка шкіри. В Гете і в „*Lis-i Mykit-i*“ з вовка вирізують печінку, і від неї видужує лев.

Вовк — *Isengrimus*, властивий головний герой, але що він дуже несимпатичний, поема названа „*Reinardus vulpes*“. Під цим вовком ховається Свентібольк (*Zwentibolcus*, *Zwentibold*), король Льотарингії (895—900 р.). Вовкулака, по-старофранцузьки „*garoux*“, златинізоване—*Gerulfus*, по-німецьки—*Werwolf*, це було популярне ім'я у франків і льонгобардів (*Garolfo*). Свентібольк, ставши королем Льотарингії, швидко насильствами й несправедливістю обурив проти себе вельмож. Коли ж по смерті свого батька захотів дістати східньо-франконську корону, льотаринзькі вельможі збунтувалися проти нього. В битві над Мозелею військо Свентіболька побито, й він сам згинув у бою 900. р.

В поемі Ізенгрім має постійний епітет: „*senex*“ або „*senior*“, бо й Свентібольк рано посивів. Маска вовка підходила до вдачі льотаринзького короля, відомого із своєї жорстокости, захланности та злоби. Французьким льотаринцям нелюбий він був іще й тому, що „вихований у Баварії, не любив франконської землі й говорив якимось шорстким, горловим діалектом“²⁾.

Під видами вовка й лиса змагаються між собою дві культури: тевтонсько-німецька і франко-галійська. В пограничному краю ця суперечність була особливо гостра. Всі симпатії автора по боці лиса.

Вовк-Свентібольк, крім хиб у вдачі, відразливий був своїм тілом, товстелезним і незугарним, а з цього знані були майже

¹⁾ Свентібольк народився 871. р., дістав слов'янське ім'я від хресного батька, моравського князя Сватоплюка (870—894).

²⁾ За це пише автор Рейнардуса IV, 379—382:

„*Non didicit causas galla tractara loquela,
praeposuit franco danubiale solum;
Teutonicus miser et rudis est, ut papa salignus,
stridula bavarico gutture verba loquans*“.

всі Каролінги (з них один називався навіть „Crassus“ — Товстий). Цю прикмету автор переносить і на вовка (*corporeis moles*, IV, 570 і частіше), хоч вона до правдивого вовка не підходить.

Яке нужденне і грішне було життя Ізенгріма-Свентіболька, то така сама погана була й його смерть. У поемі його роздирає на шматки дике військо свині Саляври, й це дає авторові нагоду до моралізування¹⁾.

Медвідь — Bruno, один із найвпливовіших придворників, дістає від короля наказ здерти з вовка шубу. Під Бруном ховається, мабуть, Гаттон I, архієпископ Майнцу (891—912), повірник цісарів, що брав участь у всіх двірських нарадах. В р. 899. дався затягнути у змову лютаринських князів проти короля Свентіболька. На цю змову є натяк у „Лисі Микиті“, хоч вона й виглядає там (VI, 6—20) на видумку Лиса, якому грозила шибениця.

Дик — Grimmo, є псевдонім Ратбодона, трієрського архієпископа. Названий він диком тому, що його дієцезія охоплювала переважну частину арденських лісів, де виводилося безліч диків. Ратбодон був якийсь час шефом канцелярії короля Свентіболька. Коли ж король раз у гніві вдарив його палицею, достойник перейшов на бік королевих ворогів, і в поемі виступає він завзятим ворогом Ізенгріма.

Баран — Joseph, це маска князя Стефана, а

Цап — Berfridus маска — князя Матфріда. Їм обом забравлення Свентібольк, тимто вони його ненавидять.

Лис — Reinardus, це маска князя Регінарія, що володів у Ганонії (Генегав, Гайнавт). Він був сином Ерменгарди, дочки цісаря Лютара I., отже теж належав до роду Каролінгів. Тимто справедливо називає він Ізенгріма-Свентіболька „patruus“ і „cognatus“, стрийком і свояком („стрийком“ називає також Лис Микита — Вовка Неситого). Reinardus має в поемі численні придатки, що характеризують різні прикмети його вдачі і вмілості: „quaestor“ I, 357, 399, „cognatus“ I, 572, „commendator“ I, 593, „ductor“ I, 637, „dux“ I, 721, „galliger“ I, 836, „fictor“ (вигадливий) I, 1285, „archiater“ II, 525 (архилікар), „medicus“ II, 835, „specifer“ II, 931, „dictator“ III, 95, „orator“ III, 346, „rhetor“ III, 401, „chartiger“, III, 1297.

Супроти тяжкого, ненажерливого та придурковатого тевтонського Ізенгріма — Рейнард репрезентує легку й метку, розумну та продумливу французьку вдачу. Коли Ізенгрім наступив

¹⁾ Desiit esse malus, mores proiecit iniquos
nil sceleris faciet postmodo nilque doli (IV, 1073).

раз Рейнардові на п'яти, він мстить над „стрийком“, підводить на різні пригоди, наражує на болючу бійку, але в смерті „старця“ непричасний.

Так воно було і з історичними особами. Багато прикмет французького Рейнарда перейшло й на українського Лиса Микиту, а його суперечка з вовком відбиває й національний спір¹⁾.

Виводи Моне, де він виказує походження назв Reinardus-a, й натяки на історичні особи й події не подобалися Я. Гріммові, знаному дослідникові мотивів звіринного епосу²⁾. Та, здається, Грімм стояв під впливом ученого Вольфа, того самого, що зробив з Гомера народню творчість. І Грімм уважав звіринний епос за народню творчість, тимто погляди Еккарда й Моне його не переконували. Та висновки й пояснення Моне нам промовляють більш до переконання, вони влегшують розуміння звіринного епосу, сатири в нім, опису ситуацій та натяків.

*

Розгляньмо тепер ті байки й епізоди, що спільні обом поемам, латинській та українській.

Вовк-рибалка. Рейнард мав злість на Ізенгріма за те, що він хотів його з'їсти, і Рейнард ледви викрутився від смерті, даючи Ізенгрімові замість себе — шинку, видурену від мужика (I, 1). Незабаром прийшов день пімсти. Ізенгрім, голодний, як звичайно, вибирається на лови. Стрінувши Рейнарда, починає йому підлещуватися, щоб він знову найшов для нього добич. Рейнард спершу сильно лає Ізенгріма за його захланність, пор. I, 573—4:

Ані моральний закон, ані письма, ні стид, ні пристойність,
Ані побожність, ні страх тамі тобі не кладуть.

Ізенгрім признається, що вдача в нього погана (Л. М.: я нічого не даю, міри я не признаю, проклиною віру), пор. I, 590:

Те, що бракує мені, викрадаю, насильно хапаю;
Гнали б і взяли б на гак, якби я цього прохав.

Рейнард умовляє Ізенгріма, щоб хоч у піст здержався від м'яса, пропонує йому за це рибу, веде його до ставу й каже запустити хвіст у ополонку, але дораджує — поміркованість. Сам іде до села по півня й хапає його з попівства саме тоді, коли

¹⁾ Слід зазначити, що Неннегау себто Hainaut (чит. Ено) є провінція у вальонській частині Голандії, тепер поділена між Бельгією та Францією. В IX. ст. було там графство, що вело безнастанні бої з норманами. Графи Ганонії мали родові прізвиська Регінар або Райнер, і в історії Лютарингії грали не раз визначну роль.

²⁾ „Reinhart Fuchs“, у розділі: „Satire“, пор. ст. CCLII.

священник правив Службу Божу, а нарід ішов із процесією довкола церкви. З півнем Рейнард жене просто до Ізенгріма, за ним біжить священник і розлючена юрба вірних. Рейнард кличе по дорозі Ізенгріма із собою, але Ізенгрім не може витягнути хвоста, бо він примерз. Надбігає погоня. Всі б'ють Ізенгріма, і врешті роблять місце Альдраді, жінці пресвітера, що з сокирою в руках підступає до Ізенгріма. Вона проклінає його, що вхопив їй півня Герарда й давніше пограбував багато „тіток“ (курток). Матрона замахується в голову вовка, але Ізенгрім кидається взад, і сокира влучає в лід. Тоді баба мірить йому в череві, але сокира виховзується їй з рук і відтинає хвіст. Баба паде на Ізенгріма, немовби хотіла йому відкусити решту хвоста, Ізенгрім виривається й тікає.

Видавець зазначає у примітці (ст. 27) багато подробиць і неймовірностей, що не підходять до Ізенгріма як історичної особи, н. пр., скрізь його б'є шляхта, тут — плебеї.

Можливо, що ловлю рибу треба розуміти символічно. Саджавки з рибами мали в той час лише монастирі¹⁾. Ізенгрім-Свентібольк був відомий жінколюб, любив не лише світські жінки, але й черниці (викрадав черниці). Дійсно жила така ігуменя (abbatissa) Альдрада, якій Свентібольк вихопив із монастиря силою кілька черниць, опікуна монастиря ув'язнив, а навіть убив. Слово „cauda“ (хвіст) має в латинській мові подвійне значіння²⁾, як і німецьке Schwanz. Тимто байку можна розуміти так: Ізенгріма, що закинув свою любовну сітку між черниці, приловили in flagrante монастирські слуги, побили його, а ігуменя визволила.

Мотив, як вовк ловить хвостом рибу, відомий і в народніх байках, там він не має ніякого переносного значіння (як і в „Лисі Микиті“). Але ж цей мотив міг дістатися до фольклору з книжок, бо вік народніх байок означити важко. На це вказувало б і те, що в народніх байках вимоги ймовірності досить пильно збережені, а правдивий вовк рибальством зовсім не займається, хоч би який був голодний. Можна від біди припустити й так, що латинський автор, узявши мотив ловлі рибу хвостом із народніх байок, замаскував ним еротичну пригоду Свентіболька.

В німецькій „Reineke Fuchs“-і збережений еротичний момент, але у зміненому виді. В „Лисі Микиті“ повертається знову

¹⁾ Reinardus vulpes, ст. 27: „Monachis exceptis vix alius quispiam eo tempore piscinam habuit...“

²⁾ Dr. Reinhold Klotz, Handwörterbuch der lateinischen Sprache, Бравншвайг, 1879, 1 том, під „cauda“.

чистий мотив народньої байки без ніякого еротичного підкладу, а то й, замість вовка, як рибачка виступає — вовчиця.

Ізенгрім — геометер. Слово „geometer“ з латинського тексту (I, 1361) перенесене до „Лиса Микити“, але тут подібностей між латинською й українською поемою мало. Ізенгрім, побитий тяжко в монастирі, зустрічає Рейнарда й лає його, що він не поміг йому в біді. Рейнард глузує з нього:

Врешті я вірив, що ти, як тобі ті хвіст відрубали,
В монастирях девятьох опатом будеш іще (1309—10)

Ізенгрім дається швидко піддобрити запросинами — поділити баранам поле. Кожний із чотирьох баранів має окрему назву і різне число рогів. Ізенгрім годиться ділити їм спірний ґрунт, але жадає заплати, чванячися своєю силою. Барани по нараді беруть Ізенгріма до поміру землі. Рейнард до розмови не мішається. На пропозицію одного з баранів Ізенгрім стає посередині поля, барани розбігаються й рівночасно б'ють його. Ізенгрім паде зомлілий, і аж тоді приступає до нього Рейнард і бачить, що стрийко „і хоче й не хоче гинути“ (ледви живий). Рейнард радить баранам запити з Ізенгрімом могорич, і кожний б'є його тільки разів, кілька має рогів — вовк залишається ледви живий.

В історії — Свентібольк-Ізенгрім забрав чотирьом князям їх ленна й пороздаровував їх своїм приятелям, задержуючи собі посілість із монастирем св. Петра з Мецу (Metensis).

На наш погляд, тут автор дає таку науку, що барани можуть собі дати раду з вовком, коли згідно поступатимуть. І ті князі могли бути опертися Свентіболькові, коли б були дружньо стали проти нього.

Лис і півень. Коли Рейнард визволив звірів від напасти вовків, півні, що були з тими звірями, нараджуються між собою, як би спекатися небезпечного опікуна. На те входить лис і закликає півнів, щоб не мали перед ним страху. Півень за причину страху подає:

. tu nondum, frater, abisti,
tu mihi vis sane quod lupus esse tibi.

Тоді Лис намовляє півня, щоб ішов із ним на прощу. Коли півень відмовляється, Лис ганьбить його як вирода. Півень гарячиться, запевняє, що він не гірший від свого батька, має 12 жінок, що йому послушні й не рушать зерна без його дозволу. Лис уважає таки батька за ліпшого, бо він, стоячи бувало на одній нозі і приплющивши одне око, співав панську пісню. Півень попробував так співати, заплющив обоє очей, лис схопив його й поніс у гай, де почав грозити, що завдасть йому кару за

гріхи: гарне п'р'я лишить, а погане м'ясо з'їсть. Та за лисом гонить юрба людей, що його помітила. Півень насміхається з нього, що він, мовляв, боягуз, не шляхтич, а то б станув на місці й нагрімав би на оскаженілу юрбу. Рейнард кладе добич на землю і, щоб показати своє шляхетство, починає вигукувати. Тоді півень схопився й сів на дереві. Звідтіля глузує з Рейнарда і пропонує йому, замість себе — морвові ягоди. Рейнард із люті гризе старий чобіт (cothurnus), потім знаходить шматок букової кори й, підступивши до півня, зве її папською буллею¹⁾, яка ніби забезпечує всім мир, і звиває знову півня, щоб негайно йшов із ним на прощу. Півень заявляє, що здалека бачить їздця, а перед ним — якісь чорні постаті, на око — побожні. Лис, почувши це, біжить до ліса, додаючи, що мир був заприсяжений, але ще публично не оголошений. Тимто він мусить від півня йти геть, чи хоче, чи ні:

Півнику ти нещасливий, під'у я як славний вельможа,
Ти ж, що загруз у гріхах, в вічному хамстві лишись.

Автором цієї байки був, мабуть, якийсь інтерполятор із XII століття. Він дорікає духовенству за його захланність і пристрасть до грошей і не щадить навіть папи — ним був тоді Євгеній III. (III, 1124):

Ergo homines sapiunt, periit respectus agendi
dummodo divitias illaqueare queant,
lucrum iustitiae, lucrum praefertur honori
nil nisi divitias non habuisse pudet.

primitus hoc populi decretum, denique cleri,
non modo pontifices, papa quoque ipse dicat (III, 1144)

Лис у цій байці не має нічого спільного ані з історичним Регінарієм, ані з правдивим лисом, що ніколи не дозволить, щоб його перехитрив півень. Дивним дивом той мотив стрічається в народніх байках, хоч він зовсім незгідний із вдачею лиса, таксамо як і скандал із півнем у „Лісі Микиті“ слабо мотивований і з цілістю не римується.

Пригода з конем. Ізенгрім, облуплений із шкіри, здибає на луці коня Корвігара і просить його, щоб позичив йому свою шкіру та дав трохи м'яса. Кінь обіцяє йому виголити йому тонсуру, а то не пізнати, що він братчик, а тоді безпечно поведе його в ліс. Ізенгрім оглядає його бритву на копитах і дорікає йому, що покрав із монастирських дверей персні. Корвігар кається у грісі крадежі і прохає, щоб повитягав йому крадені

¹⁾ Може натяк на вормський конкордат 1122. р. між папою Пасхалісом II і цісарем Гайнріхом V.

речі. Ізенгрім нахилиється до копита, а тоді Корвігар б'є його поміж вуха й лишає на голові знак персня. Потім іще насміхається з побитого, що як папа побачить у нього цю печатку, то приверне йому монастир:

Protinus ergo simul spectarit papa sigillum
Corvigari, clauastro restituere tuo.

В українському „Лісі Микиті“ ця байка переказана зовсім инакше, та куди дотепніше.

Пригода з бараном. Ізенгрім, облуплений із шкіри, йде до ліса шукати захисту перед мухами. Там стрічає Рейнарда, що радить йому вдатися до барана і зняти з нього шубу. Ізенгрім поспішає до хати барана та просто в очі заявляє йому, що хоче його з'їсти, щоб покарати за збитки при поділі ґрунту. Баран годиться на смерть, але просить, щоб Ізенгрім проковтнув його цілого, а не їв по шматкові. Ізенгрім годиться й, роззявивши рот, чекає на барана. Баран розганяється, б'є Ізенгріма рогами в лоб і приголомшує.

В „Лісі Микиті“ байка стилізована трохи відмінно (VII, 21—37), тай Баран не простий собі, а — „овечий патріот“.

*

Згодом натяки на історичні події позатиралися, позабувалися ті царі та князі, яких збиточні ченці поперебирали були в звірячу шкіру, а Рейнард під різними назвами пішов у мандрівку століть. Іде він сміло, не зтирає за собою слідів і, мов новітній апостол, навертає людей і народи до мудрости (в Гете: „zur Weißheit bekehre bald sich Jeder“). Різне значіння й неоднакову мету має він у різних націй.

Поволі зайшов він і на Україну, мандрував яких 600 літ, але зате має в нас окрему вагу, коли мати на увазі становище українського народу. Не важна в ньому сатира, важне те, як вільний Микита позбувається непрошених гостей, післанців царя, як дає собі раду з ворогами. Медведєві (губернаторові) ув'язнює пашу із страшними зубами в дубі, а безборонний зад масакрує селянськими руками; kota засилює; гвардиста Яця задавлює власними руками; сам роздирає чванькуватого півня, червоно-гребенястого; вовка побиває нераз чужими руками, безчестить йому жінку, в поєдинку засипає піском очі, а потім хапає за слабе місце.

„Reinardus“ і „Рейнарт“ повстали на погрянниччі двох народів і двох культур, що від віків поборюють один одного. Таксамо й „Лис Микита“.

4. Roman de Renart.

Є це збірка різних байок і казок, де головною особою виступає лис Renart, та й то не в усіх „галузях“. А так, ті байки слабо між собою повязані. Роман складений віршами, має 27 книг, що звуться „branches“ (галузі). Цю повість видав Merón у Парижі 1826. р. у трьох томах, що налічують разом 30.362 вірші неоднакового розміру, злучені поміж собою римами. В IV. томі видані пізніші доповнення і продовження роману. Автори бранш різні, не все відомі з назви, а навіть час написання окремих „галузів“ важко нераз означити. Одні вчені відносять той час до XII—XIV. століття, інші обмежують на XIII. століття.

Таксамо й поетична вартість „галузів“ не однакова. Одні написані легко, цікаво й дотепно; інші перевантажені несуттєвими подробицями, реторикою, несмачною сатирою, а деякі (10., 22.) просто відразливі своїм змістом. У браншах замітний вплив французької лицарської поезії, що стояла тоді дуже високо, і латинської. Автори „галузів“ наслідували манеру двірських поетів і суперничали з ними. Звірі поводяться часто як галлянтні-кавалери й дами, хоч це зовсім не відповідає їх вдачі. Форма „Ренарта“ досить недбала, вірші нерівні, поруч 10-, 8-складових є й 4-складові, ще тільки рими відрізняють поему від прози.

Ось короткий зміст тих „бранш“, що їх відгуки можемо бачити в „Лисі Микиті“. Є це такі бранші: 2., 3., 8., 13., 15. й 16.

2. Ренарт хитрощами краде з воза рибу, а вовка вчить ловити її хвостом ув ополонці; від льоду відрубє його стрілець.

3. Несчастливі пригоди Ренарта з півнем, синицею, коцуром і круком.

8. Ізенгрім ділить поле баранам, без інтервенції Ренарта.

13. Кобила просить Ізенгріма, щоб витягнув їй терен з ноги, й копає його.

15. Ізенгрім і вовчиця Герзента обвинувачують Ренарта на королівському дворі. Медвідь Бруно оповідає, як лис провадив його на мед, малпа боронить Ренарта. Олень видає присуд: Ренарт має виправдатися перед святим (собакою Ронелем). Борсук Грімберт подається по Ренарта. Тимчасом Ізенгрім і Ронель придумують засідку на Ренарта. Та Ренарт їх перехитрує. Пригода Бруна й Тиберта на фільварку, де обох люди тяжко побивають. Ренарт вертається до присяги, але зарання тікає.

16. Двірська рада з'являється, Герзента резонує, осел захоплений її балачками. На те входить Шантеклер-півень і Пінта з мертвою куркою на марах та обвинувачують лиса. Лев-король

наказує поховати курку з почестями, а Ренарта виймає зпід охорони права. Мощі вбитої курки дістають святу силу й виліковують зайця з пропасниці, а Ізенгріма від болю вуха. Бруно й Тиберт ідуть послами до лиса й вертаються побитими. Аж Борсук приводить Ренарта, що по дорозі сповідається перед ним. На суді Ізенгрім обвинувачує, Ренарт борониться, але трибунал засуджує його на смерть. Ренарта ведуть під шибеницю, він кається, і король дарує йому провини. Заєць відпроваджує його на високу гору, звідкіля видко в долині розтаборений королівський двір. Згори Ренарт кидає королеві з глумом палицю й торбу й тікає ледви живий перед висланою за ним погонею. Король із військом облягає замок Мальпертій (Malpertuis = нора зла). Ренарт насилує королеву в сні, його ловлять, але Ермеліна-лисиця викуплює чоловіка. Король уласкавлює Ренарта, та з'являється миша з трупом чоловіка, що його загриз Ренарт. Лис утікає на дуба, король каже зрубати дерево, Ренарт раниць льва згори каменем і серед метушні тікає¹⁾.

¹⁾ Із інших „бранш“ подаємо цікавіші:

17. Лис попадає в бочку з фарбою і стає ясно жовтий (цей мотив обробив І. Франко в байці »Фарбований лис« у збірці »Коли ще звірі говорили«). Ізенгрім не пізнає його, й обидва заходять до селянина, щоб украсти в нього ліру. На крадіжці засакають їх собаки й каструють Ізенгріма. Обурена вовчиця покпадає чоловіка. Тимчасом лисиця хоче вийти вдруге замуж і справляє весілля. Ренарт incognito приходить і забавляє гостей грою на лірі. Потім намовляє молодого, щоб пішов на гріб курки-Кунеї, то матиме сина. По дорозі штовхає його в лапку, і там роздирають його собаки. Ренарт вертається до свого замку й починає накидатися на жінку. Якійсь паломник їх мирить.

20. Селянин Лігарт проклинає воли, що охляди в роботі. З'являється медвідь і вимагає для себе волів. Переляканого селянина впряговує Ренарт, помагає йому вбити медведя, а за заплату вимагає одного півня. Бабі шкода півня, вона радить чоловікові нацькувати на лиса собак. Ренарт, покусаний, ледви рятуються до своєї кори. За порадою жінки краде селянинові ремені (шлей). Осел Тімер зобов'язується дістати ремені знову та ще привести обоє лисів. Тімер, удаючи здохлого, владється перед замком лиса. Лис і лисиця закладають на осла ремені й тягнуть до нори. Лис якось помічує, що осел кліснув оком і швидко відв'язує себе. Осел тягне саму лисицю до господаря. Той замажується сокирою, але не влучає лисиці, зате ослові відрубє стегно з ременем. Лисиця тікає з м'ясом до своєї нори. Лис грозить селянинові, що доповість графові, що він убив медведя. Заликаний мужик годиться на тяжкі умови лиса: вбиває свої вірні пси, дає Ренартові півня й десять курок.

23. Лис і кіт диспутують про релігійні справи, беруться превити службу, при чому кіт виступає як пш, а лис як паламар.

27. Ренарт на дворі короля програє партію шахів з Ізенгрімом.

Таким чином, у „Ренарті“ помішані три складові частини звіринного епосу: народні байки, двірські й галянтні історії та церковщина. Окремі мотиви часто повторюються. Вимоги ймовірності не раз яскраво порушені. Деякі моменти немов живцем перенесені з людських відносин на звірячі. Автори „галузів“ мало дбали про працю попередників, тимто в повісті попадаються не раз суперечності. Акція роману відбувається переважно в північній Франції, багато місцевостей, названих там, існує ще й досі.

Ті частини роману, де бачимо відгуки у Франковій поемі, вказують на подібність фабули, але ж вони в нашого поета зовсім инакше оброблені.

5. Reinaert.

Рейнарт — найвизначніший епос про лиса, праджерело всіх німецьких перерібок, а також українського „Лиса Микити“. Батьківщина „Рейнарта“ — Фляндрія. Автор — флямандець, ближче невідомий. Деякі рукописи називають його „Willem, die vele boeke maecte“, або „Willam, die madock maecte, dair hi dicke omme waecte“. Віллем жив десь у XIII. ст., коли нідерляндська поезія дійшла до буйного розквіту. Сучасником Віллема, хоч трохи молодшим, був Яків¹⁾ Марлянт, найплідніший поет Фляндрії. Поема Віллема складена короткими віршами, що нагадують ямбічні та трохеїчні диметри; вірші лучаться парами жіночих і чоловічих рим.

У своїй поемі Віллем сперся переважно на 16. браншу французького Ренарта, що її написав десь у 1204—1209 р. поет Пер де С. Клюд²⁾. Але Віллем стоїть багато вище від свого первозору і щодо форми і щодо змісту. Заслугою його є щаслива композиція, він зосередив акцію на дворі короля-льва

Як заклад вовк відтінає йому частину тіла, лис мліє, його врочиство ховають. Раптом він вискакує з гробу, хапає півня, що стояв з кадилицею, й тікає. Його ловлять і приводять ізнову. Він б'ється там із півнем, що його поборює. Ніби здохлого, когут заволокає в рив. Ворони злітаються на лиса, він відкушує одній ногу й тікає до свого замку. Ранена ворона обвинувачує Ренарта перед королем. Лев посилає по лиса послів. Їм показують гріб селянина Ренарта, послів вертаються на двір і сповіщають короля, що лис помер.

¹⁾ Maerlant (1235—1300) переробляв латинські поеми: „Александр“, „Життя св. Франца“, „Природа“ на флямандську мову. Оригінальний був у строфічній поемі: „Warene Martijm“ — про повстання світу і в „Spiegel historiael“, світовій хроніці, римованій поемі.

²⁾ Pierre de St. Cloud жив у часах Филипа Августа.

й, вибравши за головний мотив суперечку лиса з вовком, надав поемі одноцільності. Акція поеми жива й від початку до кінця вдержує читача в напрузі. З великим поетичним смаком Віллем обминає грубості та слизькі місця французького первозору. Поема поділена на відділи, пересічно по 30 віршів кожний.

*

Reinaert зберігся у трьох рукописах із різних часів, є вони різної вартости. Перше повне видання „Van den Vos Reinaerde“ зладив щойно вчений Віллемс (Гент, 1836)¹⁾. Він поділив поему на дві книги, щодо величини майже рівні: перша — з віршами 1—3488, друга — вірші 3489—7816. Яків Грімм у своїй книжці („Reinhart Fuchs“, 1834) подає передрук неповного тексту „Рейнарта“ (ст. 115—267), а саме лише 4512 віршів, але, переказуючи зміст поеми в 8 розділах, користав із пізнішої прозової перерібки.

Щодо часу написання поеми Віллема, нема згоди між ученими. З різних указівок у поемі можна здогадуватись, що вона повстала коло р. 1250.

На початку поеми Віллем признається, що на просьбу однієї пані, прізвиське якої промовчує, переробив поему з французького джерела. Ось її зміст:

1. Нарада звірів на дворі короля-льва²⁾. Ізенгрін обвинувачує Рейнарта³⁾. Дальший зміст відомий із „Лиса Микити“ і Гетової перерібки. Історія із скарбом Ерменріха, якої нема ні в одній французькій бранші, взята певно з німецького джерела.

2. Лис на волі, йде ніби на прощу в товаристві зайця Лямфрайта та цапа Беліна. Висилає королеві кривавий лист.

3. На дворі короля лис борониться проти скарг крілика та

¹⁾ Jan Frans Willems (1793—1846), флямандський учений, історик і поет

²⁾ Het was in enen pinxen daghe,
dat bede bosch ende haghe
met groenen loveren waren bevaen.

У день Зелених Свят чудовий
Усі кущі, й гаї, й діброви
Вже свіжим листям вкрілися.

(Спроби перекладу скрізь мої. Т. Ф.)

³⁾ Nu gaet hier op ene daghe
Isengrin ende sine maghe
ghinghen vōr den conius staen.

Одна ще вийшла скарга згодом,
Як Ізенгрін із своїм родом
З'явився перед королем.

ворони й за причину своєї неприсутности подає папську баніцію.

4. Малпа боронить лиса та оповідає історію з чоловіком і гадюкою. Потім представляє королеві своїх трьох синів та дочку.

5. Рейнарт дивується смерті зайця і впевняє, що переслав королеві через цапа три клейноди: перстень, гребінь і дзеркало, які докладно описує.

6. Лис покликуються на заслуги свого батька, що вилікував короля зіллям із Монпеліє та печінкою вовка-семилітка. Вовка понижує згадкою про неfortunний поділ добычі між себе й королівську пару. Хочє йти шукати утрачених клейнодів.

7. Ізенгрін оповідає, як Рейнарт збезчестив йому жінку на льоду. Лис заперечує, тоді вовчиця Герсвінта оповідає історію з відрами в криниці, як новий доказ лисової злоби. Рейнарт борониться.

8. Ізенгрін кидає Рейнартові рукавичку й викликає на двобій. Далі зміст подібний, як у „Лисі Микиті“, лише перед сном видра приносить Рейнартові на вечерю зловлену качку. Двобій і вислід його як у Лисі Микиті¹⁾.

Німецька критика висловила ся про Рейнарта дуже прихильно, голсвно Я. Грім²⁾ та Райсенбергер³⁾.

*

Іван Франко признає, що головну канву своєї повісти взяв від Віллема. Тут ізнову нас дивує, чому на заголовному листку написав „переробив з німецького“. Флямандці, правда, германське плем'я, але німцями не є й ніколи себе ними не почували. Автім і сама позичка „канви“ дуже проблематична. Вже поділ матеріялу на дев'ять пісень першого видання „Лиса Микити“ оригінальний, бо в „Рейнарти“ такого поділу нема. Навіть зміст 8 розділів Гріммового видання не збігається з відповідними піснями української поеми...

Щодо розміру, то „Лис Микита“ четвертого видання вчтверо менший від Рейнарта, хоч пригод описано в ньому куди більше. І це скорочення фабули — велика заслуга Івана Франка.

¹⁾ Закінчення :

Hier nēmt ende Reinērts historie.
God gheve ons sīn hemelsche glorie.
Отут кінчиться про Рейнарта казка.
Нехай спаде на всіх нас Божа ласка.

²⁾ J. Grimm, Reinhart Fuchs, ст. XC.

³⁾ K. Reissenberger, Goethes Reineke Fuchs, 1889, ст. IX.

І щодо форми, ніодин із попередників не може з ним рівнятись. Віршовий розмір „Рейнарта“ може ще найкраще підходить до байкових мотивів. Байкарі здавна вибирають ямбічний вірш. Та Франко показав, що й трохей (пор. IV. част. праці, ст. 79—81) не менше гарний для байки. Нарешті строфічна будова запевняє „Лисові Микиті“ рішучу перевагу над усіма такими творами. У подробицях вплив „Рейнарта“ на „Лиса Микиту“ не дуже видний.

6. Reineke der Fuchs.

„Reineke der Fuchs“ Альмара-Готшеда, головне джерело Гетової перерібки, має посереднє значіння і для „Лиса Микити“.

В „історично критичному вступі“ до свого перекладу Готшед подає свої досліди про автора поеми, про її вік та значіння й дає переважно — фальшиві висновки. І так, помиляється він, уважаючи Г. Альмара автором „Reineke Fuchs-a“; він подає поему за старо-німецьку вигадку (Erfindung) і ставить її епічну будову поруч Гомерової Іліяди. Зате правдивий його здогад, що Г. Альмар у особі лиса Ренарда хотів прославити свого пана, князя Рената II. льотаринзького. Повість написана в чотирьох книгах (I 39, II 9, III 14 і IV кн. 13 розд.) і 75 розділах, що названі „Hauptstück“. На зразок „народніх книжок“, поданий при розділах їх зміст¹⁾, нераз досить комічний, нпр., IV 9.: *Wie Reineke mit kluger List den Kampf gewann, indem er den Wolf an einem Orte gefasset hatte, wo er nicht viel ertragen konnte...*

Подаю тут короткий зміст чотирьох книг.

I кн. Суд на дворі льва і скарги звірів на лиса. Оборона борсука. Виступ півня з куркою на марах, скарга й похорон курки. Медвідь іде послом до лиса, дається зловити в колоді і, побитий, вертається на двір короля. Висилка kota до Малепарта, нещаслива ловля, мишей і поворот до короля. Борсук у лиса, сповідь Райнеке по дорозі до двора, виступ перед королем, нові скарги звірів, оборона лиса, засуд на смерть. Публична сповідь лиса, оповідання про захований скарб. Визволення від гілляки, покарання лисових ворогів. Лис іде на прощу в товаристві цапа та зайця та посилає королеві лист із зайчою головою. Лев велить випустити в'язнів і дає їм до послуг цапа з ріднею.

Як бачимо, першій книзі „Reineke Fuchs-a“ відповідає щодо змісту сім пісень „Лиса Микити“: I—VI і VIII.

II кн. Велика двірська нарада, нові скарги крилика й ворони на лиса. Ухвала силою здобути замок Малепарт. Борсук біжить до лиса й перестерігає його. Лис вирушає знову до двора. По дорозі сповіда-

¹⁾ Подібно подає І. Франко зміст пригод у „Лисі Микиті“, але коротший і поважний. Всіх розділів у „Лисі Микиті“ є 66.

ється ще раз. Малпюк Мартин вибирається до Риму, щоб у папи вставитися за лиса. Інвектива на римські звичаї та папський двір.

Децо з цього змісту находимо в IX. та X. пісні „Лиса Микити“.

III. кн. Другий виступ лиса на дворі. Лис відпирає всі закиди своїх ворогів. Малпа підносить його давні заслуги супроти короля і двора. Лис звалює вину за вбивство зайця на цапа Беліна. Оповідання лиса про клейноди: про чудодійний перстень¹⁾, про гребінь і дзеркало, а далі про свого батька, вилікування льва печінкою вовка-семилітка, про поділ добычі. Король повертає лиса до ласки.

Децо з цього подає Франко в XI. пісні „Лиса Микити“.

IV. кн. Суперечка між вовком і лисом, оповідання про те, як лис учив вовчицю ловити рибу хвостом та її зганьбив. Лис збиває закиди вовка й оповідає, як вони гостили обидва в малпи. Нарада з малпою, двобій, тріумф лиса.

Згадані події оспівані почасти в XI., почасти в XII. пісні „Лиса Микити“. Автім, не вважаючи на подібності змісту, прямого впливу Готшедового перекладу на „Лиса Микиту“ годі виказати.

7. „Reineke Fuchs“ — Гете й „Лис Микита“ Франка.

Наголовок Гетової поеми не зовсім удатний. Reineke є північно (долішньо)-німецьке слово (здрібніле), Fuchs — горішньо-німецьке: повинно б бути консеквентно або Reinhard Fuchs, або Reineke Vos. Reinhard = urhart, значить: „дуже твердий“, і слабо віддає характер того звіря²⁾. Вже вдатніша інша етимологія: Reineke — schlauer, listenvoller Mensch із Ragino, Regino > Raino, Reinhard із значінням: Ratskundiger, Ratgeber³⁾.

*

Назви звірів і дієвих осіб. Вовк у німецьких перерібках має назву „Isegrim“ = Eisenhelm, залізний шолом. У Франка „Неситий“ краще віддає головну прикмету вовка, його ненажерливість і захланність. Вовчиця в Гете — „Ermelyn“, у Франка — без назви.

Лев у Гете називається „Nobel“ — шляхтич, в українській поемі він лише цар — без особливої назви.

Песик, названий у Франка „Гектор“ — дуже популярна назва міських, або панських собачок; у Гете „Wackerlos“ — без відваги, говорить по-французьки.

¹⁾ Цей мотив використав Іван Франко у казці „Без праці“.

²⁾ Dr. Reissenberger, Goethes Reineke Fuchs, Wien, 1889, ст. 101.

³⁾ Deutsches Wörterbuch von Fr. L. K. Weigand, Gießen, 1910, том II.

Кіт у Гете — „Hinze“ der Kater, здрібніле від Heinrich, у нас — *pomen dicens* „Мурлика“, від найлюбішого заняття (польське „Mruczyslaw“, у Гофмана — Der Kater „Murr“).

Борсук у нім. — „Grimbart“, Grimbert < Grimbert, себто „грізноблискучий“, у нас „Бабай“ — не так для лагідности, або слабости до баб, як більше тому, що біла пляма на чолі нагадує бабську намітку, чи хустку.

Медвідь названий „Braun“ (старша назва — Bruno), від масти кожуха, у Франка краще: „Бурмило“, — від голосу (все невдволеного), що його видає ведмідь.

Селянин, що наготовив для медведя, замість меду, шпару в колоді, названий у Гете „Rüsteviel“, себто — стара заржавлена шпада, старий кріс. Але Гете вжив того слова, мабуть, у новонімецькому значінні = *der viel rüstet*, що багато дбає, багач. У Франка — Охрім, звичайне ім'я, відоме в нашій літературі.

Замок — „Лисовичі“, у Гете „Malepartus“ — нора зла, з французького — Malpertuis.

Заєць, названий „Яць“, здрібніле ім'я від Якова, а то й здрібніле від „заяць“ (друга частина слова), відоме в цій формі в народі; у Гете він — „Lampe“, скорочене з Lambert, Lamprecht — славний у краю.

У Гете цап — (у Франка: „Базилій“ смішна назва, якої часто вживали замість „Василь“, з-польська, для — дяків, сільських писарів, шляхтичів і інших дрібних людей, що в пани пошиваються, пор. іще ст. 26), названий „Bellyn der Widder“, баран, із французької „beler“, латинське „belare“ — бляяти, ономапоетична назва.

У німецьких поемах виступає багато більше звірів, але вони не мають паралелі в українському „Лисі Микиті“, ролі їх дрібні і для акції маловажні.

*

Величина обох поем. Гетовий „Reineke Fuchs“ перероблений і перекладений з Готшедового перекладу¹⁾. Замість чотирьох книг Готшеда, Гете поділив свою поему на 12 пісень, що мають разом 4311 гексаметрів, з них лише 13 гексаметрів, щодо змісту — зовсім нові, містять у Гете натяки на тогочасні обставини.

¹⁾ Heinrich von Alkmar, Reineke der Fuchs, mit schönen Kupfern. Nach der Ausgabe von 1498 ins Hochdeutsche übersetzt und mit einer Abhandlung von dem Urheber, wahren Alter und großen Werte dieses Gedichtes versehen von Johann Christoph Gottscheden, Ляйпціг, Амстердам, 1752, друге видання: Галле, 1886.

Франкова поема в останньому виданні має 605 строф¹⁾. А що два вірші „Лиса Микита“²⁾ йдуть на один гексаметр, то на строфу припадає три гексаметри, на цілу поему — 1815. І так, „Лис Микита“ два і пів разів менший за Гетового „Reineke Fuchs-a.“

Гете, пишучи свою поему, поширяв текст першовзору, розмалював ситуації, подавав епітети, і загалом його перерізка на яку четвертину більша від Готшедового перекладу.

Вона багатомовна, місцями нудьговата, орації pro і contra не раз занадто довгі. Навіть сам віршовий розмір, на наш погляд, не конче придатний для комічної поеми³⁾. Цікаво, що дехто з німецьких критиків висловився, наче б то для такої поеми найбільш годився „der vierfüssige Trochäus“, наче б він у такому випадку „ein geradezu einziger Versfuß“⁴⁾ — це, розуміється, вказує, який великий був у Франка ритмічний „нюх“, коли він вибрав для свого „Лиса Микита“ саме такий ритм (пор. ст. 79—81).

*

Різниця суспільного ладу. Акція „Reineke Fuchs-a“ повертається у відносинах фєвдального ладу — „Лис Микита“ відбиває конституційний порядок⁵⁾. Лев — Nobel скликує на двірську нараду своїх васалів, український лев — великі збори, щось наче парламент цілого звірячого роду. Німецькі звірі виводять скарги на підставі царського декрету про загальний мир між звірями і правуються між собою на основі „Sachsenspiegel“-ю („Саксонського Дзеркала“ — збірки середньовікових законів), українські — на основі рівності всіх громадян перед правом.

Ізєрїм викликає лиса на двобій лицарським способом, кидаючи йому рукавичку, Неситий — робить це по-козацьки словами: Будем биться! (XI, 55).

Нарешті селяни, що виступають у „Reineke Fuchs-i“ є піддані панів, їх кріпаки, у „Лисі Микиті“ вони — вільні громадяни,

*

Описи природи в Гете й у Франка. Описів природи в німецькій поемі дуже мало, у Франка вони теж дуже ко-

¹⁾ в першому виданні 429 строф

²⁾ щодо числа складів

³⁾ Це помітив і А. Кримський у своїй рецензії на „Лиса Микиту“ (Зоря, 1897, ст. 457).

⁴⁾ Dr. Cd. Kläsi, Der malaiische Reineke Fuchs, Frauenfeld, 1912, ст. XI.

⁵⁾ „Тай хиба ж для Мишей бідних

Конституції нема?“ (V, 7)

— каже Лис, пор. новельку І. Франка: „Свинсьєа конституція“.

роткі, але віддають прегарно тло, і є правдивою окрасою повісти. До найкращих описів природи в Гете належить вступ поеми (I, 1—5):

Pfingsten, das liebliche Fest, war gekommen; es grünt und blühten
Feld und Wald; auf Hügeln und Höhn, in Büschen und Hecken
Übten ein fröhliches Lied die neuermunterten Vögel;
Jede Wiese sprossete von Blumen in duftenden Gründen,
Festlich heiter glänzte der Himmel und farbig die Erde.¹⁾

В „Лисі Микиті“ вступ зовсім інший, і не гірший:

I, 1	Надійшла весна прекрасна,	III, 1	Кіт Мурлика до дороги
	Многоцвітна тепла, ясна,		Добре взяв за пояс ноги,
	Мов дівчина у вінку;		В торбу впахав печену миш,
	Ожили луги, діброви,		І лісочком, холодками
	Повно гамору, розмови		Так на підвечірок самий
	І пісень в чагарнику.		Він прибув до Лисович.

Опис Чорногори:

VI, 22 На високій Чорногорі,
Де Черемош води скорі
По камінню вниз жене,
У Говерлі просто серця
Коло третього реберця
Є леговище скальне.

Reineke описує положення захованого ним скарбу далеко докладніше (V, 206—231):

Höret! Im Osten von Flandern ist eine Wüste, darinnen
Liegt ein einzelner Busch, heißt Hüsterlo, merket den Namen!
Dann ist ein Brunn, der Krekelborn heißt, Ihr werdet verstehen,
Beide nicht weit auseinander. Es kommt in selbige Gegend
Weder Weib noch Mann im ganzen Jahre. Da wohnt
Nur die Eul' und der Schuhu, und dort begrub ich die Schätze.
Krekelborn heißt die Stätte, das merket und nützet das Zeichen.
Gehet selber dahin mit Eurer Gemahlin: es wäre
Niemand sicher genug, um ihn als Boten zu senden,
Und der Schade wäre zu groß; ich darf es nicht raten.
Selber müßt Ihr dahin. Bei Krekelborn geht Ihr vorüber,
Seht zwei junge Birken hernach und merket! die eine
Steht nicht weit von dem Brunnen; so geht nun, gnädiger König,
Grad auf die Birken los, denn drunter liegen die Schätze.
Kratzt und scharret nur zu! Erst findet Ihr Moos an den Wurzeln,
Dann entdeckt Ihr sogleich die allerreichsten Geschmeide,

¹⁾ Свята Зелені прийшли; зеленіли і цвіли діброви,
Ниви й поля; на горбах і узгір'ях, в корчах, живоццотах,
Весело всюди співали наново оживлені птахи.
Кожна левада буяла квітками в пахучих долинах,
Любо святково веміхалося небо й барвиста земляця.

Тут і скрізь у нотках подаю спроби свого перекладу. Т. Ф.

Golden, künstlich und schön, auch findet Ihr Emmerichs Krone:
Wäre des Bären Wille geschehn, der sollte sie tragen¹⁾ і т. д.

Правдивість поданих Райнеке вказівок посвідчує ще й за-
єць Лямпе. Добродушний король-лев не помічує у словах
лиса суперечности: а саме раз каже він, що в пустині росте
один-одніський куш, а потім верзе про якісь іще дві берези. —
Опис „Микити“ менше докладний, але ймовірніший, бо опришки
любили ховати скарби у скельних печерах недоступної Черно-
гори, пор.:

Раз то я і Вовк Неситий,
Кянувши гостинець битий,
На вандрівку ми пішли.
Ба, зайшли за ліс, за води,
Ні притулку, ні господи,
Лиш степа, дуги були (IX, 27).

Опис коротенький, але який виразний, пластичний!

*

Інвектива на духовенство є дуже характеристична
для німецького „Reineke Fuchs-a“ й дуже відрізняє його від
„Лиса Микити“. Первісний „Ренард“ і „Reineke Vos“ були складені
в католицькому дусі. Щойно в р. 1539. появляється перша про-
тестантська його перерібка, й за нею пішов і Гете — сам про-
тестант.

Численні напади на духовенство, сатира на священників і спо-
відництво разять тим більше, що вкладені в уста звірів, у яких
чесність стоїть на останньому місці. Найбільше перепадає ду-
ховному станові від лиса, що в розмові з Грімбартом так ха-

¹⁾ Слухайте! В Фляндрії східній є пуца велика, росте там
Кущик єдиний, а зветься він Гістерльо, — тямте цю назву!
Побітм криниця є, Крекельборн зветься, і можете знати,
Збвсім близенько обоє. В околицю ту не заходить
В році підім чоловік, ані жінка. Там мешкають тільки
Сови і пугач, і там завопав я ті скарби безпечно.
Крекельборн зветься те місце, зятямте, з знаків скористайте.
Йдїть особисто туди із дружиною Вашою, — жаден
Певний не буде післанець, кого б не післали туди Ви.
Шведо ж була би велика; я б цього ніколи не радив —
Мусите йти ви самі. Попри Крекельборн підете просто,
Дві там берізки побачите, й тямте: одна з них зростає
Близько криниці; ідїть же опісля, ласкавий королю,
Просто на ті берези — під сподом заховані скарби.
Рийте і порпайте сильно; сперш буде там мох на корінні,
Побітм відкриєте зараз ви там пребагаті клейноди,
Гарні, шгучні, золоті й Еммеріха знайдете корону;
Як би Медвідь переміг був, він тую корону носив би.

рактизує тодішню, розуміється, католицьку, церковну гієрархію,
пор. VIII, 233—237:

Und die Legaten des Papsts, die Äbte, Pröpste, Prälaten,
Die Beguinen und Nonnen, da wäre vieles zu sagen!
Überall heißt es: Gebt mir das Eure und laßt mir das Meine.
Wenige finden sich wahrlich, nicht sieben, welche der Vorschrift
Ihres Ordens gemäß ein heiliges Leben beweisen.
Und so ist der geistliche Stand gar schwach und gebrechlich.¹⁾

Відносини на папському дворі висміває малпюк Мартин, пор.
VIII, 295—298:

Meine Gelder schickt' ich voraus; denn, seht nur, so wird man
Dort am besten bekannt. Sie reden wohl von Zitieren,
Aber das Geld begehren sie nur. Und wäre die Sache
Noch so krumm, ich mache sie g'rad mit guter Bezahlung.²⁾

Бити спійманих звірів священники мусять іти перші, бо
так хоче автор, і тим він їм добре досолоє. Коли медвідь вир-
вався з колоди й розполошив баби, патер кликнув по людей
(II, 175—178):

Sehet, da unten schwimmt Frau Jutte, die Köchin, im Pelze,
Und der Rocken ist hier! O helft, Ihr Männer! Ich gebe
Bier zwei Tonnen zum Lohn und großen Ablass und Gnade.³⁾

При сповіді Борсук сам розгрішує лиса й дає йому таку
покуту (III, 341—407):

...„Oheim, nun schlagt Euch
Dreimal über den Rücken mit diesem Reischen und legt es,
Wie ich's Euch zeige, zur Erde und springet dreimal darüber,
Dann mit Sanftmut küsset das Reis und zeigt Euch gehorsam.
Solche Buße leg' ich Euch auf und spreche von allen
Sünden und allen Strafen Euch los und ledig, vorgeb' Euch
Alles im Namen des Herrn, so viel Ihr immer begangen.“
Und als Reineke nun die Buße willig vollendet,
Sagte Grimbart: „Lasset an guten Werken, mein Oheim,
Eure Besserung spüren und leset Psalmen, besucht
Fleißig die Kirchen und fastet an rechten gebotenen Tagen!
Wer Euch fraget, dem weiset den Weg und gebet den Armen
Gern und schwöret nur zu, das böse Leben zu lassen,

¹⁾ Папських легатів возьмім, ігуменів, парохів, прелатів,
І бегуїнів, черниць, тут би можна багато сказати!
Всюди лиш кажуть: давайте своє, але наше лишїть нам!
Мало знайдеться, менш сімки, таких, що по приписам дійсно
Ордену свого жили би життям боговгодним та чесним,
Тимто духовний весь стан слабосилий у нас і нужденний.

²⁾ Гроші наперед я вислав, бо, бачте, найліпше у Римі
Так ось знайомитись. Там про цитати біблійні говорять,
Але на гроші все ласі. І справу, хоч як і круткую,
Все вам як-слід розколупаю — але за добру заплату.

³⁾ Гляньте, внизу там пливе пані Ютта, кухарка, в кожусі.
Кужіль є тут! Поможіть, громадяни! Даю в нагороду
Пива дві тонни і відпуст великий і ласку духовну!

Alles Rauben und Stehlen, Verrat und böse Verführung!
Und so ist es gewiß, daß Ihr zu Gnaden gelanget¹⁾

В українськiм „Лисі Микиті“ теж є сцени сповіді (X, 13—42): але без ніякої наруги над релігійними почуваннями читача, вони видержані в дусі народніх байок²⁾, ніде нема теж насмішки над духовними.

*

Різницю мистецького смаку й літературної композиції між обома авторами бачимо, може, найкраще на способі, як обидва вони обходять слизькі місця, як описують бійку, й наскільки респектують вимоги ймовірності.

Слизькі місця. Найстаршим і доступним нам джерелом, на яке спиралися Гетові попередники, була 20. галузь французького Ренарда, що її автором був Пієр Клюд. У французькій поемі помітний вплив лицарської поезії й фацеції. Галянтні історії були тоді дуже улюблені. Їх переносили й на відносини між звірями³⁾ тим легше, що симпатичні звірики з природи досить безцеремонні. Гете не потребував цим в'язатися, бо його книжка заздалегідь була призначена для дорослих.

Ів. Франко незвичайно зручно оминає такі дразливі місця. І так, у нього кіт Мурлика роздирає вітові ніс (III, 28), — ні-

¹⁾ ...„Тепер, стрийку, ви вдартесь

Тричі по крижах цим прутом, а потім покладьте на землю,
Так, як показую вам, і три рази скачіть через нього.
Потім покiрно цілуйте пруток, покажіть послушенство.
Цю ось покуту я вам накладаю і звільнюю нині
Вас від гріхів і від всякої кари, дарую ласкаво
Все вам в Господне ім'я, що як тільки Ви й де нагрішили“.
І як вже Райнеке сам повінчив добровільно покуту,
Мовив Борсуку: „Тепер добрими, стрийку, ділами конечно
Виявіть вашу поправу, прочитуйте псалми, вчащайте
Пильно до церкви і постьте у днях, що наказані правно.
Хто вас спитає, на шлях того справте, і бідним давайте
Радо, й мені присягніть, що повинете грішні заняття,
Всякі грабунки й злодійства і зраду й погану спокусу,
Й певні вже можете бути, що дійдете божої ласки“.

²⁾ Пор. В. Гнатюк, Нар. байки, ст. 69—75: „Лисиця монахиня сповідає когута“.

³⁾ Між байками, зібраними В. Гнатюком (Етн. Збір., т. XXXVII, ч. 76, „Знеславлена лисиця“, ст. 102) є одна галянтна, як заєць тікав від лисиці довкола куща, як вона кинулася через кущ, щоб його схопити навперейми, як застрягла в кущі, як заєць використав її ув'язнення і знесилував, а потім, перебраний за ченця, ще й висміяв.

Але так, українські народні байки дуже делікатні, вимоги ймовірності в них аж занадто точно збережені, бійки в них мінімально.

мецький Гінце калічить попа між ногами, коли синок патера вибив котові око (III, 147—149):

Hinze dachte zu sterben: da sprang er wütend entschlossen
Zwischen die Schenkel des Pfaffen und biß und kratzte gefährlich,
Schändete grimmig den Mann und rächte grausam das Auge¹⁾.

Українська зміна надає, крім того, цілій ситуації більше ймовірності. Сильце в курнику мусіло бути завішене досить високо, щоб спійманий хижак міг на ньому повиснути, а не дотикати ногами землі. А зі звису кіт міг бути врівні з головою дорослого чоловіка, а ніяк не з ногами.

При ловлі риб хвостом, коли вовчиця примерзла до льоду, Райнеке для більшої ганьби насилує безборонну (XI, 20, 21) — ані не сниться Лисові Микиті щось подібне.

Нарешті при поєдинку з вовком німецький Райнеке дуже докладно виправляє йому шкіру, завдаючи всіх ран 26 (XII, 309), і насамперед, по осліпленні піском, вигризає йому око, хапає за найчуткіші місця, пор. XII, 169—172:

Also sagte der Wolf. Indessen hatte der Lose
Zwischen die Schenkel des Gegners die andere Tatze geschoben;
Bei den empfindlichsten Teilen ergriff er denselben und ruckte,
Zerrt' ihn grausam, ich sage nicht mehr — ²⁾

Лис Микита вживає до оборони задньої ноги:

Ніби молитесь він Богу,
А тимчасом задню ногу
Веунув Вовку під жпвіт...
Як нараз заповре жмінку
По-під саму селезінку, —
Вовкові змінився світ (XII, 37) —

і це більш імовірне. Автім лисова лапка ніраз не надається, щоб нею смикати, чи торгати.

Загалом бійка, а радше катування спійманих звірів, у німецьких перерібках дуже докладно описані. Все це понад усяку міру жорстоке, а нераз просто відразливе. Битий звір мусить обливатися кров'ю, харчати, наробити під себе (III, 298; XII, 178), аж тоді його немов здохлого викидають. Мабуть, у тих часах був такий літературний смак, але Ів. Франко мав інший смак.

¹⁾ Гінце гадав, що скопає: тоді він сказано рішуче
Скочив між ноги попа, і погриз, і подер небезпечно,
Страшно снаскудив він мужа, помстився жорстоко за око.

²⁾ Так то промовив ось Вовк. А тимчасом драбуга швиденько
Другую лапу залхав поміж ноги противника свого,
За найчуткіші частини вхопив його, здорово шарпнув,
Смикнув жорстоко, ні, більш не скажу вже —

Німецький Бравн уже на сам вид людей, що підбігають, виривається з колоди (II, 138—9), й аж тоді люди, між ними п'ять бабів і священник, б'ють раненого звіря.

Ситуація також мало ймовірна, бо медвідь може ходити й бігати на самих задніх ногах, а задні ноги у Бравна були здорові. Та й зуби його страшні людям (не то бабам), слабо озброєним.

Як же незрівняно краще у Франка. Б'ють самі мужики й одна баба кочергою Бурмила, поки він ув'язнений. Біль „додає Бурмилі сили“, він виривається із шпари, тоді „люди врозтіч поскакали“, а медвідь спокійно забігає в ліс.

У Гете Бравн, побитий до безпам'яті, пливе річкою, виголошує довбезний монолог, вилазить на беріг, мусить слухати довбезних глузувань лиса, знову тікає в воду і знову пливе.

Вовчицю в Гете увільняє з льоду сам Ізегрім, „з трудом розбиваючи лід“ (sic!), XI, 18. Аж тоді збігаються селяни і б'ють, а один хлопець, з пікою, жене за ним довгий час (XI, 41—49):

Da kam ein Bube gelaufen,
Ein vertrackter Geselle, mit einer Pike bewaffnet:
Leicht zu Fusse, stach er nach uns und drängt' uns gewaltig.¹⁾

Про німецького бігуна Говбена (найславнішого легкоатлета в німців) читали ми в нових часах, але він є нічим супроти того хлопчиська, що гнав сам один за двома вовками й обох колов у бігу!

У Франка люди б'ють палицями примерзлу вовчицю, вона вириває хвіст і тікає.

*

Зараз після виходу „Reineke Fuchs-a“ (1794 р.) голоси критики про цей твір були поділені. Неприхильно висловився про перерібку Фос, перекладач Гомера, таксамо Гервінус, якому не подобалася тенденція твору, а далі — відомий Я. Грімм. Цікаво, що в передмові до свого „Лиса“ пише І. Франко не без іронії таке: „Та наші книжники знають, очевидно, одну німецьку книжку про „Лиса Микиту“, — ту віршовану повість, що звичайно дру-

¹⁾ ...„Туди прибіг ще хлопчисько,
Ледар, драбуга останній, озброєний в піку залізу,
Легкий на ногу, колов нас із заду і гнобив страшенно.

кується між творами найбільшого німецького письменника Йогана Гете і називається там „Reineke Fuchs“...¹⁾

Варто звернути увагу на підкреслені мною слова та на їх значіння.

*

Дидактика. У Гете наука „Reineke Fuchs-a“ висказана просто на зразок дидактичних байок, XII, 373—381:

Hochgeehrt ist Reineke nun! Zur Weisheit bekehre
Bald sich jeder und meide das Böse, verehere die Tugend!
Dieses ist der Sinn des Gesangs, in welchem der Dichter
Fabel und Wahrheit gemischt, damit Ihr das Böse vom Guten
Sondern möget und schätzen die Weisheit, damit auch die Käufer
Dieses Buchs vom Laute der Welt sich täglich belehren.
Denn so ist es beschaffen, so wird es bleiben, und also
Endigt sich unser Gedicht von Reinekens Wesen und Taten.
Uns verhelpte der Herr zur ewigen Herrlichkeit! Amen.²⁾

У Франка наука впливає з цілої поеми і з філософічних думок, які тут і там висловлює лис.

*

Порівняння змісту. Порівнюючи зміст обох поем, ми бачимо багато різниць.

Перші пісні майже тотожні, лише в оборону борсума в Гете є вплетене оповідання, як лис із вовком крали в господині солонину, і як вовк обдурив лиса. У „Лисі Микиті“ той епізод є в V. пісні, 30—46, і вплетений він в оборону лиса під гіллякою.

Друга пісня в обох авторів містить ті самі оповідання: невдале посольство медведя.

Третя пісня „Reineke Fuchs-a“ відповідає третій і четвертій пісні „Лиса Микити“.

Кіт Гінце по невдалому посольстві й нещасливій гостині в курняку патера вертається на двір. Лев висилає борсума до лиса. Обидва

¹⁾ Коли я був у восьмій класі гімназії, спитав я раз Батька, чи не варто б перекласти на українську мову Гетового „Reineke“. Батько сказав лише: „Та що?!“ Т. Ф.

²⁾ В почестях Райнеке, так! Хай до мудрости звернеться кожний
Скоро, хай зло оминає і хай похваляє чесноту:
Ось і наука з поеми. Співець тут пошутав штудерно
Байку і правду заразом, щоб зло від добра відрізати
Кожний умів сам і мудрість цінити, щоб книжки цієї
Покупці і про закони життя на цім світі повчались.
Так воно в світі ведеться, й так буде, й так ось поема
Кінчиться наша про Райнеке-Лисову вдачу та вчинки.
Хай нам поможе Господь до пановання вічного. Амінь!

вирушають у дорогу до двора. Сповідь лиса, як обдурював вовка, що хотів стати ченцем, неfortunне дзвонення. Вовк у коморі. Вовка б'ють до безпам'яті і як здохлого викидають у помийну яму перед селом. Лис заманке вовка в курник і замикає за ним віконний замок. Борсук розгрішує лиса. Лис на царському дворі виправдовується, що послі через власну захланність наразилися на бійку. Дальші скарги звірів. Королівське рада (не трибунал — як у Франка) одноголосно засуджує лиса на смерть. Прихильники лиса покидають усі двір. Король зажурений цим і, очевидячки, схильніший помилувати лиса. Сповідь лиса під шибеницею, байка про скаруб.

П'ятій німецькій пісні відповідає шоста пісня „Лиса Микити“.

Через бабські язика відкривається тайна найманого війська. Лис викрадає батьківський скаруб. Королева інтервеніє на користь лиса. Заець свідчить, що місцевості, названі лисом, лежать дійсно там, де він сказав. Лис іде на прощу, бо доносив вовкові таємно поживу до мастиря й за це стягнув на себе баніцію папи.

В шостій німецькій пісні є продовження лисових видумок із попередньої пісні. Вона покривається змістом із VIII. піс. „Лиса Микити“. Відмінно, як у „Л. М.“, до в'язниць завдає король лише медведя й вовка. З вовка й вовчиці здирають чобітки для лиса. Маючи це на увазі, що вовк без передніх пазурів, не боявся пізніше лис поєдинку з вовком. — Торбу з головою зайця відкриває бібр, королів писар. Леопард радить королеві дати цапа, як жертву за кривди медведеві й вовкові. Це є той славний „Opferbock“ — жертівний козел.

В сьомій пісні „Reineke Fuchs-a“ описане вражіння на дворі льва на вид лисового пакету.

Восьмиденний бенкет із нагоди звільнення післанців з в'язниці. Дальші скарги крілика й ворони на Лиса, що, вдаючи здорового, вхопив і з'їв одну ворону (друга втекла). Рішено взяти Лисовичі приступом. Борсук біжить перестерегти лиса. Гостина борсука в Лисовичах.

Ці події описані в дев'ятій (давній сьомій) пісні „Лиса Микити“.

Восьмій пісні „R. F.-a“ відповідає частинно IX. „Лиса Микити“. Малпа Мартін обіцяє Лисові протекцію на папському дворі в Римі.

Дев'ята пісня „R. F.“ відповідає XI-ій українській.

Лис перед королем збиває скарги крілика й ворони. Малпа годиться йти, замість лиса, на прощу і пригадує давні заслуги лиса на дворі льва, оповідає історію з гадиною й музиком.

Десята пісня „Reineke“ є продовженням попередньої.

Докладний опис клейнодів, пересланих нібито цареві через цапа. На рямах дзеркала були вирізьблені такі сцени: суд Париса, осел і пес,

лис і кіт, три міхи хитроців: як вовкові журавель виймав кістку з горла, як старий лис (батько Reineke) вилікував льва, даючи йому з'їсти печінку з вовка, як вовк, а потім лис ділили добич із львом.

Ті різьби на дзеркалі (нагадують Гомеровий щит Ахілла) мало ймовірні. Задовге оповідання лиса псує мистецьку цілість. I. Франко всі ці подробиці у своїй поемі поминув.

Зміст одинадцятій пісні німецької перерібки знаходимо у Франка аж у трьох піснях: X. (лис, вовк і малпа), XI. (як лис учив вовчицю ловити рибу хвостом) і XII (лис і малпа, чари, голення).

Паралельне місце малпиної примівки в Гете (XI, 403) таке: Nektäts negibualg eid sum namteflih dnudna mein tedachs!¹⁾

Німецькі вчені добачали в цьому звичайну нісенітницю (barger Unsinn²⁾), і це дивно. Бо ж коли читати ці слова взад (наші „раки“ в XVII. ст.), то вони дають добрий сенс, а саме: Schadet Niemand und hilft, man muss die Gläubigen stärken. [Не шкодить нікому, а помагайте, треба тих, що вірять, скріпити]. Та Іван Франко певне здогадався, як треба читати ту німецьку шараду, бо вжив подібної української, але з далеко кращим змістом.

Дванадцята пісня, одна й друга, містять опис поєдинку лиса з вовком. Цікава в Гете присяга обох лицарів перед самим двобоєм (XII, 15—23):

Isegrim schwur mit heftigen Worten und drohenden Blicken: Reineke sei ein Verräter, ein Dieb, ein Mörder und aller Missetat schuldig, er sei auf Gewalt und Ehrbruch betreten, Falsch in jeglicher Sache: da gelte Leben um Leben! Reineke schwur zur Stelle dagegen: er sei sich keiner Dieser Verbrechen bewusst, und Isegrim lüge wie immer, Schwöre falsch wie gewöhnlich, doch soll' es ihm nimmer gelingen, Seine Lüge zur-Wahrheit-zu machen, am wenigsten diesmal.³⁾

¹⁾ пор. Goethes Reineke Fuchs, mit Einleitung und Anmerkungen von Dr. Karl Reissenberger, Відень, 1889, ст. 111, вел 8°: Nichts bedeutende Worte von Goethe erfunden. Auch im R-ke stehen unsinnige Worte. „Wie früher, so noch heute braucht das Volk beim Segnen und Besprechen unverständene lateinische, vielleicht hebräische oder arabische Worte, die aufs äußerste entstellt und zu barem Unsinn geworden sind“, Schröder, ст. 244.

²⁾ В Алькмара-Готшеда є на тому місці дійсна нісенітниця: „Gaudo statzi salhenio, Kaßbu, garfous Bardas aßbulfrio“ (вид. 1886, стор. 131).

³⁾ Isegrim клявся досадно, з завзяттям, поглянувши грізно: Райнеке-Лис — то є зрадник, злодюга, убийник, усяких

Лежачи вже під вовком, Райнеке гне довжезні теревені і в живі очі глузує з вовка, обіцяє, що вигризене око йому вилікує, а навіть коли б воно пропало, то з цього вовк матиме вигоду, бо, йдучи спати, заплющуватиме вже лише одне віко, а всі інші мусять заплющувати аж два. — Ізегрім, держачи лисову лапу в зубах, говорить і говорить, як — Бог лише знає. У Франка він коротко — гарчить.

По скінченому поєдинку Гете описує докладно, як у судовому протоколі, всі рани, завдані вовкові.

Закінчення „R. F-a“ теж інше.

*

Я нарештє зупинився довше над порівнянням Reineke Fuchs-a й „Лиса Микити“, та навів виписки одного і другого не тому, що вважав би „Reineke Fuchs-a“ за головне джерело „Лиса Микити“. Навпаки, це, на мій погляд, зовсім підрядне джерело. Я власне хотів збити закид, який письменно й усно висказували авторіві, що, мовляв, його твір перероблений із Гете.

Докладне порівняння обох поем показує ґрунтовні різниці вже в самій композиції. Мало котрі пісні покриваються одна з одною змістом. У Гете двічі історія з однієї пісні протягається до другої, у Франка — лише раз. Інше в обох освітлення подій, інший причинний зв'язок, інший тон, настрої.

Величезну різницю бачимо й у змалюванні деталей¹⁾. У німецьких джерелах поема перевантажена епізодами, слабо з цілістю пов'язаними. В Алькмара, Готшеда й Гете вимоги ймовірності дуже часто й яскраво не додержані.

Ще один момент.

„Reineke Fuchs“ у творчості Гете займає підрядне місце. Ті рецензенти, що прихильно прийняли цей твір²⁾, кермувалися то

Злочинів винен, приловлений на чужолостві й насильстві,
Завжди і всюди фальшивий, він піде з ним око за око!
Райнеке ж зараз від себе присяг, що нічого з тих то
Злочинів він несвідомий, що, вовк, як і завжди, тут бреше
І присягає фальшиво, як все, та йому тут не вдасться
Правду зробити з брехні, ні, ні трохи не вдасться цим разом.

¹⁾ Різниці композиції й деталей можна у Франка пояснити з двох мотивів: з призначення книжки, первісно для молоді, і з почуття мистецького смаку.

²⁾ З них назвемо Гердера (Nachlaß, I, ст. 157), Кнебеля (Goethe-Knebel'scher Briefwechsel, I, ст. 125), Я. Грімма (Reinhart Fuchs, ст. 180), Геттнера (Literaturgeschichte des XVIII-ten Jahrhunderts, III, ст. 108), Райссенберґера (Goethes Reineke Fuchs mit Einleitung und Anmerkungen, Відень, 1899, ст. XIV). Та були й не дуже прихильні ре-

особистими оглядами (Шіллер), то поважанням до автора „Фавста“. „Reineke Fuchs“, при всіх своїх прикметах, не мав більшого впливу ні на німецьке письменство, ні на німецький народ¹⁾.

Зовсім інакше було воно з „Лисом Микитою“. Видання одне по другім розхоплювали навіть на тісній території Східної Галичини²⁾, вплив поеми на молодь і старших був і все ще є величезний. До того — ніодної хоч би трохи неприхильної рецензії.

Історія письменства не виказує факту, щоб якась літературна перерібка могла мати вплив на психіку народу. Це привілей лише наскрізь оригінальних і високо талановитих творів.

цензії (деякі ми подали), н. пр., Гервінуса (Geschichte der deutschen Dichtung, V, ст. 367), Штрельке (Reineke Fuchs von Goethe, mit Erläuterung, Берлін, 1872, передмова, ст. 20).

¹⁾ М. н. був тому причиною, на мій погляд, чужий, ненімецький віршовий розмір і занадто гострі випадки проти духовенства.

²⁾ Читачів у нас звичайно 10 раз більше, ніж покупців книжки.

IV.

Композиція „Лиса Микита“

1. Франків вступ до „Лиса Микита“ й генеза твору.

У письменницькій творчості Івана Франка світ почувань і уяви тісно переплітається із світом розуму, поезія з наукою. Поетичні твори мають часто науковий підклад, а наукові твори забарвлені поетичним полетом і фантазією. З наукових дослідів часто зроджувались чудові поетичні твори, н. пр., „Мій Ізмарагд“, або навпаки: автор, обробивши якусь тему літературно, вертається потім до неї як учений. Причину до цього давали часто вискази критиків, не кажучи вже про саму цікавість теми. Полемізуючи з рецензентами, поет досліджує джерела літературного сюжету, часто вводить читача в секрети власної поетичної творчості та подає генезу твору. Ясна річ, що при тому користує не раз з фігури апосіопеси, промовчуючи деякі моменти. Звичайно так буває, що друге видання його твору все має такий увід, — маючи перед очима низку рецензій на той твір.

Має такий вступ і „Лис Микита“ п. н. „Хто такий Лис Микита і відки родом?“ у другому виданні з 1896. р. Рецензії на „Лиса Микиту“ були всі незвичайно прихильні, критики не входили в розбір поеми, не зачіпали джерел, не цікавились генезою твору. Та було досить кількох натяків, кинених мимохідь і не в злій вірі, що, мовляв, „Лис Микита“ перероблений із Гете, і це вже спонукало Івана Франка написати вступ із гострим полемічним жалом. Розвідка має науково-популярний характер, але в ній чимало є вказівок на генезу „Лиса Микита“.

Безпосередню й найсильнішу спонуку написати „Лиса Микиту“ дали Іванові Франкові прегарні ілюстрації Кавльбаха¹⁾ до

¹⁾ Вільгельм фон Кавльбах (Kaulbach) нар. 1805. у місцевості Арольсен, у Німеччині. Його батько був золотник і мідяр, учив спершу Вільгельма рисунків сам, а від 1821. р. послав до академії мистецтв у Дюссельдорфі. В р. 1825. Вільгельма вигнали з академії за те, що побив якогось товариша, й він подався до Мюнхену. Там намалював він

„Reineke Fuchs-a“ Гете, видання якого він бачив, мабуть, у Відні, бо в книгозбірні його воно не збереглося. Про ці образки говорить автор із великим захопленням у передмові до третього видання.

Заголовок твору й назву героя ревіндукував автор із польської аналогічної віршованої повісти, але ж так мало відомої, що ні один рецензент цього не помітив. Про це й не згадує Іван Франко у вступі, бо, крім заголовка з польського джерела, нічого більше звідтіля не запозичив.

Беручись до самої фабули, Франко залишив на боці Гетову поему, як загально відому, до того ж не оригінальну, і сягнув до праджерел. Він прочитав латинські байки про лиса, французькі „галузї“ і спинився на нідерландському прозовому епосі Віллема. Про це каже він виразно при кінці „Вступу“, ст. XVI:

„Треба мені ще сказати кілька слів про свою перерібку сеї стародавньої повісти. Пишучи її, я взяв тільки головну раму нідерландської поеми Віллема, значить, ту саму, що є і в німецькій книзі про Райнеке і в Гетевій перерібці...“

Але й ту ряму виповнював він свobodно, змінюючи хід подій і думок.

Дальшим джерелом були — народні оповідання, достроєні до загального тону казки.

Але головним джерелом „Лиса Микита“ треба вважати поетичну інтуїцію поета, вона казала йому джерела основно перетравити, — і так поема вийшла як безперечний оригінал.

У другому і третьому виданні, змінюючи й поширюючи

у Одеоні на стелі образ „Аполон між музами“, а в аркадах королівського парку символічні фігури 4 річок Баварії: Райну й Майну, Дунаю й Ізари. Потім ілюстрував 16 малюнками байку „Амор і Психе“ на стінах палати кн. Макса. Ілюстрував теж твори Кльошптока, Гете й Шіллера. Найславніший його образ, викінчений 1834. р. — це боротьба гунів із римлянами (духи поляглих). В рр. 1837/38 намалював зруйнування Єрусалиму Титом. В 1839. р. їздив до Італії на студії малювання фарбами. Із того часу (1846) походять його ілюстрації до „Reineke Fuchs-a“ Гете [в міді вирили їх Мерц і Айхенс]. „Наслідуючи манеру француза Грандвілля, Кавльбах зробив у них, під маскою звірят, соціальні, політичні й церковні недомагання свого часу предметом ідкої сатири. Відтоді датується й ненависть до нього ультрамонтанів, що переслідувала його ще й по смерті“. В 1847. р. Кавльбах переїхав до Берліну й малював там у Новому Музеї образи, що зображують різні доби людської культури. Потім вернувся до Мюнхену і стояв тут, від 1847. р., на чолі академії мистецтв. Принагідно малював і портрети. Помер 1874. р. у Мюнхені на холеру.

текст, автор користав із указівок різних людей, головно ж М. Вороного (щодо мови), що й видно з третього й четвертого видання поеми.

Яку вагу Іван Франко прикладав до свого „Лиса Микита“, на це вказує найкраще факт, що за 19 років автор чотири рази повертав до улюбленого твору, переробляв його, поширяв, вигладжував, додавав вступи й передмови, турбувався за ілюстрації¹⁾

¹⁾ При цій нагоді зазначити слід, що до ілюстрацій „Лиса Микита“ не мав досі щастя, хоч як вони важні і просто конечні, зокрема для дитячих видань. Досі не найшовся ні один український мистець, що дав би образки, гідні такого великого твору. За найкращі треба признати таки старосвітські ілюстрації першого видання з 1890. р. (ці ілюстрації згадує у своїй рецензії на 2. вид. А. Кримський і дуже хвалить їх, див. „Зоря“, 1897, ст. 457). Вони перероблені з німецьких образків Кавльбаха, що вперше були видані в Мюнхені 1846. р. На українських репродукціях є значок ТК, 90. (Т.К.—Теофіл Копистенський). Усіх образків—17. Ілюстрації першого видання відбиті у другому, третьому й четвертому виданні. Нажаль, кліші запропастилися підчас воєнної хуртовини. Київське видання з 1914. р. має рискові ілюстрації, часом без ніякого тла, міни звірят схоплені досить добре. Всіх ілюстрацій—31. Віденське видання має ті самі ілюстрації, що й київське, але їх менше, всього—21. Зате на обгортці є кольоровий малюнок лиса, що сидить, [М. Івасюка]. В шостому й сьомому виданні повторені ілюстрації київського видання, десяте—без ілюстрацій. Оригінальні графічні ілюстрації проф. М. Осінчука маємо в дев'ятому виданні, з 1925. р., характеристичні грубою чорною фарбою з білими плямками.

Сам поет так висловлюється про ілюстрації в передмові до 3. видання: „Жаль, що покищо наше Товариство Педагогічне не може спромогти ся на кращі образки, що певно спричинились би до піднесення вартости книжки. У всіх народів рік-річно тисячами розходять ся видання таких книжок з гарними кольорованими образками. А в Німців є видане „Лиса Микита“, оздоблене більше як 150 чудовими рисунками великого німецького маляра Кавльбаха. Сі рисунки самі для себе правдива поема; переглядаючи їх, нераз аж заїдемо ся зо сміху, а ще частійше по сміху наступає глибша задума, так там майстерно схоплено дійсне жите, звіряче і людське. Ну, та чень колись і наші діти та молодіж дїждуть ся того, що зможуть за невеликі гроші діставати книжки, гарні змістом і гарні на зверх“.

Для пояснення подаємо, що видання „Reineke Fuchs-a“ Гете з ілюстраціями Кавльбаха з р. 1846. коштує—60 нім. марок, себто яких 130 зл. Ті ілюстрації варта б і в нас передрукувати, бо ж вони передусім надхнули Івана Франка написати „Лиса Микиту“. Цікаво, що й Гете зацікавили спершу ілюстрації, а потім текст книжки „Gottscheds Reineke Fuchs, Halle, 1886, пор. передмову Александра Білінга (Bieling), ст. VII: „Genug, dass Goethe das Werk zufällig in die Hände bekam und, zunächst wohl angezogen durch die trefflichen Kupfer, dann auch dem Inhalte eine wachsende Aufmerksamkeit schenkte“...

згадував у листах¹⁾. У „Лисі Микиті“ знаходив Франко розраду серед тяжких життєвих обставин²⁾.

Казкові й байкові мотиви все цікавили Івана Франка. Крім „Лиса Микита“, він написав іще казку „Без праці“ (1891), що її мотив згаданий у німецьким „Reineke Fuchs-i“ кілька віршових казок для дітей у „Дзвінку“ і збірку прозових байок: „Коли ще звірі говорили“ (1899). Тією самою строфою, що й „Лис Микита“, складені ще дві арабські казки: „Абу Касимові капці“ (1895) та „Коваль Бассім“ (1900). Але цих двох останніх творів не можна й рівняти з „Лисом Микитою“. В них і мова грубовата, і стиль тяжчий, строфа не така гладка, дотеп слабший, і сам сюжет автор не старався націоналізувати. Не диво, що вони не мають такої популярности й того значіння, що „Лис Микита“. Збірка „Сім казок“ (1900) має характер політичної сатири; на це вказують уже самі наголовки казок, як: „Звір'ячий бюджет“, „Свинська конституція“ й ин.

2. Віршова будова „Лиса Микита“.

Строфа „Лиса Микита“—це стара шісткова латинська строфа церковної середньовікової поезії, пор.:

Stabat mater dolorosa	⋮ ⋮ ⋮ ⋮ ⋮ ⋮
Iuxta crucem, lacrimosa,	⋮ ⋮ ⋮ ⋮ ⋮ ⋮
Et plorabat filium	⋮ ⋮ ⋮ ⋮ ⋮ ⋮
	⋮ ⋮ ⋮ ⋮ ⋮ ⋮
	⋮ ⋮ ⋮ ⋮ ⋮ ⋮
	⋮ ⋮ ⋮ ⋮ ⋮ ⋮

Вірші складаються з чотиристопових трохеїв (хореїв) із каталексою з кінцем третього й шостого вірша; вони злучені між собою трьома парами рим: аа (жіноча), b (чоловіча), сс(ж), b(ч). Такої строфи перший, мабуть, у нашій поезії вжив Антін Могильницький у своїй поемі „Русин-вояк“ (1848), і, може, і звідтіля зачерпнув її І. Франко.

Звичайно три перші й три останні вірші строфи творять замкнену думку, що хвилює немов між двома бігунами й кін-

¹⁾ Подібну прихильність і увагу поміж творами викликав іще лише „І. Вишенський“, до якого автор повертається шість разів.

²⁾ На той час припадає, м. и., третій арешт. Перший „Лис Микита“ написаний на квартирі при вул. Зибликевича ч. 12, де тоді під вікнами пропливала ще Полтва...

читься поантою. Рідко коли речення тягнуться до дальшої строфи (пор. II, 7 і 8, VIII, 5 і 6, VIII, 16 і 17).

Але та одноманітна трохеїчна будова часто й нарощне майстерним способом перервана, все — залежно від змісту, все для того, щоб віддати тонкі відтінки стилю.

І так, зараз у I. пісні, 10 строфа:

От я швидко збираюся,
З Варанами витаюся —

замість трохеїв — маємо при кінці по два дактилі:

⏏ ⏏ ⏏ ⏏ ⏏ ⏏
⏏ ⏏ ⏏ ⏏ ⏏ ⏏

— для вислову поспіху, з яким вовк рвався до баранів, не догадуючись навіть нещастя, яке його ждало при геометричних помірах. Подібно IX, 9:

І сльозами залилася
І руками вчепилася —

для вислову розпуки при наглому прощанні.

Іншу строфу бачимо в I, 41:

Старий Півень перед веде,
За ним по два у ряд іде,
Несуть мари на плечах:
А на марах курка лежить,
За марами весь рід біжить —
Плач і лемент, ох і ах!

Поважний настрій і сумне темпо похоронної процесії віддані як не можна краще мішаниною трохеїв, ямбів і дактилю, що спиняють ритм, примушуючи його наче шкутильгати:

⏏ ⏏ ⏏ ⏏ ⏏ ⏏
⏏ ⏏ ⏏ ⏏ ⏏ ⏏
⏏ ⏏ ⏏ ⏏ ⏏ ⏏
⏏ ⏏ ⏏ ⏏ ⏏ ⏏
⏏ ⏏ ⏏ ⏏ ⏏ ⏏

Деколи строфа так змінена, що неповні вірші виступають у першій і другій парі, а повні диметри — у третьому й шостому вірші (II, 28):

А Охрім, богач-музик
Пробудився — що за рик?
Виглядає у квартиру —
Що за диво? При колоді
Щось чорніє... Може злодій?
Хлоп хапає за сокиру.

Для селянина рик уночі досить несподіваний, він неохоче будиться, вставати неприємно, і цю несподіванку віддає заломаний біг трохеїв. Подібно (II, 4):

Кличе цар тебе на суд:
„Хай мені явиться тут
Лис Микита, гайдамака!
А не хоче йти в мій двір,
На тортури, під топір!
Хай пропаде, мов собака!“

Чоловічі пари рим передають твердість і невблагальність наказу; терпкі вислови „гайдамака“ і „собака“ характеризують грубіянство медвежого стилю.

Або інша комбінація VI, 13:

І неначе голос з неба
Звав до мене: треба, треба
Зав'язати зрадї рот!
Хоч той зрадник — батько твій,
При царю ти вірно стій!
Будь, Микито, патріот!

Друга пара чоловічих рим, каталектична, віддає твердість і непохитність постанови лиса.

Знане закляття малпи (XII, 16) треба читати: два перші рядки ямбічно:

Іракі чо и рачіш рец,
Йирям узори рачін веп
⏏ ⏏ ⏏ ⏏ ⏏ ⏏
⏏ ⏏ ⏏ ⏏ ⏏ ⏏

третій — трохеїчно:

Яттучь цімашь ліб йанат
⏏ ⏏ ⏏ ⏏ ⏏ ⏏

Рідка є строфа чисто трохеїчна, із самих чотиристоповців (VIII, 8):

„Ви ж, моя дружино славна,
Щоб усім зробилася явна
Ласка наша для Микити,
Проведіть його з гонором
До могили, там, під бором!
Я ж іще піду спочити“¹⁾.

¹⁾ Всі ці виводи автора щодо ритмічної будови „Лиса Микита“ викликають мимохіть думку, що краще було б до будови вірша в „Лисі Микиті“ підходити із становища народньої ритміки, яка дозволяє на такі зміни і в наголосах. Виходячи з цього погляду, ми мали б до діла із козачковим (шумковим) ритмом із такою силабічною будовою строфи:

(8) + (8) + (7)
(8) + (8) + (7) або
деколи: (7) + (7) + (8)
(7) + (7) + (8)

і з іншими комбінаціями, які народня ритміка знає. Ред.

3. Драматична будова.

„Лис Микита“, при всій його епічності, виказує також драматичну будову¹⁾.

Перша пісня — перший акт. Зав'язком є суд на дворі льва, скарги звірів на неприсутнього лиса, оборона борсука. Поява курки на марах знову перехилює шанси на бік противників лиса. Причини антагонізму між вовком і лисом; обопільні кривди.

Етапами зросту акції є невдатні посольства до лиса (II—IV) — другий акт.

Третій акт (кульмінаційний пункт) — V. пісня. Гнів царя доведений до вершка. Засуд лиса на смерть. Тут і перше ослаблення перипетії несподіваним, але щасливим для лиса зворотом — скарб Гороха. Лис упокорює своїх противників (VI—VIII).

Четвертий акт — нова напруга акції, нове подратування льва пакетом із головою зайця; нові збитки лиса — вбивство півня (IX—X).

П'ятий акт — розв'язка: оборона лиса, двобій із вовком, трюмф (XI—XII).

Ця майстерна драматична композиція повісти про лиса каже здогадуватись, що, може, вона взорована на якійсь лицарській повісті, де, замість звірів, виступали люди, або її взято з дійсних подій. Якогось лицаря-забіяку за розбої й кривди обвинуватили на дворі князя, але він обдурював висиланих до нього послів, викрутився хитрощами від шибениці, й потім, так само хитрощами, переміг у двобою свого противника.

Кому потрібно було, щоб на людей повдягати звірячі маски? Може бути такий здогад, що — тим колам, серед яких повстав епос про лиса, себто — ченцям. У часах, коли повставав „Reineke“, незручно було висмівати вельмож, тимто вжито звірячих масок²⁾.

¹⁾ „Лиса Микиту“ драматизував Л. Лепкий. Є ще й інші спроби, недруковані, але ж їх виставляли, тимто можна про них тут уже згадати. Між ними є спроба І. Блажкевичевої, яку виставила в червні 1936. р. дітвора школи ім. Шевченка у Львові. Спроба невдатна, виявляє вона, що „перерібчиця“ ні трохи не зрозуміла твору Франка, виставила лиса звичайним злочинцем — наперекір думкам автора. Дуже шкода, що п. Блажкевичева сполучила свою перерібку з ім'ям поета!

²⁾ Цей здогад потверджували б до деякої міри критичні замітки редактора Моне до книги „Reinardus vulpes“. Там у помітці до 1. вірша (ст. 1.) читаємо: „Sub persona Isengrими latere existimo Zwentibolcum

Так само під іншими звірями ховаються люди, а їх діла відбивають у собі діла вельмож, а навіть історичні події.

Про це ми говоримо на іншому місці.

4. Назви звірів і їх етимологія.

Насамперед щодо самого Микити. „Микита“ — грецький *Μικητής*, дослівно: „переможець“. І справді, наш Микита з кожної халепи виходить переможцем. У третій пісні Бабай, виправдовуючи свого небожа лиса перед львом, просить, щоб його ще втретє вислати до Микити, і при цій нагоді називає лиса „козаком“:

Царю, явна річ, не скрита:

Вільний же козак Микита (III 35)

У старопольському творі „Zabawy przyjemne i pożyteczne“ 16 vol., Варшава, 1769—77. знаходимо таке речення¹⁾: „Na kłusaku rancernym harcuje Múkita (Kozak)“ 16, 123, а в народній польській мові „Múkita“ значить — „szybki, obrotny na koniu“.

В народній українській словесності ім'я „Микита“ досить часте. Відома пісня й танець:

Ой, Микита січку ріже,

Микитиха діти тишить.

У збірнику приповідок І. Франка²⁾ читаємо під ч. 6. відому приказку, записану в Нагуєвичях, родинному селі автора:

Микито, ци ти то?

Не я то, мій тато —

і до того пояснення автора — „про недоладну розмову.“

Може й був колись якийсь замітніший Микита, крутій і хитрун, про якого ходили анекдоти між людьми, поки його ім'я не стало нарешті типове. На це вказує приказка ч. 8, записана в Кол(омії):

Не кпяти з Микити,

бо й Микита вміє кпяти —

з поясненням автора: „не дасть собі зробити кривди“.

Та ще краще це вияснює фраза з Нагуєвичів: „Микитиш ти щось, небоже“ — крутиш, брешеш (Ів. Ф.).

Lotharingiae regem, filium Arnulfi imperatoris. Reinardum Reginarii comitis partes agere iam pridem J. G. Eccardus ostendit. Qui Reginarius comes Hanoniae (Henegau, Hainaut), quippe qui Ermengarde Lotharii I. imp. filia natus esset, Zwentibolcum iure vocare poterat patrum vel cognatum, cum uterque a gente Carolingorum originem duceret“.

¹⁾ Цитоване за словником Лінде.

²⁾ Галицько-руські народні приповідки, т. II, вип. II., Львів, 1908, ст. 391.

Отже бачимо, що в українській народній мові вислів „микити“, утворений безперечно від іменника „Микита“, значить те саме, що: хитрувати, робити заколот, шахрувати¹⁾.

І так ім'я Микита, як не можна краще, підходить до лиса — це козак і хитрун, яких мало. Іван Франко, який, може, й зачерпнув цю назву від Смажевського, ревідикував її для українського письменства, оперши її значіння на народніх переказах про хитруна та крутія Микиту²⁾.

Назва медведя — Бурмило має, правда, деяку паралелю в польській поемі того самого Смажевського, де медвідь названий раз Мурмулю-м³⁾, але ж ця назва, як явно на це вказує її форма — українська.

Назва ця наведена, між іншими українськими словами, у дра А. Кремера: „Słownikzek prowincjonalizmów Podolskich“, ułożony w Kamieńcu Podolskim w roku 1863, виданий у Кракові 1870. З цього словничка вибрав українські слова П. Чубинський і передрукував їх із поправками та з російськими поясненнями у „Труд“-ах: Мурмулю — „неуклюжий“, себто — незручний, вайлува-

¹⁾ Цей вислів у такому розумінні відомий скрізь у нас, у Галичині, на Буковині, на Закарпатті й т. д. Записаний він і у словнику Є. Желехівського, і звідтіля його взяв до свого словника — Б. Грінченко, який значіння його передає російськими словами: „изворачиваться, искать отговорокъ, нечисто дѣйствовать“...

²⁾ Ця назва, крім інших прикмет, легко римується в усіх майже відмінках (здрібніла „Микитка“ лише в кличному, і то дуже рідко). Рими до „Микита“ попадаються в усіх піснях, окрім VII, посвяченої вовкові. Називник: знаменита I, 7; стежка бита I, 12; з копита I, 16; VI, 1; вбита I, 42; несита I, 30; відкрита II, 19; V, 6; сита II, 34; візита III, 5; пробита III, 17; бита V, 41; пролита V, 51; X, 32; покрита VIII, 21; скрита VIII, 48; X, 1; сердита IX, 20; знакомила XII, 11, 18; з укриття I, 49; X, 2, X, 9. (тільки останню риму, чи радше асонанцу, треба признати менше вдатною з уваги на прикрий польонізм, якого автор навіть із новіших видань не міг, чи не хотів викинути хоч це — слово е і в колядці: Чому прийшов-єсь до нас в укритю такому?). Родовик (Микити): Неситий I, 5; II, 23; навчити I, 26; пішли ти III, 30; здіяти VIII, 30; спочити VIII. Давальник (Микити): листи ті VIII, 44. Переємник (Микиту): знакомиту I, 38; скриту VI, 5; ти ту VIII, 19. Кличник (Микито): не бито IV, 37; відерито V, 56; X, 27; скрито IX, 43; XI, 6; сміховито X, 17, 19, 24; сумовито X, 33; гордовито X, 41; прожито XII, 5; обмито XII, 23; (Микитю) — швидко IX, 29; XI, 22.

Рими Мукита — знакомила і знаменита, бита, Мукито, — niby to, знаходимо і в польській поемі М. Смажевського.

³⁾ У Словарі Грінченка — Мурмило — Мурло (Чи чуєш ти мурмило, Гулак Артемовський, „Основа“, 1861., III, 94).

тий, незугарне валило, і те саме значить також Бурмило, хоч можна те слово виводити ще й від „бурмотати“, „бурчати“ (у Грінченка: Бурмило — прозваніє медвѣдя).

Дуже вдатно цап названий „Базилій“. Це було популярне ім'я дяків, що любили носити борідку, й досі багато з них цапиним голосом співає по церквах, пор. співомовку С. Руданського: „Жалібний дяк“, де голос дяка нагадує бабі крик кози, роздираної хижачами¹⁾.

Інакше виводить цю назву автор у приписці до шостої пісні першого видання:

„Овець и козъ у насъ кличуть: базъ, базъ, базъ!“, и для того барана або цапа називають Базъю або Базилько“.

Своїм закривленим носом і борідкою цап скидається також на жида, тимто Лис Микита називає його раз жартом „рабіном“:

Базю, бородатий ребе,

В мене просьба от до тебе! (VIII, 36).

Назва kota „Мурлика або Мурко“ — оноματοпоетична, утворена від звука, який видає кіт, що мурликає або муркотить. Одна з повістей Гофмана має наголовок „Der Kater Murr“. У польському „Lis-i Muki-i“ Смажевського кіт названий „Mru-szysław“. Назва „Мурлика“ має паралелі і в народніх українських байках, пор. у „Етнографічнім Збірнику“, або словниках Грінченка, Яворницького та Тимченка²⁾.

¹⁾ Твори Степана Руданського, т. II, Львів, 1913, ст. 177.

²⁾ У словарі Грінченка: базъ — базъ! — виклик: призывъ для ягнятъ, взято із словари Шейковского.

³⁾ Українські народні байки, зібрав Володимир Гнатюк, Львів, 1916. р., ст. 242: У байці „Панахида по коті“ говориться, як кіт чатував даремно на миші. „Одного разу кіт просидів цілий день біля нори і ні одної миші не піймав. Він тоді, наглядівши неподалеко од нори край хворостини, котрий стирчав з криші, і повис на ньому передніми лапами“. Миші, гадаючи, що він здохлий, виходять із нори. „Одна з них підступила до kota ближче всіх і почала читать віршу;

Жив мурлика
та був мурлика,
кіт сибірський,
рост багатирський;
сіра на ньому шкурка,
вуса як у турка...

Байка записана в селі Шебекині, на Курщині.

У Словнику Грінченка під „муркати“ — мурляють (Кіт сидить та муркає); у Слов. Д. Яворницького — під „муркотати“ (Бач як кіт муркотить); в Є. Тимченка (Русско-малоросійській словарь, Київ, 1897, — Мурлыка — мурка, воркит).

В поемі „Ба бай“—лагідний звір, розумний і розважний придворник льва. Назва взята, мабуть, із білої плями на чолі борсука, що нагадує бабську намітку, чи хустку. В підгірському говорі селяни замість „так“ кажуть: „ба“, „ба-ба“, отже, „Ба бай“ значило б іще „такий, що все підтакує, згідливий“.

5. Місцевий кольорит поеми.

Акція „Лиса Микита“ відбувається в Галичині. Цар лев засідає із своїм двором у Львові. Тут-таки відбувається й суд:

Лис Микита мов у гості
В Львів назустріч царській злості
Враз з Бабаєм почвалав (IV, 44)

Лис своїм осідком визначає галицьке Підгір'я:

Із далекого Підгір'я¹⁾
Миролюбний чесний звір я (X, 57)

Таксамо в IV, 10 лев робить медведя губернатором „на підгірські наші бори“.

Скарб царя Гороха лис ховає в місцевостях, знаних із подвигів Довбуша, в серці пробування опришків (VI, 22):

На високій Чорногорі,
Де Черемош води скори
По камінні вниз жене;
У Говерлі просто серця...

На прощу йде Лис Микита до Магерова (XI, 43):

Ну, тітусю, будь здорова,
Я спішу до Магерова²⁾.

6. Сатиричний елемент.

Наше простолюддя вживає часто форми байки, щоб вилити в ній свій гнів на життєві болячки, на зловживання влади, несправедливість законів, або висміяти подружні відносини, нездарність вітів, боягузів. Немало сатири (особливо на духовенство) є і в „Reineke Fuchs-i“. І в нашому „Лисі Микиті“ сатира займає чимало місця. Знаходимо в поемі безпосередні натяки на різні суспільні й політичні недомогання, сатиру на хиби людської вдачі.

І так, зараз у першій пісні читаємо: (I, 24):

Чиста правда, що й казати —
Рись почав так промовляти —

¹⁾ Підгір'я — рідна околиця І. Франка. Ця Х. пісня додана до первісного тексту.

²⁾ Містечко Магерів лежить на північний захід від Львова, у віддалі яких 34 км., а недалеко є Крехів з монастирем оо. Василіян; є це місцевості знані з прощ.

Лис Микита злодій є:
Він сумління, честь і віру
За дриглі, горілки міру
Без вагання продає.

Хто з галичан не відчує в цих словах сатири на підкуплених виборців? Адже дриглі (студенець) і горілка були колись головними атутами виборчої агітації!

Сатира на судівництво (V, 10):

В трибуналах засідали
Старі Папи і Осли.

Ів. Франко мав тричі до діла з судом і, мабуть, не дуже корисне виніс вражіння про справедливість трибуналів, коли таких помістив у „Лисі Микиті“ вотантів...

А далі є ще сатира на міністрів (VI, 4), арешти (VII, 2), на боягузів (VII, 29), на державні непорядки (VIII, 44), на дурнів (VIII, 59), на спекулянтів (VIII, 62), на протекцію (IX, 44—49), на балакучість жінок (X, 63—65), на лизунів (XII, 43).

Окремого пояснення вимагає сатира на жіночу еманципацію (IX, 49), де представницею нібито визвольних змагань жіноцтва автор робить малпу Фрузю:

Хоч давно вже не панянка
І страшна еманципантка,
Всіх ненавидить мужчин...

Але дуже помилявся б той, хто на підставі цього вважав би Ів. Франка ворогом жіночої еманципації. Навпаки! Франко ж сам особисто підпомагав жіночий рух, був знайомий та листувався з усіма галицькими й буковинськими письменницями, поетками, діячками, помагав видавати жіночі журнали,¹⁾ нарешті зобразив прегарні типи жінок у своїх творах.

Звідки ж сатира?

Із життя поета відомо, що до нього часто заходили пані підстаркуваті, бліді, змуджені, й нудили його різними такими питаннями, як ось: яка ціль життя? що робити жінкам, щоб визволитися зпід влади мужчин? і т. д. Поет зайнятий, не мав часу слухати таких теревенів, а при своїй скромності не бачив способу, як визволитися від тих настирливих жінок. І так бодай один такий тип помістив він у „Лисі Микиті“. Тут висміває він не всі жінки, але несерйозні пані, що беруться до еманципації, як до модної забавки, й, не тямлячи гаразд великої ідеї, викривлюють її і зводять до абсурду.

¹⁾ В р. 1887. вийшов у Львові жіночий альманах „Перший вінок“ під редакцією Івана Франка.

7. Філософія.

В „Лисі Микиті“ повно філософічних думок, афоризмів, крилатих словечок і приповідок. Подамо тут найважливіші за порядком пісень:

- Жди від ворога похвали (I, 28)
 Хто ж то бачив, щоб наука
 Йшла до голови без бука? (I, 37)
 Та що цар дав, їдз до решти (II, 44)
 Для всіх рівне право (III, 36)
 Рад будь, що тебе не бито! (IV, 37)
 Їсть царю, міняв все фарбу
 Щоб лиш стать міністром скарбу (VI, 4)
 Царське право є -- прощати (VI, 24)
 Як почне жолудок плакати,
 То й сумління заглушить (VII, 9)
 Смілість виграє в війні (VIII, 49)
 За Цапине покоління пропада (VIII, 61)
 Та все ж ліпше в самій річи
 Зразу злomu запобічи,
 Ніж чевать не знать чого (IX, 14)
 Хто живий, той нині цар (IX, 18)
 (Але) злоба ум сліпить,
 А розумний з злоби впить (IX, 44)
 Зголоднів — то й спобожнів (X, 17)
 Будь ти здібний, пильний дуже,
 Без протевції, мій друже,
 За весь труд свій маеш пшик (XI, 45)
 Ласка панська, вплив жіноцтва
 Вищі понад всі свідоцтва (X, 46)
 Прибудь розум, щастя буде (XI, 1)
 І життям за правду стати (XII, 170)
 Знаеш, де прийде до звади,
 Добра й баба до поради (XII, 8)
 Все що сіяв, те й пожнеш. (XII, 26)

Такі сентенції „Лиса Микити“ трудно вбгати в якусь філософічну стистему. Це радше — філософія практичного життя, як її читаємо в народніх приказках, — тільки висловлена в мистецькій формі, як це бачимо в поета в його збірці: „Мій Ізмарагд“.

У Гете в „Reineke Fuchs-i“ філософічних сентенцій куди більше, але рідко попадаються думки, зближені змістом до українських, а зовсім тотожних немає.

З „Лиса Микити“ пробивається з непереможною силою важна думка, що правда є умовна, таксамо, як умовне є поняття

добра й зла: нема, мовляв, абсолютної правди. Правду, хоч вона й яка для декого очевидна, треба доказати.

Лев, вислухавши закиди вовка на адресу лиса й лисові репліки, каже:

Ну, досить тих сварів! Годі!
 Чорт зна, хто з вас прав, хто злодій!

І друга, не менше важна думка, що слово це — могутня зброя. Словом перемагає лис своїх ворогів, словом рятуються від смерти, словом побиває вовка.

Третя наука: не має рації той, хто через глупоту або необережність дає себе кривдити, а потім — жалується.

8. Тенденція поеми.

Провідна думка „Лиса Микити“ висказана якнайясніше в дев'ятій пісні (IX, 21):

Нині хто рад жить, не схнути,
 Той святим не може бути.

Очевидячки, автор помітив у житті, що сама чеснота рідко веде до добробуту, пор.:

Наше все життя — війна є,
 Кожний боресь в ній, як знає (IX, 11).

Це є відвічна філософія й вимога боротьби за існування:

В нас підмога лиш одна єсть —
 Се розумна голова: (IX, 12)

Нею треба нам кругити,
 Ум, мов бритву, нагострити,
 Все обдумать в один миг,

Іншим сіти наставляти,
 Але добре пильнувати,

Щоб самим не впасти в них! (IX, 13).

В цих словах можна добачити прихильника раціоналізму, який видний у Франковій творчості — прозовій та поетичній. Та певне виходить із цих місць — одне, що така філософія правдива й життєва, як ніяка инша.

V.

Неясні місця.

Вставки й додатки до старого тексту мали, м. и., за мету доповнити оповідання, зв'язати краще описувані події між собою, вияснити відносини між звірями, причини їх ворожнечі, чи приязні.

А проте залишилися місця неясні, спричинені скороченням первісної фабули.

І так, у IV, 7 каже лис до Бабая:

Хоч там цар на мене лютий,
Та він знає, що в мінуту
Небезпечні, в чорний день
Всі торочать не до ладу,
Але дати мудру раду
Вміє тільки Лис оден.

Але ж у цілій поемі ніде не сказано, коли й яку мудру раду дав лис. Пояснення знаходимо в поемі Гете „Reineke Fuchs“: IX, 207—320. Коли скарги на лиса на дворі льва дуже збільшалися, і цар лютий був на Райнеке, малпа виступила в його обороні та пригадала історію з гадиною, коли один тільки лис дав мудру раду, а всі інші дорадники замовкли ¹⁾.

Подібну, але ж і ще менше ймовірну, історію читаємо в ма-

¹⁾ А саме — один чоловік побачив раз гадину в сильці у плоті і вирятував її від смерті. Гадюка, не зважаючи на присягу, що, мовляв, не зробить зла чоловікові, хотіла його з'їсти. Покликувалася на те, що вона голодна, а біда не знає пощади (Not erkennt kein Gebot, 242). Нарешті згодилася, щоб їх треті особи безсторонньо розсудили. Перший розбирав справу крук, присудив — чоловіка з'їсти. Гадав при цьому захопити для себе шматок. Інші судді, вовк і медвідь, теж ласкомі на людське м'ясо, присудили, подаючи мотиви — гадюці вільно вбити чоловіка. Третьою інстанцією був лев, що теж не знав розсудити суперечки й покликав лиса. Райнеке казав піти обом сторонам на місце й там завернути все до попереднього стану: гадюка мала влізти в петлю, а чоловік мав іти повз. Тоді лис дав селянинові до вибору: або ще раз увільнити гадюку, або йти собі далі. З того присуду всі були задоволені, й навіть королева вихваляла мудрість лиса.

ляйському „Лісі Микиті“ ¹⁾. Героєм повісти є в маляйців не лис, але дрібота-олень без рогів, прихильник науки Аллаха, хитрун, але й оборонець звірів і справник загального миру між звірями ²⁾.

Друге неясне місце — IX, 34:

І сам Лев рабує чисто,
А не хоче особисто —
Шле Медведів і Вовків.

Вияснює це місце Гетовий „Reineke Fuchs“ (X, 345—395)³⁾ і Смажевського „Lis Mykita“ (X).

Третє неясне місце — XI, 34. Лис, виправдовуючись перед закидами вовка, що навмисно радив вовчиці ловити хвостом риби в ополонці, каже:

Будь вона порядна й чесна,
Швидко б хвіст з води піднесла,
Мала б рибу й хвіст увесь.

Автор з естетичних оглядів і тому, що книжка була первісно призначена для м'олоді, не міг пояснити ширше цього місця.

Німецька перерібка Гете розповідає, що коли вовчиця

¹⁾ Dr. Cd. Klasi, Der malaiische Reineke Fuchs, Frauenfeld, 1912. ст. 61—68.

²⁾ Раз заблудив крокодил у пісковій пустині і просив подорожного юнака, щоб заніс його до найближчої річки. Юнак згодився. Крокодил, проливаючи сльози вдячності, заявив носієві, що мусить йому одну ногу відгризти, бо — голодний. Юнак на це не згодився — обидва вдалися перед суд. Крук перший признав за крокодилом правду. Але олень, другий суддя, не повірив чоловікові, щоб той міг піднести з землі крокодила, й казав продемонструвати цілий факт: занести крокодила на давнє місце. Коли прибули туди, олень запитав крокодила, чи може без чужої допомоги вирятуватися сам та заловити до річки. Крокодил, ясно, не міг. Тоді олень видав присуд, що заплата за несення мусить бути умовлена заздалегідь, і дав чоловікові до вибору: або занести крокодила ще раз до річки, щоб олень відкусив йому там ногу, або залишити його на місці. Чоловік подякував оленеві за визволення від каліцтва, а „вдячний“ крокодил у піску здох.

³⁾ Раз вовк і лис сполювали свиню. Надійшов голодний лев, а за ним ішла ще жінка, теж голодна, то й попросив, щоб вовк поділив добич. Вовк нерадо дав четвертину королеві, другу четвертину королеві, собі взяв половину, а лисові — вуха, рило й половинку легенів. Лев швидко з'їв свою пайку, голоду не заспокоївши. А що вовк не звертав на це ніякої уваги, король побив його, відібрав йому його пайку й вовка з лисом післав по дальшу добич. Обидва зловили телятко і привели львові. З наказу короля ділив тепер лис, що дав одну половину королеві, другу львиці, левенятам внутрощі, собі взяв лапки, а вовкові призначив — голову.

примерзла до льоду, лис коло неї крутився, і при цій роботі застав його вовк (XI, 25.) Потім лис виправдовується, що він пхав її й хотів її з усіх сил піднести, але вона була йому за тяжка, і при тих зусиллях застукав його вовк.

Велика іронія міститься в цих словах лиса: „Будь вона порядна й чесна“. Він, користаючи з незавидного і примусового становища вовчиці, сам хитрощами її приморозив і в додатку ще зганьбив її. Такої наруги вовк не міг йому простити, і це була головна причина, чому саме він викликав лиса на поєдинок (а не медвідь, чи інший звір).

VI.

Призначення „Лиса Микити“.

Перше видання „Лиса Микити“ появилось у „Дзвінку“, — дитячому журналі, виразно для дітей призначеному. Може, автор не мав тоді грошей видати книжку власним коштом, або, може, поему видавці для журналу замовили. Діти прийняли поему з ентузіазмом.

Але вже перші рецензії на цей твір переконали автора, що не лише діти не зрозуміли „Лиса Микити“, але й дорослі, а то й учені. І про це з тонкою іронією пише Франко:

»Що вже робити, треба в'яснити письмним і неписьмним, що і в кого я взяв і в чийому шірю пишався«.

І зараз же вводить до твору численні зміни, для дітей непридатні, а виразно призначені для дорослих.

Досить прочитати собі передмову, де автор звертається до читачів „дорогі братя“ — так звертаються в нас не до дітей, а до селян, — щоб зрозуміти, для кого призначав Франко свою поему. Він хотів нею просвітити молоде покоління, надію народу, й широкі маси селянства, підставу нації. Не дармо він називає лиса козаком і гайдамакою. Він хотів, щоб його прийняли як рідного, щоб пройнялися його філософією.

Обсервуючи незавидне життя рідного люду, поет помічав, що його гнобителі перевищують земляків — передусім хитрістю. Не чесною, не числом, не надмірною працею держаться вони на нашій землі, а — хитрістю. Це не припадок, що Франко для своїх творів бере так часто теми з життя жидів. Той народ імпував йому своєю хитрістю, запопадливістю, рухливістю, тим, що в найтяжчих обставинах життя вміє собі дати раду, все вдержитися наверху, інших визискає й обдурить, а себе не дасть.

Франко пише в передмові (XV):

„Навіть в устах галицьких жидів, що не вміють читати по-німецьки, чув я широке оповідання про лиса, зовсім подібне до основної повісти в нашій поемі“...

Поета непокоїла думка, чому саме жиди любуються в оповіданнях про лиса. Чому ж би не засвоїти їх і нашому народові, може він чого з них навчився б? Сказати просто людям: будьте хитрі як жиди, будьте сміливі як дракони, — не можна, не повірять, вдачі відразу не змінять. Тимто поет узяв міжнародній скарб, дбайливо і вміло обточив клейноди, дав оповіданню чудову й легку форму, прибрав у стрій визначно національний, змережав перлами геніяльного дотепу, приворожив, закликав, прикував земляків до „Лиса Микити“.

Таксамо інші вставки, додані автором у другому і третьому виданні, призначені більш для дорослих, ніж для дітей. У десятій пісні, що ціла нова, читаємо славні лисові громи на протекцію¹⁾ (X, 44, 45, 46).

Незрозумілий для дітей буде також вислів лиса: Та до смерти мщу скандал (X, 42). Ще менше зрозумілі для дітей місця, де автор підіймає на сміх жіночу еманципацію (X, 63 й далі).

Поет бачив, що діти й селяни поза сміхом не добачують глибокої думки в „Лисі Микиті“, не розуміють тенденції. Тимто в кожному дальшому виданні переробляє свого „Лиса“ для дорослих і віддалює від дитячих уподоб.

¹⁾ Брак її відчув автор нераз у житті, хоч, правда, ніколи за нею не ганявся.

VII

„Лис Микита“ в поетичній творчості І. Франка.

Три є головні стовпи поетичної творчості І. Франка: „Лис Микита“ — розумна голова, „Зів'яле листя“, — песимізм молодечого віку по зазнаній невдачі, і „Мойсей“ — „та прийде час“...

І важко сказати, котрий з цих творів найбільший. „Зів'яле листя“ — найоригінальніше, „Мойсей“ — без сумніву найвеличніший, але ж „Лис Микита“ — найпопулярніший і щодо свого значіння найважніший.

*

Деякі натяки в „Лисі Микиті“ вказують на те, що цей твір можна до деякої міри вважати за передтечу „Мойсея“. Не випадково ж у одному і другому творі знаходимо речення, прикметне для „Мойсея“. Лис, промовляючи до льва, каже:

Вірю в велич твого духа, (V, 3₁)

Досить порівняти це місце зі словами з „Прологу“ Мойсея:

Вірю в силу духа

І в день воскресний твого повстання —

щоб дійти до такої думки...

Ще яскравіші слова виголошує Баран-самовбивець, вони немов узяті з душі поета (VII, 27, 28, 59):

Я — овечий патріот!

Здавна думав я про тее,

Щоб овечим стать Мойсеєм,

Вивести овець з ярма —

Із хліва — на вольну волю.

Много труду, мук і болю

Я прийав — та все дарма.

У тісні овечі мізки

Думки свіжої ні трішки

Не втовкмачиш...

Натяки виразні, на кожний спосіб, уважати „Лиса Микиту“ твором для дітей, уже після цих слів — ніяк не можна...

*

Про популярність „Лиса Микити“ на цілій Україні нічого й говорити. Про неї доводилося самому переконатися під час світової й визвольної війни¹⁾.

До популяризації „Лиса Микити“ серед широких кол молоді причинилися немало вийнятки, друковані під різними заголовками у шкільних читанках: „Як Вовк Лоша купував“. „Як Вовк став за геометру“, „Лис і Вовчиця в криниці“ і т. д. Окремі частини поеми були друковані і в політичних часописах, н. пр., „Лис Микита про протекцію“ у „Громадському Голосі“ [за р. 1896, ч. 22, ст. 154] і в літературних [як ось „Зоря“, Ч. 2., ст. 1—8: „Пригоди kota Мурлики“].

Дійсно, побіч „Кобзаря“, Франків „Лис Микита“ був і є найпопулярнішою українською книжкою.

*

Цікаво, як сам автор ставився до свого твору. Про це можемо прочитати дещо в його листуванні з М. Драгомановим та довідатися з його передмов до нових видань „Лиса Микити“.

І так, у листі з 5—7. березня 1890. р. він пише до Драгоманова:

... „Гонорар за мої новели в „Зорі“ (20 г.²⁾) і те, що здобуте з розпродажі, покрили вже решту і дали дещо троха й на кн. О., на котру, я повертаю також частъ невеличкого гонорара, який платить мені „Дзвінокъ“ за віршовану переробку „Reineke Fuchs“, Лис Микита (для дітей), вийде й особною книжкою...“

У листі з 30. травня 1890. р. читаємо:

Через мойого „Лиса Микиту“ письмо („Дзвінок“) его йде. Особливо по читальнях люде дуже втішають ся Микитою. Хвалив его весь „Дзвінокъ“, також і „Одесскій Вѣстникъ“. ³⁾

¹⁾ У військовому шпиталі у Тренчені [тепер — на Словаччині] познайомився я з одним старшиною російської армії, кубанцем. Перші його слова були:

— Земляк, а немає у вас часом „Кобзаря“, або „Лиса Микити“? Лежиш, лежиш, от би почитать...

У селі коло Заліщик зайшов я до одного священика й назвав своє прізвище. Старенький пан-отець запитав зараз:

— А чи то ваш тато написав „Лиса Микиту“?

На Поділлі пробував я довший час у товаристві одного залізничника, родом із Харкова, чи аж із Курщини. Він знав на-пам'ять цілі частини „Лиса Микити“, деклямував їх залюбки і влучно цитував місця „Лиса Микити“ при різних нагодах так, що звеселяв ними ціле товариство.

²⁾ Г.—гульденів, давня австрійська монета, вартости трохи меншої ніж колишній російський карбованець, тепер — яких 2 злоті.

³⁾ Рецензію написав М. Комар.

В „Передмові“ до третього видання „Лиса Микити“ пише Іван Франко:

„Отсе вже третій раз, дорогі Братя, стає перед Вами Лис Микита в новому виданю. Друге видане, друковане в 3000 примірників, розійшло ся протягом чотирьох літ. Як на наші відносини та ще з увагою на те, що ані з першого, ані з другого виданя ані 100 примірників не пішло до Росії, де живе звиш 25 мільонів нашого народа, се треба вважати добрим знаком; здасть ся, ані одна галицько-руська книжка доси не мала такого щастя у читачів“.

VIII.

Лис Микита й голоси сучасників.

Зараз після виходу перших частин „Лиса Микити“ у „Дзвонку“, знаходимо в „Дѣл-і“ з 7. (19) лютого 1890. р. в відділі: „Наука, штука и литература“ коротку згадку¹⁾:

„а правдиву вже окрасу видавництва становить спопуляризоване поетичне оповідане »Лис Микита« в перекладі Ів. Франка з пишними ілюстраціями після Кавльбаха“²⁾.

Треба звернути увагу на вислів „в перекладі“, що, як знаємо, є—непорозумінням. В одному з дальших чисел того самого часопису є знову згадка про „Лиса Микиту“ Гете-Франка...

В „Зорі“ за 1890. р. читаємо в відділі „Бібліографія“ таке³⁾:

„а „Лис Микита“ (Reineke Fuchs) в майстерським обробленю п. Ів. Франка подає річ великої вартости так з поетичного, як і етичного боку“.

Підписаний криптонім К-о, мабуть, Корженко, себто — В. Коцовський, тодішній професор учительської семинарії.

Там-таки пише Василь Лукич⁴⁾:

»Редакція »Дзвонка« привитала з новим роком нашу публіку вельми цінним гостинцем, пускаючи в світ цікаву книжку під заголовком »Лис Микита«. Єсть се звір'ячий епос, зладжений віршованою мовою дуже гарно п. Ів. Франком на тлі німецького »Reineke Fuchs«... За сей пишний гостинець певно щиро дякувати муть запопадливій редакції як старші, так і молодіж, находячи в ній для себе приемну і цікаву лектуру«.

П(авло) К(ирчі)в помістив довшу й дуже річеву рецензію в часописі „Учитель“, органі Руского Тов. Педагогічного, річник III, у Львові, 1891. У статті „Лектура для молодіжи“ в ч. 8, на сторінці 123. читаємо м. и.:

¹⁾ Мабуть, написану В. Лукичем.

²⁾ Цитати подаю в новій транскрипції.

³⁾ „Зоря“, Львів, р. XI, ч. 12, ст. 192.

⁴⁾ „Зоря“, Львів, 1891, ч. 3, ст. 68: Літературні вістки.

»Отсе були бы лихй стороны Дзвонка, хоть взагалть рѣчи, особливоже деякихъ початкуючихъ галицкихъ писателѣвъ, крѣмъ Франковаго »Лиса Микиты«, дуже удачною и талановитою перерѣбкою зъ нѣмецкого Reinecke Fuchs Гетого, историчныхъ статей професора Ол. Барвѣньского и хорошихъ, а вельми поучающихъ рѣчей „переказаныхъ“ Шумиломъ (Володимиромъ Шухевичомъ), прочй випали досить слабо«.

Тут рецензент виразно підсуває І. Франкові перерібку „Лиса Микити“ з Гете. Зробив це, певно, в добрій вірі, опираючись на дописці: „переробив з німецького ...“

Не минула всіх цих рецензентів ущиплива замітка автора у вступі до 2. видання „Хто такий „Лис Микита“ і відки родом?“ ст. VI.:

„Наші письменники думаютъ мабуть, що сю повість видумав сам Гете із своєї голови і, оголошуючи про вихід мойого „Лиса Микити“, вони гуртом пописали, що мій „Лис Микита“ перероблений із Гете“.

В ч. 13. „Учителя“ з того самого року, ст. 103, пише далі П. Кирчів:

„Зъ бѣльшихъ праць мѣстивъ „Дзвонку“ Лиса Микиту, въ перерѣбцѣ славного нашего писателя Ивана Франка. Пѣдъ кождымъ взглядомъ высоко артистична тотя праця, легонька складомъ стиха, плавна природною ритмікою и римомъ, роскѣшна и гармонїйна въ словѣ — выйшла окремою книжкою и стала цѣннымъ набутокмъ въ рускѣй литературѣ. Имена звѣрятъ, якй понадававъ перекладець въ рускѣй перерѣбцѣ, и щасливо дѣбрана форма надають сѣй перерѣбцѣ цѣху индивидуальной оригїнальности твору. Словомъ—Reineke Fuchs въ перерѣбцѣ Франковаго Лиса Микити пѣдъ кождымъ взглядомъ знаменита рѣчь“.

Довшу згадку (але не критику!) про „Лиса Микиту“ помістив у „Зорі“¹⁾ А. Кримський. Рецензія написана в Сирії 3/IX, 1897. р. Автор не мав, очевидночки, під рукою ніяких матеріалів для порівняння, тимто й обмежився довгими виписками з передмови та з твору й похвалами на поему. На початку згадує про велику популярність „Лиса Микити“, що протягом кількох літ²⁾ діждався другого видання, що є в нас небувалим явищем. Для характеристики твору подає рецензент довшу виписку, а саме з X. пісні, строфи 52—72, про гостину лиса й вовка в малпи Фрузі. Подаю тут найцікавішу частину рецензії:

„За що др. Франко нї візьметься, все в нього виходить до ладу, на всьому лежить печать великого талану. От і на полі дитячої літератури: все найкращее, що надруковано нашою мовою, дав нам Франко. Про один з його творів („Абу Каземові капці“) я вже писав у „Зорі“ торік і тоді вказував, що тая гумористична вазка має бути однаково дорогим дарунком як для дітй, так і для людей дорослих, бо то твір

¹⁾ „Зоря“, 1897. ст. 457 (з приводу другого видання).

²⁾ докладно — п'ятьох. Т. Ф.

високої художницької вартости, щиро руський по суті і дуже цікавий для читання. Те саме скажу читачам і про „Лиса Микиту“...

Володимир Гнатюк із нагоди третього видання „Лиса Микита“ (1902) пише¹⁾ м. и.:

„Коли зважимо, що в нас тільки шкільні читанки доходять до третього видання, — — — то зрозуміємо, який популярний став „Лис Микита“ між нашою молоддю, коли в невеликім відповідно часі вичерпалися два його видання, і треба було робити третє. Тай не даво, бо приємнішої лектури для молодої людини трудно найти. Добре було б тільки, як би найшовся який видавець, що хотів би вложити трохи капіталу на красні і численніші ілюстрації, тоді книжка зискала би собі ще більший круг читачів, як досі“.

Михайло Грушевський з нагоди четвертого видання (1909), нарікаючи на ілюстрації в книжці, пише про саму поему так²⁾:

„Чудова поема дра Івана Франка, що з високим талантом перенесла відвічну історію злодія лиса на український ґрунт і з незрівняним гумором розвітила його хитрощі рисами українського (і особливо галицького) життя, давно стала в Галичині одною з напопулярніших книжок у дитячої й дорослої публіки, а тепер пробиває собі що далі ширшу дорогу і на Україну російську. Прегарна книжка для дітей, вона перечитується й дорослими людьми все з новою і новою насолодою“.

М. Ішуніна написала до того самого видання (1909) довгеньку рецензію³⁾ (малограмотну). На початку згадує про початки „животного“ (себто звіринного) епосу, потім пише про символізм у творчості примітивної й культурної людини, а далі:

„Але всеж таки загальний зміст про Лиса дуже (аж так!) нагадує відомий переклад Гете Reineke Fuchs-a, і тому ми не будемо передавати його. Але завважимо, що зміст оповідання Франко дуже влучно „націоналізував“, як то він каже сам: „Я старався, щоб з кожної строфи віяло нашим рідним українським духом“. І ось в цьому лежить секрет того великого успіху, що має „Лис Микита“ серед українського народу в Галичині... Сатира на людей-діячів з рисами барана, зайця, лиса зрозуміла задля всіх націй і всіх народів і має своє велике значіння“.

Новіших рецензій і згадок про „Лиса Микиту“ я не подаю.

Додати б хибі ще, що підручники історії українського письменства, й то т. зв. повні курси [як О. Огоновського] ледви подають наголовок твору. У спеціальній праці Андрія Музички „Шляхи поетичної творчости Івана Франка“, Одеса, 1927, 8°, ст. 200, про „Лиса Микиту“ нема ніякої згадки...

¹⁾ „Літературно-Науковий Вістник“, Львів, 1902, т. XVII, кн. 3, ст. 35.

²⁾ Л. Н. В., Львів—Київ, 1909, том XLVII, кн. 3, ст. 377—378.

³⁾ „Рада“, Київ 1909, ч. 289, ст. 3.

Висновки.

1. Десять видань, п'ять перерібок і величезний, як на наші відносини, наклад „Лиса Микита“ — доказують ясно, що це найпопулярніший твір Івана Франка.

2. Безпосередньою спонукою написати „Лиса Микиту“ були, мабуть, для автора прекрасні ілюстрації Кавльбаха, поміщені в одному із видань Гетового „Reineke Fuchs-a“. Канву оповідання взяв автор із кількох чужих джерел, але ж найменше — з Гете. Цілість обробив автор самостійно, і в поемі немає ні одного чужого рядка.

3. Форма строфи поеми запозичена з латинської поезії, але вона має паралелі і в українській мистецькій літературі. Назви звірів є переважно „nomina dicentia“.

4. Подібно як „Reinardus vulpes“, „Лис Микита“ повстав на погрядниччі двох народів і відбиває в собі національну боротьбу. Головні звірі репрезентують відмінну вдачу різних народів, що від віків живуть один поруч одного мирно і, воюючи (таксамо, як вовк із лисом) і не мішаючись один із одним, окремими шляхами йдуть назустріч своїй долі.

5. Твір, призначений спершу для „Дзвінка“ і для дітей, читаний автором насамперед, ще свіжо з рукопису, власним дітям, через розширення в дальших виданнях — став спільним добром дорослих читачів, а в перерібках і в оригіналі поширився серед цілого українського народу, де тільки він живе.

6. В поетичній творчості Івана Франка „Лис Микита“ займає одне з найважливіших місць, він є передтечею „Мойсея“.

PUBLIKATIONEN

der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg
Čarnećkyj-Gasse, 26

(In ukrainischer Sprache).

Mitteilungen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften (Zapysky Naukovoho
Tovarystva imeny Ševčenka), bis jetzt erschienen Bände I—CLV: Geschichte,
Archäologie, Ethnographie, Sprache, Literaturgeschichte u. s. w., besonders der
Ukraine (Bände I—XX vergriffen);

Publikationen der Sektionen und Kommissionen der Ševčenko-Ge-
sellschaft der Wissenschaften:

a) Die historisch-philosophische Sektion publizierte bis jetzt:

1. — 16 Bände (Zbirnyk istoryčno-filosofičnoji sekciji) ihrer Beiträge:

Bd. I: M. Hruševskýj, Geschichte der Ukraine, Bd. I (bis Anfang des
XI. Jahrhundert);

Bd. II: M. Hruševskýj, Geschichte der Ukraine, Bd. II (bis Mitte des
XIII. Jahrh.)

Bd. III—IV: M. Hruševskýj, Geschichte der Ukraine, Bd. III (bis zum
J. 1340);

Bd. V: Materialien zur Kulturgeschichte Galiziens im XVIII—XIX. Jahrh.;

Bd. VI—VII: M. Hruševskýj, Geschichte der Ukraine, Bd. IV (bis zum
J. 1569);

Bd. VIII—IX: M. Hruševskýj, Geschichte der Ukraine, Bd. V (Verfas-
sung und soziale Verhältnisse im XIV—XVII. Jahrh.);

Bd. X—XI: M. Hruševskýj, Geschichte der Ukraine, Bd. VI (Wirtschaft-
liche, kulturelle und nationale Verhältnisse im XIV—XVII. Jahrh.);

Bd. XII—XIII: M. Hruševskýj, Geschichte der Ukraine, Bd. VII (Ukra-
inische Kosaken bis zum J. 1625);

Bd. XIV: M. Hruševskýj, Geschichte der Ukraine, Bd. VIII, 1. Teil;

Bd. XV: Bohdan Barvinickýj: Dr. Julijan Celevyč;

Bd. XVI: Al. Novyčkyj, Taras Ševčenko als Maler;

2. — Ukrainisches Archiv, bis jetzt 15 Bände (I—XV)

b) Die philologische Sektion publizierte bis jetzt 21 Bände (Zbirnyk
filologičnoji sekciji), außerdem
Ukrainische Bibliothek, Bd I—VIII.

c) Die mathematisch-naturwissenschaftlich-medizinische
Sektion publizierte bis jetzt 31 Bände ihrer Sammelschrift (Zbirnyk).

d) Die archäographische Kommission publizierte bis jetzt folgende
Werke:

1. — Quellen zur Geschichte der Ukraine:

Bd. I: M. Hruševskýj, Lustrationen der königlichen Domänen in den
Bezirken von Halyč und Peremyšl' vom J. 1565—66;

Bd. II: M. Hruševskýj, Lustrationen der königl. Domänen in den Be-
zirken von Peremyšl' und Šanik im J. 1565;

- Bd. III: M. Hruševskýj, Lustrationen der königl. Domänen in den Bezirken von Cholm, Belz und L'viv im J. 1564—65;
- Bd. IV—V: St. Tomašivskýj, Galizische Akten und Annalen aus den J. 1648—1649;
- Bd. VI: St. Tomašivskýj: Galizische Chroniken 1648—1657;
- Bd. VII: M. Hruševskýj, Lustrationen vom J. 1570;
- Bd. VIII: Iv. Krypjakevyč, Akten zur Geschichte der ukrainischen Kosaken 1513—1630;
- Bd. XII: Dr. M. Korduba, Akten zur Geschichte der ukr. Kosaken 1648—1657;
- Bd. XVI: St. Tomašivskýj, Vatikanische Materialien zur Geschichte der Ukraine 1648—1657;
- Bd. XXII: Journal von J. Markovyč (1735—1740).
2. — Denkmäler der ukrainischen Sprache und Literatur, Bd. I—VII;
3. — Kotlarevskýj, Die travestierte Aeneis, Abdruck der ersten Ausgabe vom J. 1798;
4. — Akten-Sammlung zur Geschichte der sozial-politischen und wirtschaftlichen Verhältnisse der West-Ukraine;
5. — Ševčenko, Kobzar', Facsimile der ersten Ausgabe vom J. 1840;
- e) Statistische Kommission publizierte:
Studien aus dem Gebiete der Sozialwissenschaften und der Statistik, bis jetzt 4 Bände;
- f) Juridische Kommission publizierte bis jetzt:
1. — Juridische Zeitschrift, bis jetzt 10 Bände;
2. — Juridische und wirtschaftliche Zeitschrift, bis jetzt 10 Bde;
3. — Juridische Bibliothek, bis jetzt 4 Bde;
4. — Beiträge der juridischen Kommission (Zbirnyk pravnyčoji komisiji), 2 Bde.
- g) Ethnographische Kommission publizierte:
1. — Ethnographische Sammlung (Etnografičnyj Zbirnyk), bis jetzt 38 Bände.
2. — Materialien zur ukrainischen Ethnologie, bis jetzt 20 Bde.
- h) Bibliographische Kommission publizierte:
Beiträge zur ukrainischen Bibliographie, bis jetzt 5 Bde.
- i) Physiographische Kommission publizierte:
Sammelschrift (Zbirnyk) der Kommission, bis jetzt 6 Hefte.
- j) Sitzungsberichte der mathematisch-naturwissenschaftlich-ärztlichen Sektion (in deutscher Sprache), bis jetzt 25 Hefte.
- k) Bibliothek und Museum:
Alt-Ukraine (Stara Ukrajina) 1924, 1925, 24 Hefte.
- Chronik der Gesellschaft, enthält Berichte über die Tätigkeit der Gesellschaft, sowie der Sektionen und Kommissionen derselben, bis jetzt erschienen № 1—73 ukrainisch und 1—59 deutsch.

Diese und andere Publikationen der Gesellschaft sind in der Buchhandlung der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg, Ringplatz, № 10, erhältlich.

НБ ПНУС

249414